

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS

Viltė DRŪLIENĖ

LIETUVIŲ KALBOS
APIBENDRINAMIEJI DAIKTAVARDŽIAI:
LEKSIŅĖ REIKŠMĖ IR PRAGMATINĖS FUNKCIJOS

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, filologija (04 H)

Kaunas, 2014

UKD 811.172

Dr-346

Disertacija rengta 2008–2013 metais Vytauto Didžiojo universitete

Mokslinis vadovas

prof. habil. dr. Rūta Petrauskaitė (Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai,
filologija – 04 H)

ISBN 978-9955-12-994-3

TURINYS

1. ĮVADAS.....	5
1.1. Objekto apibrėžties problemos ir tyrimų svarba	6
1.2. Tikslas, uždaviniai ir metodai.....	10
2. APIBENDRINAMŪJŲ DAIKTAVARDŽIŲ KLASĖ: ATPAŽINIMAS, ĮVARDIJIMAS IR TYRIMO BŪDAI	13
2.1. Apibendrinamųjų daiktavardžių leksinės reikšmės ir vartosenos ypatybės	14
2.1.1. Apibendrinamųjų daiktavardžių leksinės reikšmės ypatybės	15
2.1.1.1. <i>Abstraktumo sąvoka</i>	15
2.1.1.2. <i>Bendra ir neapibrėžta reikšmė</i>	18
2.1.2. Apibendrinamųjų daiktavardžių pragmatinės funkcijos	21
2.1.2.1. Teksto atkarpos apibendrinimas daiktavardžiais	21
2.1.2.2. Vertinimo funkcijos ir jų hierarchijos problemos	24
2.1.2.2.1. Vertinamoji funkcija.....	25
2.1.2.2.2. Teksto konstravimo funkcijos	28
2.2. Apibendrinamųjų daiktavardžių pavadinimai ir tyrimai	30
2.2.1. Bendrieji anglų kalbos daiktavardžiai.....	32
2.2.1.1. M. A. K. Halliday ir R. Hasan bendrųjų daiktavardžių koncepcija	32
2.2.1.2. M. Mahlberg bendrųjų daiktavardžių tyrimas tekstynų lingvistikos metodu	34
2.2.2. Kiautiniai anglų kalbos daiktavardžiai	35
2.2.3. Kitų apibendrinamųjų daiktavardžių tyrimai.....	40
3. LIETUVIŲ KALBOS APIBENDRINAMŪJŲ DAIKTAVARDŽIŲ ATPAŽINIMAS IR ANALIZĖ	43
3.1. Tyrimo metodikos ir apibendrinamųjų daiktavardžių rūšių santykis	44
3.1.1. Bendrieji lietuvių kalbos daiktavardžiai	44
3.1.2. Kiautiniai lietuvių kalbos daiktavardžiai	46
3.1.3. Kiti apibendrinamieji lietuvių kalbos daiktavardžiai.....	51
3. 2. Lietuvių kalbos apibendrinamųjų daiktavardžių leksinė reikšmė ir funkcijos sakinyje ir tekste.....	52
3.2.1. Apibendrinamųjų daiktavardžių atvejis: koligacija „N + <i>tas</i> + <i>kad</i> [*] “.....	52
3.2.1.1. Koligacijos „N + <i>tas</i> + <i>kad</i> [*] “ sandara ir komponentai	53
3.2.1.2. Daiktavardžių vartoseną koligacijoje „N + <i>tas</i> + <i>kad</i> [*] “ formaliuoju aspektu.....	57
3.2.1.2.1. Daiktavardžių formos koligacijoje „N + <i>tas</i> + <i>kad</i> [*] “	58
3.2.1.2.2. Daiktavardžių dažnumas koligacijoje „N + <i>tas</i> + <i>kad</i> [*] “	63

3.2.1.3. Koligacijos „N + <i>tas</i> + <i>kad</i> “ daiktavardžių leksinė reikšmė ir vartosenos ypatybės koligacijoje.....	73
3.2.1.3.1. Apibendrinamųjų koligacijos „N + <i>tas</i> + <i>kad</i> “ daiktavardžių semantinio skirstymo galimybės ir kriterijai.....	73
3.2.1.3.2. Koligacijos „N + <i>tas</i> + <i>kad</i> “ daiktavardžių semantinės grupės vertinamuoju aspektu.....	79
3.2.1.3.3. Koligacijos „N + <i>tas</i> + <i>kad</i> “ atributiniai daiktavardiniai junginiai.....	84
3.2.1.3.3.1. Atributinis daiktavardinis junginys koligacijoje „N + <i>tas</i> + <i>kad</i> “ vertinimo gramatikos požiūriu.....	86
3.2.1.3.3.2. Pažyminiai ir jų funkcijos „N + <i>tas</i> + <i>kad</i> “ koligacijoje.....	90
3.2.2. Atrinktųjų daiktavardžių linksnių konkordansų analizė.....	100
3.2.2.1. Atrinktųjų daiktavardžių teksto fragmentų analizė.....	102
3.2.2.2. Atrinktųjų daiktavardžių semantinės ir funkcinės ypatybės linksnių konkordansuose.....	106
3.2.2.3. Apibendrinamųjų daiktavardžių funkcijų raiška.....	109
3.2.3. Daiktavardžio <i>dalykas</i> leksinė reikšmė ir vartosenos ypatybės.....	112
3.2.3.1. Daiktavardžio <i>dalykas</i> leksinės reikšmės ypatybės ir vartosenos DLKT dažnumas.....	112
3.2.3.2. Daiktavardžio <i>dalykas</i> teksto fragmentų analizė.....	114
3.2.3.3. Daiktavardžio <i>dalykas</i> kolokatų analizė.....	118
4. IŠVADOS.....	122
5. LITERATŪRA.....	126
6. TERMINŲ ŽODYNĖLIS.....	132
7. PRIEDAI.....	135

1. ĮVADAS

Atsiradus galimybei kalbos reiškinius tirti dideliuose tekstuose, buvo pastebėta kalbos reiškinių, kurių anksčiau nebūtų pavykę atpažinti ir ištirti. Atskleista, kad kalboje dominuoja fraziškumo principas (angl. *idiom principle*, žr. Sinclair 2004: 29) – dažniau pasirenkamos gatavos frazės negu kuriami nauji junginiai, žodžiai turi polinkį jungtis su kitais žodžiais ir sudaryti sustabarėjusius ar pusiau sustabarėjusius kalbos vienetus, vienas iš jų įvardytas *kolokacija* (angl. *collocation*, žr. Crystal 1991, iš Marcinkevičienė 2000: 63).

Suprasta, kad reikšmės ribos nebūtinai sutampa su žodžio ribomis, ir dėl to neturėtume kalbėti apie žodį kaip *reikšmės vienetą* (angl. *unit of meaning*, žr. Sinclair 2004: 24), nes reikšmė gali glūdėti ir vienoje žodžio formoje, ir žodyje, vartojamame visomis formomis (leksemoje), ir žodžių junginyje, todėl čia reikalingas *leksinio vieneto* (angl. *lexical item* žr. Sinclair 2004: 131) terminas. Vadinasi, reikšmės vienetu reikėtų laikyti leksinį vienetą, kuris gali būti suprantamas tiek siauriau, tiek plačiau negu žodis, o gali su juo ir sutapti. Be to, leksinio vieneto reikšmė gali būti realizuojama ir pragmatiniu lygmeniu, taigi išryškėti ne tik iš artimiausio konteksto (leksiniu lygmeniu *kolokacijos* ir gramatiniu *koligacijos*), bet ir iš vertinamųjų elementų tekste – *semantinės prozodijos* (angl. *semantic prosody*, žr. Sinclair 2004: 141).

Atkleidus kalbos fraziškumo principą ir leksinio vieneto ribų problemą, pastebėta, kad kai kurie žodžiai įgyja reikšmę tik junginiuose, o paimti atskirai beveik nieko nereiškia ir yra pernelyg neapibrėžtos reikšmės. Jų reikšmė susiformuoja ir išryškėja tik iš konteksto. Tokie žodžiai paprastai vartojami tam tikroms teksto funkcijoms atlikti, pabrėžti kitų žodžių leksinę reikšmę, taip sudarydami su jais bendrą junginį – vieną reikšmės vienetą. Reiškinyse, kai žodžiai netenka leksinės reikšmės, vadinamas *desemantizacija* (angl. *delexicalization*, žr. Sinclair 2004: 20, dėl termino vertimo žr. Marcinkevičienė 2000: 44). Įvairių čia aptartų kalbos reiškinių pastebėjimas leido formuoti kritišką požiūrį į kalbos analizę pagal atskirus kalbos lygmenis: keliamas klausimas, kiek naudingi tokie tyrimai, kai lieka neatskleista daugybė kalbos reiškinių, išryškėjančių tik analizuojant kelis kalbos lygmenis kartu.

Leksikos ir gramatikos paribyje skiriama ir **apibendrinamųjų daiktavardžių** grupė – šio darbo **objektas**, kurį imanoma apibrėžti tik pagal *leksinės gramatikos* (angl. *lexical grammar*, žr. Sinclair 2004: 164) principus. Tam reikia suvokti leksiką (ar žodyną, semantiką, turinį) ir gramatiką (ar sintaksę, struktūrą, formą) kaip neatsiejamus kalbos lygmenis, būtinus analizuoti drauge, nes tik taip gali būti atskleistos tiriamųjų daiktavardžių ypatybės, kurios nėra tinkamai atspindėtos nei mūsų žodynu, nei gramatikų. Kadangi apibendrinamieji daiktavardžiai atpažįstami tarp leksikos ir gramatikos, jie ir apibrėžiami tiek pagal semantikos, tiek ir pagal vartosenos ypatybes. Tai bendros, neapibrėžtos reikšmės žodžiai, kuriuos galima suvokti kaip

didesnių leksinių grupių hiperonimus. O kalbos vartosenoje šie bendros ir neapibrėžtos reikšmės daiktavardžiai atpažįstami iš teksto funkcijų – pasižymi tuo, kad jais galima apibendrinti informaciją, pasakomą sakinio dėmeniu, sakiniu, pastraipa ar didesne teksto dalimi. Tai suteikia galimybę apibendrinamaisiais daiktavardžiais konstruoti tekstą ir perteikti vertinimą. Tiriamųjų daiktavardžių pavyzdžiai: *bėda, dalykas, faktas, mintis, problema, skirtumas, tiesa* ir kt.

1.1. Objekto apibrėžties problemos ir tyrimų svarba

Remiantis leksinės gramatikos principais anglų kalbą tiriančių lingvistų darbuose aprašyta nemažai abstrakčios ir konkrečios reikšmės daiktavardžių. Jų apibrėžties pagrindas – funkcijos, kurias daiktavardžiai atlieka tekste (Halliday, Hasan 1976; Winter 1992; Bolinger 1977; R. Quirk et al. 1985; Francis 1986, 1994; Ivanič 1991; Halliday 1994; Biber et al. 1999; Schmid 2000, 2001; Flowerdew 2003; Charles 2007; Caldwell 2009 ir kt.). Nuo funkcijų priklauso, kokie daiktavardžiai patenka į imtį ir kaip įvardijami. Daugiausia domėtasi abstrakčiais daiktavardžiais, kuriais galima apibendrinti propoziciją, ir dėl to juos būtų galima vadinti metatekstinais (Francis 1986, 1994; Winter 1992; Schmid 2000; Flowerdew 2003; Charles 2007; Yamasaki 2008 ir kt.). Prototipiniai įvairių autorių tirtų daiktavardžių imčių nariai, kurie nustatomi pagal tam tikras funkcijas tekste ir tam tikrą leksinę gramatinę aplinką, minimi šie: *thing, fact, problem, issue, point* ir kt.

Svarbu pasakyti, kad nors užsienio lingvistų darbuose aprašytų anglų kalbos daiktavardžių imtys tarpusavyje skiriasi pagal įvairių autorių pabrėžiamas daiktavardžių funkcijas ir tyrimo aspektą, ir dėl to daiktavardžiai įvardijami skirtingais pavadinimais (*general nouns, anaphoric nouns, labels, signalling nouns, shell nouns* ir kt.), disertacijoje siekiant patogumo pasirinktas bendresnis terminas visoms joms pavadinti – *apibendrinamieji daiktavardžiai*. Pagrindinis termino pasirinkimo kriterijus – visoms aprašytosioms daiktavardžių grupėms būdingos semantikos ir vartosenos ypatybės: bendra ar neapibrėžta reikšmė ir galimybė daiktavardžiu apibendrinti sakinio ar teksto dalį.

Lietuvių kalbotyros darbuose tyrimų, kuriais tam tikri bendros ar neapibrėžtos reikšmės daiktavardžiai būtų aprašyti kaip atskira grupė ar analizuotas jų koks pogrupis, nėra. Daugiausia analizuojami paskiri abstrakčios reikšmės daiktavardžiai, orientuojamasi į kognityvinės lingvistikos sampratą ir jos metaforos teoriją. Štai keletas iš semantikos ir kognityvinės lingvistikos darbuose aprašytų lietuvių kalbos abstrakčios reikšmės daiktavardžių pavyzdžių: *atmintis* (Marcinkevičienė 1999), *mintis* (Utkā 1999), *apatija* (Marcinkevičienė 2000: 25–35), dvi antonimų poros *mirtis-gimimas* ir *mirtis-gyvenimas* (Macijauskaitė 2000), *liūdesys* (Papurėlytė 2002), *džiaugsmas, liūdesys* (Bielinskienė 2002), *protas* (Toleikienė 2003),

pavydas (Papurėlytė 2005), *viltis* (Toleikienė 2008), *gilumas* (Raubickaitė 2009), *šviesa* (Šimanauskienė 2010), *tamsa* (Činčikienė 2010) ir kt.

Lietuvių kalbotyroje atkreiptas dėmesys ir į abstrakčių sąvokų aiškinimų žodynuose ypatybes, buvo tiriama, ko reikia, kad abstrakčius reiškinius įvardijantys žodžiai būtų suprantamai apibrėžti žodyniniuose aprašuose, tiesa, tirti tik liūdesio emocinę būseną įvardijantys žodžiai (Papurėlytė-Klovienė 2006). Taigi mūsų kalbotyros veikaluose abstrakčios reikšmės daiktavardžiais, vartojamais teksto funkcijoms atlikti, nėra labiau domėtasi – jie nėra aprašyti iš esmės.

Reikiamas dėmesys daiktavardžiams neteikiamas ir iš teksto funkcijų pusės, pavyzdžiui, aprašant teksto siejimo priemones ar autoriaus pozicijos raišką. Paprastai daiktavardžius galima rasti paminėtus tik tais atvejais, kai šie yra praradę daiktavardžio kaip kalbos dalies statusą, nes įeina į įvairių junginių ar samplaikų sudėtį ar tik viena jų forma eina įterpinium: *galimas dalykas*, *vienas dalykas*, *iš esmės*, *iš principo*, *kaip žinia*, *iš tiesų*; *laimė*, *teisybė*, *tiesa* ir kt. (Šinkūnienė 2011: 146, 184; Smetona, Usonienė 2012: 126; Akelaitis 2003: 9; 2011: 6–7). Šiais atvejais leksinio vieneto ribos nesutampa su daiktavardžio (kaip leksemos) ribomis.

Daiktavardžius kaip tam tikrą sakinių siejimo priemonių grupę skiria A. Bitinienė (2009): „atskirai minėtini apibendrintos reikšmės žodžiai, dažniausiai daiktavardžiai, kurie tekste kartu su rodomaisiais¹ įvardžiais pabrėžia dalies ir visumos, hiponimais ir hiperonimais paremtus sakinių semantinius santykius“ (Bitinienė 2009: 25). Pateikiami pavyzdžiai: *sąvoka*, *struktūra*, *sistema*, *dėsnis*, *požymis*, *kriterijus*, *kategorija*, *rezultatas*, *idėja*, *principas*, *procesas*, *hipotezė*, *uždavinys*, *funkcija*, *ypatybė*, *savybė* ir kt. Vis dėlto detaliau šis siejimo būdas „abstrakčios reikšmės žodžiais, perteikiančiais naują, apibendrintą informaciją“ (Bitinienė 2009: 25) nėra aprašytas.

Nėra lengva aprašyti objektą, kuris išryškėja tik analizuojant du kalbos lygmenis (leksikos ir gramatikos) vienu metu. Tačiau pažymėtina, kad užsienio lingvistų darbuose, bendros ir neapibrėžtos reikšmės daiktavardžiai išryškinami kaip atskira klasė ir aprašant sintaksės ar teksto ypatybes. Pavyzdžiui, M. A. K. Halliday ir Ruqaiya Hasan (1976), analizuodami teksto rišlumą² (angl. *cohesion*), aprašo gramatinės ir leksinės kalbos priemones. Aptarę gramatinės rišlumo priemones, skyrių apie leksines autoriai pradeda pristatydami tam

¹ *Rodomieji* įvardžiai dar vadinami *parodomaisiais* (LKG 1965, DLKG 2005). Šiame darbe pasirinktas įvardžius tyrusio A. Rosino (1996) terminas, vartotas ir A. Bitinienės (2009) – *rodomieji* įvardžiai.

² Tarpusavyje susijusių sąvokų *rišlumas*, *kohezija* ir *koherencija* vartoseną kalbininkų darbuose įvairuoja, bet „[d]ažniausiai *kohezija* suvokiama kaip paviršinis (formalusis) <...> rišlumas, kuris realizuojamas gramatinėmis ir leksinėmis sakinių siejimo priemonėmis ir būdais“, o „[k]oherenciją linkstama suvokti kaip prasminį teksto rišlumą <...>, kuris negali būti realizuotas gramatine kalbos sandara <...>, nes vien gramatinėmis formomis neįmanoma sukurti prasmės“ (Remeikytė 2002: 148–149). Šiame straipsnyje laikomasi nuostatos: „Tai, kas užsienio kalbotyros darbuose <...> vadinama kohezija, lietuvių kalbotyroje <...> įvardinama rišlumo terminu“ (Remeikytė 2002: 148; taip pat šį terminą traktuoja ir Marcinkevičienė 2008: 65). Dar ši funkcija H.-J. Schmido (2000) vadinama jungiamąja (angl. *linking*).

tikrą daiktavardžių klasę. Tai tarpinė grandis tarp leksikos ir gramatikos – daiktavardžiai, jų vadinami *bendraisiais* (angl. *general*).

Kitas pavyzdys – Susan Hunston ir Gill Francis (1999) tekstyne inspiruotoje „Modelių gramatikoje“ (angl. *Pattern Grammar*), kuri remiasi leksinės gramatikos principais, skiria kelias naujas klases. Viena iš jų – vadinamieji *kiautiniai daiktavardžiai* (angl. *shell nouns*), pasižymintys tuo, kad reikalauja reikšmės papildymo artimiausiame kontekste³ (1999: 185). Kiautiniai daiktavardžiai – terminas, vartojamas ir iki šiol didžiausią, 670 tokių daiktavardžių sąrašą sudariusio ir išsamiai aprašiusio Hanso-Jörgo Schmido studijoje „English Abstract Nouns as Conceptual Shells: From Corpus to Cognition“ (2000).

Einant nuo gramatikos prie leksikos, tam tikrą funkciniu atžvilgiu skiriamą daiktavardžių klasę galima atpažinti ir „Lietuvių kalbos gramatikos“ (1976; toliau LKG) bei „Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos“ (2005; toliau DLKG) sintaksės dalyje. Aprašant sudėtinius prijungiamuosius sakinius teigiama, kad pagrindiniame dėmenyje einantys šalutinio dėmens atraminiai žodžiai yra semantiškai riboti, jie paprastai reiškia „kalbėjimą, mąstymą, psichikos procesus, pojūčius, jausmus, būsenas arba vertinimą“ (LKG 1976: 806). Pažymima, kad pagal semantiką tokios reikšmės veiksmazodį gali visiškai atstoti daiktavardis, pavyzdžiui: *Jis bijojo, kad <...> plg. <...> visą vakarą mane kankino baimė, kad <...>*. Pateikiama ir kitų daiktavardžių, kurie sakinyje gali eiti vardine tarinio dalimi, pavyzdžių: *džiaugsmas, garbė, gėda, laimė, kaltė, teisybė*, pavyzdžiui, *<...> tau džiaugsmas, kad <...>* (LKG 1976: 813).

Panašios semantikos daiktavardžių, kuriais apibendrinama sakinio dalis, pavyzdžių aptinkama ir skyriuje apie bejungtukius sudėtinius sakinius: *Staiga Kazimierui šovė į galvą mintis: <...>; <...> ir čia staiga pabraukšt naujiena, kaip griausmas iš giedro dangaus: <...>; <...> tuoj pirma nelaimė atsitiko: <...> ir pan.* (LKG 1976: 938). Pabrėžiama, kad pirmajame dėmenyje yra labai bendros reikšmės žodžių, „reikalingų prasminio paaiškinimo, sukonkretinimo“ (LKG 1976: 937). Vadinasi, pagal semantiką tam tikra grupė žodžių, tarp kurių patenka ir šiame darbe tyrinėjami daiktavardžiai, yra pastebėta analizuojant lietuvių kalbos gramatiką, nurodytos ir kai kurios semantinės jų ypatybės (bendra reikšmė, abstrakti reikšmė ir pan.) tačiau plačiau jų funkcijos netyrinėtos. Tik paminėta, kad tokie žodžiai yra „savotiška dėmenų ryšio priemonė, ypač kai jie eina pirmojo dėmens gale“ (LKG 1976: 938).

Apibendrinant lietuvių kalbotyros darbuose rastas išvalgas apie apibendrinamuosius daiktavardžius, reikia pasakyti, kad nors ir lietuvių kalbotyros veikaluose yra pastebėti daiktavardžiai, pasižymintys bendra ir neapibrėžta reikšme ir dėl to tinkami vartoti kaip teksto

³ Originalus tekstas: „Basically these are nouns which require lexicalisation in their immediate context“ (Hunston, Francis 1999: 185).

konstravimo priemonės, jiems nepelnytai skirta per mažai dėmesio. Šių daiktavardžių atpažinimo ir analizės **svarbos pagrindimų** gali būti keletas.

Visų pirma, apibendrinamųjų daiktavardžių klasė išryškina leksinės gramatikos esmę – leksika ir gramatika yra abipusiškai susijusios, todėl netikslinga analizuoti kalbos reiškinių atskirais kalbos lygmenimis. Pavyzdžiui, analizuojant daiktavardžius skirtingose koligacijose išryškėja skirtingos daiktavardžių funkcijos (Yamasaki 2008). Taip pat tikslinga tirti šiuos daiktavardžius, nes tekstynų lingvistikos metodais išgauti apibendrinamųjų daiktavardžių sąrašai naudingi mokantis kurti rišlų akademinį tekstą ar studijuojant užsienio kalbą (Flowerdew 2003; Charles 2007; Caldwell 2009 ir kt.). Tokie žodžiai kaip *dalykas, idėja, faktas, tikslas* gali būti bet kurio žodyno pagrindas (angl. *core vocabulary*). Šie daiktavardžiai universalūs, tai yra vartojami įvairios tematikos darbuose, todėl netinkami mokslinio teksto temai nustatyti (Carter 2002: 43).

Vadinasi, šiais daiktavardžiais konstruojamas tekstas, o reikšminis turinys turi būti pildomas kitais žodžiais. Vis dėlto apibendrinamųjų daiktavardžių vartoseną tekste gali ne tik padėti konstruoti lengvai skaitomą tekstą, bet ir padaryti jį sunkiai suvokiamą, sukelti *netikslumo*⁴ (angl. *vagueness*) išpūdį. Todėl būtina išmokti tokius daiktavardžius tinkamai vartoti: kaip teksto konstravimo priemonę tam tikroje leksinėje aplinkoje (kolokacijose ir koligacijose), o ne prasminius teksto žodžius (Caldwell 2009: 182). Apibendrinamaisiais daiktavardžiais taip pat patogiu tekste perteikti vertinimą – prie jų dažnai jungiami vertinamieji būdvardžiai.

⁴ Terminą *vagueness* šį reiškinį tyrusi ir aprašiusi J. Ruzaitė (2010) į lietuvių kalbą verčia dvejopai: *netikslumas* ir *neapibrėžtumas*, vis dėlto tikslesniu vertimo atitikmeniu laikytinas terminas *netikslumas*, o *neapibrėžtumas* labiau atitinka *indefinite language* terminą (Ruzaitė 2013, asmeninė komunikacija). J. Šinkūnienė (2011) pažymi, kad šis reiškinys, jos disertacijoje vadinamas *neapibrėžtumu*, skirtingai suprantamas ir įvardijamas daugelio įvairių užsienio autorių, plg. *indirectness, inexplicitness, vagueness, imprecision, fuzziness, generality, ambiguity* (Šinkūnienė 2011: 42; pabraukta V. D.). Šio darbo autorės *vagueness* bandyta versti ir terminu *miglotumas* (Drūlienė 2012), tačiau čia renkamasi terminą *netikslumas*.

1.2. Tikslas, uždaviniai ir metodai

Nors lietuvių kalbotyros darbuose tam tikrų užuominų apie apibendrinamuosius daiktavardžius rasti galima, jie, kaip išskirtinė funkcinė leksinės gramatikos principais apibrėžiama grupė, neaprašyti ir netirti. Pagrindą skirti tokią apibendrinamųjų daiktavardžių klasę teikia anglų kalbos daiktavardžių teoriniai ir praktiniai darbai. Juose objektas apibrėžiamas ir aprašomas ne tik susitelkiant į šių daiktavardžių, kaip atskiros klasės, semantiką ir funkcijas, bet jo reikšmė akcentuojama ir analizuojant kitus kalbos reiškinius, pavyzdžiui, aptariant teksto rišlumo (Halliday, Hasan 1976), modelių gramatikos (Hunston, Francis 1999), vertinimo (Hunston, Sinclair 2000) principus.

Šios disertacijos **tikslas** – ištirti apibendrinamųjų daiktavardžių, kaip išskirtinės funkcinės klasės, semantikos ir vartosenos ypatybes. Kadangi pats darbo objektas ankstesniuose lietuvių kalbotyros darbuose nėra detalai apibrėžtas, apibendrinamųjų daiktavardžių klasės skyrimas savaime naujas darbo aspektas. Taigi disertaciją sudaro dvejopo pobūdžio tyrimas: keliamas objekto atpažinimo, įvardijimo ir tyrimo būdų klausimas ir lygiagrečiai pagal pasirinktą metodiką atliekama apibendrinamųjų daiktavardžių semantikos ir vartosenos analizė. Reikia pabrėžti, kad, nors šia disertacija siekiama aptarti visus apibendrinamuosius daiktavardžius, labiau susitelkiama į abstrakčiausios reikšmės apibendrinamųjų daiktavardžių atrankos paiešką ir analizę. Siekiant tikslo, darbas skiriamas į kelis etapus, pagal kuriuos formuluojami toliau pateikti **uždaviniai**:

1. Susisteminti iš anglų kalbos apibendrinamųjų daiktavardžių tyrimų išryškėjusias daiktavardžių leksinės reikšmės ypatybes ir pragmatines funkcijas tekste.
2. Atskleisti skirtingais pavadinimais įvardytų apibendrinamųjų daiktavardžių grupių panašumus bei skirtumus ir nustatyti ryšį tarp skirtingų daiktavardžių pavadinimų ir tyrimo metodikos, autoriaus požiūrio.
3. Aptarti ir parodyti lietuvių kalbos apibendrinamųjų daiktavardžių atpažinimo ir analizės metodų įvairovę, apžvelgti šiais metodais atrinktų daiktavardžių leksinės reikšmės ypatybes.
4. Pasirinkti siekiamų ištirti daiktavardžių atpažinimo metodiką ir nustatyti tipiškus lietuvių kalboje vartojamus apibendrinamuosius daiktavardžius.
5. Ištirti tipiškiausių lietuvių kalbos apibendrinamųjų daiktavardžių leksinę reikšmę, lemiančią jų, kaip apibendrinamųjų daiktavardžių, vartoseną ir funkcijas sakinyje bei tekste.

Pasirinktas darbo **šaltinis** Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centro sudarytas 140 mln. žodžių apimties *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas* (toliau –

DLKT). Pagrindinis **metodas** – tekstynų lingvistikos: pasirinktos tipiškų apibendrinamųjų daiktavardžių koligacijos ir atskirų leksemų konkordansai tvarkomi tekstynų analizės kompiuterine priemone *WordSmith Tools* (Scott 2010), kuria sudaromi tyrimui reikalingi dažniausiai daiktavardžių kolokatų ir teksto fragmentų sąrašai.

Disertacijos struktūra. Darbą sudaro įvadas, kuriame, be pristatomo objekto, tikslo ir uždavinių, pateikta ir teorinė literatūros apžvalga, iš kurios kyla tyrimo problemiškas ir aktualumas. Antrojoje (teorijos analizės) dalyje susistemintos apibendrinamiesiems daiktavardžiams būdingos semantikos ir vartosenos ypatybės (2.1.) ir aprašomos skirtingų apibendrinamųjų daiktavardžių grupių įvardijimo ir tyrimų skirtybės bei panašumai (2.2.). Trečioji (praktinės analizės) dalis skirta lietuvių kalbos apibendrinamiesiems daiktavardžiams aptarti ir analizuoti: nuo atpažinimo problemų (3.1.) iki tipiškiausių lietuvių kalbos apibendrinamųjų abstrakčios reikšmės daiktavardžių sąrašo sudarymo ir išsamios jų semantikos bei funkcijų analizės (3.2.). Darbo pabaigoje pateikiamos išvados, terminų žodynėlis, literatūros sąrašas ir priedai.

Ginamieji teiginiai:

1. Remiantis leksinės gramatikos principais skiriama funkcinė apibendrinamųjų daiktavardžių klasė. Šie daiktavardžiai apibrėžiami dviem neatsiejamais aspektais: leksikos požiūriu tai bendros ir neapibrėžtos reikšmės žodžiai, o gramatikos atžvilgiu – vartojami sakinio dėmeniui, sakiniui ar teksto atkarpai apibendrinti.

2. Apibendrinamiesiems daiktavardžiams dėl semantikos ir vartosenos ypatybių būdingos teksto konstravimo ir vertinimo funkcijos. Kadangi šių daiktavardžių reikšmė bendra ir neapibrėžta, jiems būtina leksinė realizacija gretimame kontekste ir, atvirkščiai, dėl semantinių ypatybių apibendrinamieji daiktavardžiai paranki priemonė teksto atkarpoms apibendrinti.

3. Apibendrinamieji daiktavardžiai – plati ir atvira funkcinė klasė, dėl ją sudarančių daiktavardžių reikšmės įvairialypumo ir vartosenos įvairovės skirtina į atskirus poklasius. Tinkamiausi skyrimo kriterijai: reikšmės abstraktumas ir leksinio gramatinio junglumo galimybės.

4. Koligacija „N + *tas* + *kad*“ būdinga tipiškiems lietuvių kalbos apibendrinamiesiems daiktavardžiams. Joje visi daiktavardžiai vartojami abstrakčia reikšme.

Darbo aprobavimas

Straipsniai disertacijos tema:

Drūlienė V. 2012: Apibendrinamieji daiktavardžiai. *Darbai ir dienos* 58, 93–116.

Drūlienė V. 2013: Koks dalykas yra *dalykas*. *Filologija* 18, 56–69.

Pranešimai disertacijos tema:

Lithuanian shell nouns. The case of dalykas (thing). YLMP 2012 – *Young Linguist's Meeting Poznan*, Poznanė (Lenkija), 2012 m. gegužės 25–27 d.

Koks dalykas yra dalykas. VII Tarptautinė mokslinė konferencija *Pasaulio vaizdas kalboje*, Šiaulių universitetas, 2012 m. spalio 4–5 d.

Apibendrinamieji daiktavardžiai koligacijoje „N tas kad“. Tarptautinė mokslinė konferencija *Kalbos vienetų semantika ir struktūra*, Klaipėdos universitetas, 2013 m. birželio 14 d.

2. APIBENDRINAMŪJŲ DAIKTAVARDŽIŲ KLASĖ: ATPAŽINIMAS, ĮVARDIJIMAS IR TYRIMO BŪDAI

Disertacijos objektas – apibendrinamieji daiktavardžiai yra leksikos ir gramatikos sandūroje atpažįstama funkcinė daiktavardžių klasė. Semantikos atžvilgiu tai daiktavardžiai, kurie pasižymi reikšmės bendrumu ir neapibrėžtumu, o vartosenos – šiais daiktavardžiais galima apibendrinti sakinio ar teksto atkarpą. Anglų kalbą tyrinėjusius lingvistus (Halliday, Hasan 1976; Francis 1986, 1994; Ivanič 1991; Schmid 2000, 2001; Flowerdew 2003; Charles 2007; Caldwell 2009 ir kt.) šie daiktavardžiai domina dėl tekste atliekamų funkcijų: apibendrinimo, siejimo, žymėjimo, vertinimo perteikimo ir kitų. Svarbu tai, kad apibendrinamaisiais gali būti ne tik abstrakčias sąvokas įvardijantys (*idėja, esmė*), bet ir šiek tiek konkretnesni veiksmo abstraktai (*atsitikimas, atradimas*) ir konkretieji daiktavardžiai (*žmogus, vyras*) (plačiau apie tai 2.1.1.2.). Kad būtų aiškiau, toliau pateiktame 1 paveiksle surašytos lingvistų ir kalbos filosofų aprašytos daiktavardžių grupės su jiems suteiktais pavadinimais pagal norimą pabrėžti funkciją. Taip pat pavaizduota, kad šiame darbe dėl reikšmės neapibrėžtumo ir pagal sintaksines ir teksto funkcijas nustatytoms daiktavardžių grupėms priklausantys daiktavardžiai vadinami vienu terminu – apibendrinamieji daiktavardžiai.

APIBENDRINAMIEJI DAIKTAVARDŽIAI

- *Talpyklos daiktavardžiai* (*container nouns*; Vendler 1968);
- *Bendrieji daiktavardžiai* (*general nouns*; Halliday, Hasan 1976);
- *Neapibrėžtieji daiktavardžiai* (*unspecific nouns*; Winter 1992);
- *Neišsamaus turinio daiktavardžiai* (*low-content nouns*; Bolinger 1977);
- *Bendrieji hiperonimai* (*general hypernyms*; Quirk et al. 1985);
- *Anaforiniai daiktavardžiai* (*anaphoric nouns / a-nouns*; Francis 1986; Yamasaki 2008);
- *Perkeliamieji daiktavardžiai* (*carrier nouns*; Ivanič 1991);
- *Žymikliai* (*labels*; Francis 1994);
- *Kiautiniai daiktavardžiai* (*shell nouns*; Hunston, Francis 1999; Schmid 2000; Charles 2007; Caldwell 2009);
- *Signaliniai daiktavardžiai* (*signalling nouns*; Flowerdew 2003);
- *Daiktavardžiai, apimantys lokucijas, idėjas ar faktus* (*angl. nouns that occur with embedded locutions, ideas or facts*; Halliday 1994);
- *Daiktavardžiai, prisijungiantys komplementinį dėmenį* (*angl. head nouns taking complementing clauses*; Biber et al. 1999).

1 paveikslas. Anglų kalbos apibendrinamųjų daiktavardžių pavadinimai

Apibendrinamuosius daiktavardžius apibrėžiant kaip vieną grupę, svarbu pažymėti, kad skirtingų tyrėjų žiūros taškas į juos nevienodas. Skirtingas imtis, aprašus, suteikiamus pavadinimus ir daiktavardžių sąrašų turinį lemia keletas veiksnių: tyrimų metodai, analizuojamų leksinių gramatinių konstrukcijų pasirinkimas, teoriniuose aprašuose ir tyrimuose pabrėžiamos

skirtingos funkcijos ir ypatybės. Nuo to priklauso, kokio abstraktumo daiktavardžiai pateks į tyrėjų sąrašus: vienuose jų yra tik išskirtinai abstraktieji daiktavardžiai, kituose gali būti ir ne tokių abstrakčių, bet vartojamų apibendrinta reikšme – tam įvardyti tinka *stilistinio abstraktumo* sąvoka. Kai kurie apibendrintai vartojami žodžiai, įvardijantys fizinius ir konkrečius įvykius, yra labiau ne abstraktūs iš prigimties (angl. *extensional abstractness*), o stilistiškai abstraktūs (angl. *stylistic abstractness*) (Schmid 2000: 70, apie tai plačiau 2.1.1.).

Taigi, nors tyrėjų požiūriai skiriasi, visiems aprašomiems daiktavardžiams keliami du bendri kriterijai: daiktavardis turi būti bendros reikšmės ir juo galima apibendrinti teksto dalį, taigi orientuojamasi į vartoseną ir atliekamas funkcijas. Šios dvi ypatybės leidžia visus 2.2. skyriuje pristatomose studijose aprašytus ir analizuojamus daiktavardžius vadinti vienu pavadinimu – apibendrinamieji daiktavardžiai. Vis dėlto tai, kas įvairiems daiktavardžiams bendra, ir tai, kas skiria, būtina paaiškinti plačiau. Tam skiriamas 2.1. poskyris, kuriame aprašomos apibendrinamųjų daiktavardžių leksinės reikšmės ypatybės (2.1.1.) ir būdingos pragmatinės funkcijos (2.1.2.).

2.1. Apibendrinamųjų daiktavardžių leksinės reikšmės ir vartosenos ypatybės

Tekstynų lingvistikos atstovų nuostata „reikšmė atsiskleidžia per vartoseną“ ar net „reikšmė yra vartoseną“ (Mahlberg 2010) kilusi iš J. Firtho kontekstinės reikšmės teorijos. J. Firthas teigia, kad reikšmei nusakyti svarbiausia jos kontekstas, apimantis viską: nuo garsų ir fonemų iki kalbėjimo situacijos konteksto. Taigi reikšmė čia suprantama kaip kontekstinių ryšių kompleksas, kuriam kiekvienas kalbos lygmuo teikia savo komponentus (Firth 1957: 190–215, paimta iš Marcinkevičienė 2010: 74).

Šiame darbe laikomasi nuostatos, kad reikšmė ir vartoseną yra labai glaudžiai tarpusavyje susijusios sąvokos ir kad reikšmė yra kontekstinių ryšių kompleksas, tačiau analizuojant apibendrinamuosius daiktavardžius atsiribojama nuo kalbėjimo situacijos konteksto ar garsų tyrimų. Tiriama tik vartoseną tekste – konkordanso eilutėse iš DLKT. Todėl ir aptariant apibendrinamųjų daiktavardžių ypatybes apsiribojama jiems bendrų semantikos bei tekste atsiskleidžiančių vartosenos ypatybių aprašymu. Laikoma, kad tai, kaip tekste vartojamas daiktavardis, yra nulemta tam tikrų jo reikšmės ypatybių (pavyzdžiui, abstrakti, bendra, neapibrėžta reikšmė), ir atvirkščiai, iš daiktavardžio vartosenos galima matyti jo reikšmę ir nustatyti priežastis, kodėl tam tikrame kontekste jis vartojamas. Taigi ir apibendrinamieji daiktavardžiai apibrėžiami dviem požiūriais: semantikos, nes jie yra neapibrėžtos ir bendros reikšmės žodžiai, ir vartosenos, nes jais galima apibendrinti sakinio ar teksto dalį. Šie aspektai aptariami plačiau tolesniuose skyriuose.

2.1.1. Apibendrinamųjų daiktavardžių leksinės reikšmės ypatybės

Semantikos aspektu apibendrinamieji daiktavardžiai apibrėžiami kaip labai bendros reikšmės, neapibrėžtos reikšmės ar abstraktūs žodžiai. Kadangi šios sąvokos yra tarpusavyje glaudžiai susijusios, būtina jas aptarti. Be to, visus apibendrinamąją funkciją tekste atliekančius daiktavardžius vadinant apibendrinamaisiais, reikia pasakyti, kad tai semantikos atžvilgiu gana heterogeniška grupė. Todėl jai priklauso ne tik abstraktieji, bet ir konkretieji daiktavardžiai, o ir abstraktieji gali labai skirtis abstraktumo laipsniu. Toliau aiškinama, kas vadinama *abstraktumu*, kokie daiktavardžiai laikomi *abstrakčiais*, be to, aptariamos ir kitos apibendrinamųjų daiktavardžių semantikai aprašyti reikalingos sąvokos, tokios kaip *neapibrėžta*, *bendra*, *apibendrinta* (kai kuriuose kalbotyros darbuose – *generinė*, žr. Spraukienė 2008; Holvoet, Tamulionienė 2006; Pakerys, Rimkutė, Utkā 2012) reikšmė.

2.1.1.1. Abstraktumo sąvoka

Lietuvių kalbotyros veikaluose aiškinama, kad abstrakčiais daiktavardžiais reiškiamos jauslėmis neapčiuopiamos, tačiau daiktiškai suvokiamos sąvokos. Paaiškinti, ką reiškia daiktiškai suprantamas abstraktus reiškinys, galima pasitelkus daiktavardžio apibrėžimą. Tai – nominatyvinė kalbos dalis, turinti bendrą daiktiškumo reikšmę, kuri realizuojama giminės, skaičiaus ir linksnio kategorijomis. Paprasčiau tariant, tai žodžiai, reiškiantys daiktus (Ružė 2008: 24), o daiktas gramatikoje tai, kas iš tikro yra ar mažoma⁵ kaip savarankiška (Paulauskienė 2006: 67). „Vadinasi, gramatikoje daiktiškumo sąvoka yra žymiai platesnė, žymiai abstraktesnė už objektyviojoje tikrovėje egzistuojančių daiktų sąvoką“ (LKG 1965: 161).

Dažniausiai įvardijami tokie abstrakčiųjų daiktavardžių pogrupiai: veiksmų (*kvėpavimas*, *bėgiojimas*) ir ypatybių (*grožybė*, *garbė*) abstraktai, jausmų ir būsenų (*šaltis*, *džiaugsmas*) pavadinimai (LKG 1965: 161; DLKG 2005: 60–62; Jakaitienė 1976: 31). Vadinasi, abstrakčiais daiktavardžiais įvardijami veiksmai, būsenos ir ypatybės, kurias mūsų sąmonė suvokia atsietai (abstrahuotai) nuo pačių daiktų ar reiškinių: veiksmą, egzistuojantį atskirai nuo veikėjo, kuris atlieka tą veiksmą, ir nuo laiko, kuriuo veiksmas vyksta; būsenas ir ypatybes – taip pat atskirai nuo veikėjo ir nuo tas ypatybes turinčių daiktų (LKG 1965: 161).

Abstraktumą dažnai bandoma paaiškinti per abstraktumo–konkretumo perskyrą, tačiau pabrėžiama, kad šios opozicijos riba labai sąlygiška. Pavyzdžiui, konkrečiojo daiktavardžio apibrėžime, pateikiamame KTŽ (1990), rašoma, kad konkretusis daiktavardis pavadinama realų objektyviosios tikrovės daiktą ar reiškinį. Pateikiami pavyzdžiai: *gėlė*, *griaustinis*, *upė*. Tačiau galima just, kad *gėlė* ir *upė* yra konkrečiau negu *griaustinis*, kurio reikšmė artima veiksmo abstraktui *griaudėjimas*. Taip pat yra ir su abstrakčiais daiktavardžiais: *griaudėjimas* yra

⁵ Šis paaiškinimas implikuoja į abstrakčias sąvokas, gramatikose vadinamas daiktais.

konkrečiau už daiktavardžius *idėja, skirtumas*. Kad būtų nustatyta, daiktavardis konkretusis ar abstraktusis, galima pasitelkti jauslumo kriterijų: kuo daugiau pojūčių galima remtis, tuo konkrečiau suvokiame mąstomąjį objektą. Vadinasi, daiktavardis bus abstraktusis, jei tai, ką jis įvardija, negalime justi nė viena iš juslių (dar žr. Papaurėlytė-Klovienė 2006:128).

Taigi čia kyla abstraktumo laipsniškumo problema, nėra lengva nustatyti, kur riba tarp to, kas abstraktu, ir to, kas konkrečiu. Tradicinei dvipolės struktūros „abstraktu–konkrečiu“ priešpriešą, trinarę struktūrą su tarpine grandimi tarp abstrakčius ir konkrečius dalykus įvardijančių žodžių, yra pateikęs Johnas Lyonsas (1977). Jis kalbos dalims aprašyti pasiūlė ontologinę trijų pakopų esinių ir požymių (angl. *entities* ir *properties*) klasifikaciją (1977: 438–452). Pirmoji pakopa apima konkrečiausius esinius ir požymius, antroji – abstraktesnius, tačiau ne tokius abstrakčius, kaip trečiosios pakopos esiniai ir požymiai.

Tradiciskai priimta, kad daiktavardžiai įvardija esinius, o veiksmažodžiai ir būdvardžiai – požymius⁶, ir čia J. Lyonsas kelia klausimą, koku semantiniu kriterijumi remiantis žodis *grožis* (angl. *beauty*) laikomas daiktavardžiu, ar pakanka to, kad *grožį* galima pavadinti daiktu / dalyku (angl. *thing*) (Lyons 1977: 439–440). Autoriaus aiškinama, kad skirstymas kalbos dalimis paremtas stipriu semantikos ir sintaksės ryšiu, tačiau teigiama, kad kiekvienos kalbos dalies klasės viduje yra poklasių ir ne visi jiems priklausantys žodžiai atitinka vieną jiems bendros klasės apibrėžimą (Lyons 1977: 439–440). J. Lyonso siūlomoje ontologinėje semantinėje klasifikacijoje kiekvienai pakopai gali priklausyti bet kuri kalbos dalis, nors, aišku, ir čia yra tam tikrų kalbos dalies polinkių. Pavyzdžiui, pirmojoje ir trečiojoje pakopose paprastai pasitaiko daiktavardžiai (atitinkamai, konkretieji ir abstraktieji), o antrojoje daiktavardžiai, veiksmažodžiai ar prieveiksmai (*EuroWordNet* 2002: 60). Konkretumo–abstraktumo aspektu paprasčiausia analizuoti daiktavardžius, o jais įvardijamų esinių požymius nusakančios kalbos dalys gali būti vertinamos atitinkamai.

Pirmosios pakopos esinių⁷ (angl. *first-order entities*) grupei priklauso konkretūs esiniai, suvokiami per žmogaus jusles ir esantys bet kuriame trimatės erdvės taške, pavyzdžiui, *objektas, substancija, instrumentas*. Dėl pirmosios pakopos esinių skyrimo klausimų nekyla, sunkiau yra su antrosios ir trečiosios pakopos esinių klasifikacija. Antrosios pakopos esiniai (angl. *second-order entities*) tai statinės ar dinaminės situacijos, suvokiamos kaip vykstančios, esančios laike, pavyzdžiui, *būti, atsitikti, vartoti*; taip pat ir *buvimas, atsitikimas, vartojimas*. Trečiosios (angl. *third-order entities*) pakopos esiniai suvokiami kaip propozicijos – bet koks neįmanomas stebėti teiginys, egzistuojantis nepriklausomai nuo laiko ar erdvės. Trečiosios pakopos esinį galima

⁶ Arba: daiktavardžiais pavadinama *substancija*, o būdvardžiais, veiksmažodžiais ir dauguma prieveiksnių – *požymiai* (Jakaitienė 2009: 22).

⁷ Čia J. Lyonso terminai *order* ir *entity* verčiami į *pakopa* ir *esinys*, A. Usonienės atitinkamai vartojama *lygis* ir *esinys*, pavyzdžiui, *pirmojo lygio esiniai* (Usonienė 2001).

patvirtinti arba paneigti, galima prisiminti ar lygiai taip pat užmiršti, kitaip tariant, jie labai sąlyginiai, pavyzdžiui, *idėja, mintis, informacija* (plg. Lyons 1977: 442–445, Schmid 2000: 64–66).

J. Lyonso pabrėžiama, kad tradicinėje kalbotyroje daiktavardžiai, kurie patenka į antrosios pakopos grupę, vadinami abstrakčiaisiais, tačiau jie akivaizdžiai ne tokie abstraktūs kaip trečiosios pakopos daiktavardžiai, nepriklausantys nei nuo erdvės, nei nuo laiko⁸ (Lyons 1977: 444). J. Lyonso tripakope sistema remtasi ir kuriant leksinę duomenų bazę – leksinę ontologiją *EuroWordNet*⁹. Toliau matyti tradicinės „konkretu–abstraktu“ perskyros ir J. Lyonso trijų pakopų klasifikacijos sugretinimas, versti J. Lyonso (1977: 442–445) ir *EuroWordNet* dokumentuose (2002: 12, 60) pateikti daiktavardžių pavyzdžiai.

1 lentelė. Tradicinė „konkretu–abstraktu“ perskyra ir J. Lyonso (1977) trijų pakopų esinių klasifikacija¹⁰

KONKRETU		ABSTRAKTU	
1-OJI PAKOPA	2-OJI PAKOPA	3-OJI PAKOPA	
<i>Objektas, substancija, gyvūnas,</i>	<i>Buvimas, atsitikimas,</i>	<i>Idėja, mintis,</i>	
<i>augalas, vyras, moteris,</i>	<i>judėjimas, tęstinumas,</i>	<i>informacija, teorija,</i>	
<i>instrumentas.</i>	<i>pritaikymas.</i>	<i>planas, intencija.</i>	

Tik abstrakčiuosius daiktavardžius tyrinėjęs H.-J. Schmidas (2000), analizuodamas vadinamuosius kiautinius daiktavardžius, kritikuoja kitus abstraktumo pakopas ar laipsnius nusakančius nesistemiškus pavadinimus, pavyzdžiui, *visiškai abstraktūs objektai* (angl. *purely abstract objects*; Schmid 2000: 66). Šis autorius, remdamasis J. Lyonso semantine esinių pakopų klasifikacija, ją praplėtė ir pritaikė tiriamiesiems kiautiniams daiktavardžiams aprašyti: antrąją ir trečiąją J. Lyonso esinių pakopas skaido dar smulkiau. Antrąją pakopą vadina „įvykių“ (angl. *events*) grupe, kurią sudaro veiksmi, vyksmai (procesai) ir būsenos, o trečiąją „abstrakčių ryšių“ (angl. *abstract relations*) grupę – faktai, idėjos ir įvardijimai (apie tai plačiau 3.2.1.3.1.).

Į abstraktumo sąvoką gilinęsis H.-J. Schmidas skiria dvi abstraktumo rūšis: prigimtinių (angl. *extensional abstractness*) ir stilistinių (angl. *stylistic abstractness*). Teigiama, kad

⁸ Originalus tekstas: „Second-order entities, though they may be denoted by what are traditionally called abstract nouns, are clearly not abstract in the sense that something that has no spatiotemporal location is abstract“ (Lyons 1977: 444).

⁹ Plačiau žr. prieigą per internetą: <http://www.illc.uva.nl/EuroWordNet/>

¹⁰ Originalūs pavyzdžiai: „1st Order Entity: *object, substance, animal, plant, man, woman, instrument*; 2nd Order Entity: *happen, cause, move, continue, occur, apply*; 3rd Order Entity: *idea, thought, information, theory, plan, intention*“ (*EuroWordNet* 2002: 12). Lentelėje iš antrosios pakopos pavyzdžių – veiksmažodžių, remiantis J. Lyonso samprata, kad čia gali patekti bet kuri kalbos dalis, tai yra ne tik veiksmažodžiai (Lyons 1977: 444), buvo padaryti veiksmažodiniai daiktavardžiai (pavyzdžiai versti V. D.).

trečiosios pakopos daiktavardžiais galima įvardyti ir tekste apibendrinti tiek abstrakčius ryšius, tiek įvykius, o antrosios daiktavardžiais pavadinami galimi stebėti, taigi jusliškai patiriami įvykiai, tačiau abstrakčiu būdu. Tai leidžia kalbėti apie stilistinę abstraktumą, o ne prigimtinį (Schmid 2000: 69–70). Taigi antrosios pakopos daiktavardžiai nėra iš prigimties abstraktūs, jais įvardijami konkretūs įvykiai, tačiau įvykius pavadinus antrosios pakopos daiktavardžiu, jie suvokiami abstrakčiai, pavyzdžiui:

(1) *My reaction was to hit him where it hurts.* (Schmid 2000: 72)

Propozicija, kurioje pateikiamas konkretus įvykis (*to hit him where it hurts*), apibendrinus antrosios pakopos daiktavardžiu (*reaction*), taigi įvardijančiu juslėmis patiriamą įvykį, atsiranda abstraktumo pojūtis (1). Jis aiškinamas taip: kai veiksmas įvardijamas ne veiksmazodžiu, o antrosios pakopos daiktavardžiu, tekstui suteikiama abstraktumo. Antrosios pakopos daiktavardžiais apibendrinami veiksmai, ypatybės ir ryšiai suvokiami daiktiškai, tačiau nepasiekia trečiosios J. Lyonso semantinės esinių klasifikacijos pakopos (Schmid 2000: 72–73). Todėl vadinamas ne prigimtininiu, o stilistiniu abstraktumu.

Dar, kaip minėta, apibendrinamaisiais daiktavardžiais tekste gali eiti ir konkretieji arba pirmosios pakopos daiktavardžiai. Kai kurie autoriai, kalbėdami apie išskirtinę klasę daiktavardžių, dažnai vartojamų teksto funkcijoms atlikti, griežtai atsiriboja nuo konkrečios reikšmės daiktavardžių (Schmid 2000, Flowerdew 2003, Yamasaki 2008), kiti įtraukia ir juos (Halliday, Hasan 1976, Mahlberg 2005, Francis 1986). Vienu ar kitu atveju kaip išskirtinė semantinė daiktavardžių ypatybė įvardijama *neapibrėžta* ar *apibendrinta*, *bendra* reikšmė. Šie ir kiti su jais susiję terminai aiškinami kitame skyrelyje.

2.1.1.2. *Bendra ir neapibrėžta reikšmė*

Aprašant apibendrinamuosius daiktavardžius reikalinga paaiškinti ne tik *abstraktumo*, bet ir *neapibrėžtumo*, *bendros* reikšmės sąvokas, nes su jomis susiduriama tyrinėjant įvairias pagal funkcijas apibrėžiamas daiktavardžių grupes. Šių sąvokų prireikia ne tik kalbant apie konkrečiuosius, bet ir apie abstrakčiuosius daiktavardžius: „daiktavardžiai, kurie gali būti pavartoti kaip kiautiniai, paprastai yra abstrakčios ir neapibrėžtos reikšmės. Todėl jais patirtis apibūdinama tik labai bendrais bruožais, vadinasi, detales būtina išreikšti kontekste¹¹“ (Schmid 2000: 15–16; pabraukta V. D.). Klaidinga būtų nuostata, kad apibrėžta reikšmė būdinga tik konkretiesiems daiktavardžiams, o neapibrėžta – tik abstraktiesiems. Ir apskritai kasdienėje

¹¹ Originalus tekstas: „nouns that can be used as shell nouns typically have abstract and unspecific meanings. As a result, speakers can only use them to characterize a piece of their experience in a fairly general way, while the details of information must be expressed as shell content in the context“ (Schmid 2000: 15–16).

kalboje terminai *semantinis neapibrėžtumas* (angl. *unspecificity*), *bendrumas* (angl. *generality*) dažnai painiojami su *abstraktumu*¹² (Schmid 2000: 74). Vis dėlto juos reikėtų atskirti. Nes abstraktieji daiktavardžiai taip pat gali būti ir apibrėžtos reikšmės, o konkretieji – ir bendros reikšmės.

Ne visi abstraktieji daiktavardžiai, net ir tie, kurie priklauso trečiajai esinių pakopai, taigi patys abstrakčiausi, yra vienodo apibrėžtumo. Pavyzdžiui, ar galima žodžius *meilė*, *infliacija* ar *demokratija* laikyti **neapibrėžtos reikšmės** (angl. *unspecific meaning*) daiktavardžiais, kai šie, nors ir įvardija abstrakčias sąvokas, siejami su daugybe skirtingų tipų patirčių ir jų apraiškų: su konkrečiomis vietomis, įvykiais, žmonėmis. Šiais daiktavardžiais pavadinami daugiau ar mažiau atpažįstami denotatai, kurių reikšmė turi nemažai semantinių komponentų, todėl negali atsidurti vienoje pakopoje su daiktavardžiais *faktas*, *problema* ar *dalykas*, kurių reikšmei būtinas kontekstinis papildymas (Schmid 2000: 16–17). Taigi semantinę neapibrėžtumą galima apibūdinti per *monodimensionalumo* sąvoką. Kuo daugiau semantinių komponentų turi daiktavardis, tuo jo reikšmė apibrėžtesnė, o labiausiai neapibrėžtos reikšmės daiktavardžiai yra daugiau ar mažiau monodimensiniai (angl. *mono-dimensional*). Pavyzdžiui, *faktas* – kažkas tikra; *problema* – kažkas bloga, kažkas svarbu; *dalykas* – kažkas (plg. Schmid 2000: 74). Šiuos daiktavardžius galima vadinti pusiau prasminiais, nes jiems būtinas kontekstinis papildymas, taip atsirastų skirtis nuo kitų abstrakčiųjų daiktavardžių, kurie, kaip ir konkretieji, būtų vadinami prasminiais (plačiau 2.2.2.).

Kitas terminas – **bendra reikšmė** (angl. *general meaning*), vartojamas tiek kalbant apie konkrečiuosius, tiek ir apie abstrakčiuosius daiktavardžius. Jį paaiškinti taip pat galima pasitelkus monodimensionalumo sąvoką ir žodžių skirstymu į dideles grupes – leksines semantines paradigmas. Vieną leksinę semantinę paradigmą sudarančius žodžius sieja vienas ar keli bendrieji ir skiria diferenciniai (skiriamieji) reikšmės požymiai (Jakaitienė 2009: 72–73). Bendros reikšmės žodžiais galima vadinti tuos leksinių semantinių žodžių grupių narius, kurie turi tik bendruosius grupei būdingus požymius ir visai neturi skiriamųjų, ar jų turi kuo mažiau. Taigi kalbant apie sisteminius žodžių ir jų reikšmių santykius, reikia pasakyti, kad bendros reikšmės žodžius galima laikyti didelių leksinių semantinių grupių hiperonimais (Halliday, Hanson 1976: 275).

Ne visada galima brėžti ryškia skiriamąją ribą tarp bendros ir nebendros reikšmės daiktavardžių – tai atsiskleidžia santykyje su kitais žodžiais. Todėl visai normalu, kad čia, kaip ir apibrėžiant terminą *abstrakti reikšmė*, randasi laipsniškumą rodančių terminų, pavyzdžiui,

¹² Kaip tokio neaiškumo dėl terminų pavyzdį H.-J. Schmidas pateikia būdvardžio *abstract* apibrėžimą žodyne: „based on general ideas or principles rather than specific examples or real events“ (Schmid 2000: 74; pabraukta V. D.).

bendri daiktavardžiai ir *labai bendri daiktavardžiai* (angl. *general nouns* ir *very general nouns*) (Chalker 1996, paimta iš Mahlberg 2005: 7). Kai dėmesys krypsta į žodžio realią vartoseną, termino *bendra reikšmė* sinonimais galima laikyti terminus *apibendrinta (apibendrinamoji)* ar *generinė reikšmė*, vartojamus lietuvių kalbotyros darbuose (Spraukienė 2008; Holvoet, Tamulionienė 2006). Apibendrinta reikšmė vartojami daiktavardžiai nurodo į daiktų klasę, tipą, kategoriją, o ne atskirą tai klasei priklausantį individą. Taigi apibendrinta reikšmė pavadinta klase „negali būti apimta referencijos akto“ (Holvoet, Tamulionienė 2006: 19). Šie aspektai kalbininkų aptariami analizuojant apibrėžtumo kategoriją¹³.

Kaip matyti iš paskutinių pastabų, tiek apibrėžtumo, tiek bendros reikšmės sąvokos yra labai susijusios su vartoseną, ir čia reikia pasakyti, kad dauguma apibendrinamuosius daiktavardžius aprašiusių autorių kaip tik ir apsiriboja terminais *neapibrėžta* ir *bendra reikšmė* (angl. *unspecific* ir *general meaning*), o *abstraktumo* termino nevartoja. Taip yra todėl, kad apibendrinamieji daiktavardžiai pirmiausia funkcinio aspektu apibrėžiama klasė. Daiktavardžius analizuojant pagal funkcijas, atliekamas tekste, susitelkiama į realios vartosenos atvejus, iš kurių ir atsiskleidžia reikšmės neapibrėžtumas, apibendrintumas. Iš vartosenos matyti, kad tam tikriems neapibrėžtos ir bendros reikšmės daiktavardžiams būtinas papildymas tekste. Ir atvirkščiai, kad dėl neapibrėžtos ir bendros reikšmės jais galima atlikti reikalingas teksto funkcijas. Be abejo, čia ypač naudingi abstraktieji daiktavardžiai, kuriais galima apibendrinti propozicijas.

Abstraktumas – terminas, vartojamas tada, kai į reikšmę žiūrima kognityviniu aspektu, kai akcentuojamas kalbos ir mąstymo ryšys, pavyzdžiui, analizuojama, kaip žmogus suvokia abstrakčiai įvardytus konkrečius įvykius. Taip pat čia akcentuojama referencija – gilinamasi į tam tikru daiktavardžiu pavadinamų patyrimo fragmentų ypatybes. M. Mahlberg teigia, kad tekstynų lingvistikos aspektu analizuojant daiktavardžius, už abstraktumo (angl. *abstraction*) terminą kur kas naudingesnis yra *apibendrinimas* (angl. *generalization*). O šie terminai skiriasi krypties atžvilgiu: pirmuoju atveju reikšmės stebėseną vyksta nuo teksto žodžio link, antruoju – nuo žodžio teksto link (Mahlberg 2005: 145). Plačiau apie apibendrinamąją ir kitas teksto funkcijas 2.1.2. skyrelyje.

Baigiant aptarti reikšmės ypatybes, nereikėtų pamiršti ir terminų *plati* ir *siaura* reikšmė, dažnai vartojamų apibūdinti tiek abstrakčios, tiek ir konkrečios reikšmės žodžius. Kiek *plati* žodžio reikšmė, priklauso nuo to, kiek siauresnės reikšmės žodžių gali apimti. Taigi *plati reikšmė* – terminų *neapibrėžta* ir *bendra* reikšmė sinonimas, tik šiuo terminu hiperonimijos–

¹³ Apibrėžtumo kategorijos tyrimai labai naudingi ir apibendrinamiesiems daiktavardžiams analizuoti. Artroidais laikomi (Rosinas 1996) rodomieji įvardžiai *tas*, *ta* (*tai*) yra būdingi šių daiktavardžių vartosenai (apie tai plačiau 3.2.1.1.).

hiponimijos atžvilgiu labiau akcentuojama sąvokos apimtis, tai yra kiek platesnė sąvoka apima siauresnės reikšmės sąvokų, o ne semantinis turinys, arba sąvokai priskiriamų požymių kiekis. Kita vertus, šios dvi reikšmės charakteristikos glaudžiai tarpusavyje susijusios – reikšmės apimtis atvirkščiai proporcinga sąvokai priskiriamų požymių kiekiui. Kuo platesnė apimtis, tuo sąvoka bendresnė (Marcinkevičienė 2011: 13). Apibendrinamieji daiktavardžiai – plačios semantikos žodžiai, kuriais galima ne tik įvardyti daiktus, objektus, reiškinius, įvykius, bet ir sakinio dėmenis ar ištisas teksto atkarpas.

2.1.2. Apibendrinamųjų daiktavardžių pragmatinės funkcijos

Daiktavardžiai, kurie vartojami teksto funkcijoms atlikti, ir pagal jas apibrėžiami kaip atskira daiktavardžių klasė, pasižymi 2.1.1. aprašytais semantinėmis savybėmis. Pirmiausia tai neapibrėžta ir apibendrinta reikšmė, kuri įvardija tam tikrą daiktų, reiškinių klasę, bet ne jos individą. Tai tie daiktavardžiai, kurie galėtų būti laikomi didesnių leksinių semantinių grupių hiperonimais. Didesnė skirtis klasės viduje yra tarp konkrečių ir abstrakčių daiktavardžių. Abstrakčiais daiktavardžiais dažniau apibendrinamos teksto atkarpos, iš jų didelė dalis yra metatekstinių daiktavardžių, o konkrečiais dažniau nurodoma į realybę už teksto (plačiau 2.2.2.). Vis dėlto, apibendrinti informaciją tekste ir ją įvardyti galima tiek konkrečiuoju, tiek abstrakčiuoju daiktavardžiu. Taip yra ir su kitomis teksto funkcijomis, kurios aptariamoms 2.1.2.1. ir 2.1.2.2.

2.1.2.1. Teksto atkarpos apibendrinimas daiktavardžiais

Vartosenos aspektu tiriamasis objektas apibendrinamaisiais daiktavardžiais vadinamas dėl pagrindinės funkcijos – apibendrinti sakinio ar teksto dalį. Šią teksto funkciją įvardija visi apibendrinamuosius daiktavardžius aprašiusieji autoriai (žr. 2.2.). Kadangi apibendrinamoji, o ir kitos daiktavardžių funkcijos išryškėja tik kontekste, apibendrinamiesiems daiktavardžiams ypač svarbus yra *leksinės gramatikos* terminas, pasiūlytas J. Sinclairio (2004: 164). Teigiama, kad leksikos nuo gramatikos atskirti netikslinga, bet šios dichotomijos labai sunku atsakyti, nes toks šių kalbos pakopų atskyrimas mūsų kultūroje įprastas nuo seno. O apibendrinamųjų daiktavardžių klasė dažnai apibrėžiama kaip esanti tarp leksikos ir gramatikos, ar, kitaip – semantikos ir vartosenos.

Vadinasi, analizuojant apibendrinamuosius daiktavardžius šie neatsiejami nuo konteksto, o funkcinė apibendrinamųjų daiktavardžių klasei apibrėžti reikalinga leksinė gramatinė aplinka. Todėl aprašant apibendrinamąją funkciją, paprastai aprašomas visas dvinaris (ar trinaris) modelis: apibendrinamasis daiktavardis ar daiktavardinė frazė (+ jungtis) + apibendrinamoji teksto atkarpa. Tokio modelio nariai vadinami įvairiai priklausomai nuo tyrimo aspekto ir

pasirinktos leksinės gramatinės aplinkos, kurioje realizuojama apibendrinamoji funkcija. Pavyzdžiui, G. Francis (1986) tyrime toks modelis įvardytas *X-A* santykiu (angl. *X-A relation*), kuriame *X* narys yra teksto atkarpa prieš vieną iš autorės tirtųjų anaforinių daiktavardžių, vadinamą *A* nariu (angl. *X member* ir *A member*), o H.-J. Schmidas (2000) daiktavardį vadina kiautiniu (angl. *shell-noun*), o tai, kas juo apibendrinama – kiauto turiniu (angl. *shell-content*), ir pabrėžia, kad šios dvi dalys neatskiriamos.

Jungties funkciją tarp apibendrinamojo daiktavardžio ir juo apibendrinamos teksto atkarpos anglų kalboje dažnai atlieka pažymimasis artikkelis *the* ar rodomasis įvardis *this*, *that*, veiksmažodžio *be* formos, taip pat prijungiamųjų sakinių konstrukcijos su jungtukais *that*, *wh-* ar bendratimi, tai vadinamieji talpyklos (angl. *container*, žr. Vendler 1968) sakiniai (Halliday, Hasan 1976: 275; Francis 1986: 27; Ivanič 1991: 101; Schmid 2000: 3, 22; Charles 2007: 204; Yamasaki 2008: 80 ir kt.). Tai, kuriose leksinėse gramatinėse konstrukcijose daiktavardis vartojamas, priklauso nuo to, kas tekste eina pirma – apibendrinamasis daiktavardis ar juo apibendrinama teksto atkarpa. Šiuo aspektu remiantis buvo pavadinta ir viena apibendrinamųjų daiktavardžių grupė – anaforiniai daiktavardžiai (Francis 1986). Toliau pateikiami du anglų kalbos apibendrinamųjų daiktavardžių pavyzdžiai, pirmasis iš jų (2) anaforinės vartosenos pavyzdys:

(2) *I won the freshmen's cross-country. – Mm. That was a great achievement wasn't it?*

(3) *The advantage is that there is a huge audience that can hear other things you may have to say* (pavyzdžiai iš Schmid 2000: 22).

Iš (2) pavyzdžio matyti, kad propozicija apibendrinama ne tik daiktavardžiu, bet visu atributiniu junginiu. Kadangi prie daiktavardžio paprasta prijungti pažyminį, šiuo atveju būdvardį *great*, propoziciją apibendrinus daiktavardžiu tampa labai patogu pridėti naują informaciją, perteikti vertinimą to, kas sakoma. Čia išryškėja dvi sakinio turinio dalys: objektyvusis sakinio turinio komponentas – propozicija, pats pranešimas ir subjektyvusis sakinio turinio komponentas – daiktavardine fraze išreikštas jo vertinimas (Labutis 2002: 97–98).

Į kognityvinius procesus ir pragmatines daiktavardžių funkcijas gilinęs H.-J. Schmidas pažymi, kad apibendrinamojo daiktavardžio galėjimas prijungti naują informaciją prie senos suteikia galimybę veikti teksto skaitytojo suvokimą. Pasirinkimas, koku daiktavardžiu kalbėtojas įvardys propoziciją, yra subjektyvus, taigi reikšmės santykiai konstruojami subjektyviai (Yahamsaki 2008: 78). O daiktavardžiu įvardyta propozicija suvokiama kaip žinoma informacija abiem kalbos akto dalyviams – tiek kalbėtojui, tiek ir klausytojui (Schmid 2000: 7, 94; taip pat Charles 2007). Todėl dėmesys sutelkiamas tik į naują informaciją, kuri

jungiamo prie daiktavardžio, dažnai ir pažyminys, einantis su daiktavardžiu, kalbėjimo akte yra suvokiamas kaip abiem kalbos akto dalyviams priimtinas vertinimas (Schmid 2000: 7).

Svarbu pažymėti, kad teksto atkarpą galima apibendrinti ne tik abstrakčiaisiais, bet ir konkrečiaisiais daiktavardžiais – jais apibendrinant teksto atkarpą taip pat galima perteikti ir jos vertinimą. Kognityvinės lingvistikos atžvilgiu aprašydamas abstrakčiuosius daiktavardžius, H.-J. Schmidas apibendrinamąją funkciją vadina laikinojo koncepto (angl. *temporal concept*) kūrimo funkcija (2000: 14). Autorius teigia, kad tai išskirtinė abstrakčiųjų neapibrėžtos reikšmės daiktavardžių ypatybė, o konkrečiaisiais daiktavardžiais laikinojo koncepto kurti neįmanoma. C. Caldwell kritikuoja tokią griežtą H.-J. Schmido poziciją, pavyzdžiais argumentuodama, kad ir konkrečiuoju daiktavardžiu *cat* tekste galima kurti laikinąjį konceptą (Caldwell 2009: 46–47). Pavyzdyje (4) matyti, kad daiktavardžiu *cat* kartu su rodomuoju įvardžiu *this* apibendrinama informacija, pateikta prieš tai einančioje teksto atkarpoje.

(4) *Two small yet piercing eyes. The attitude of a temperamental landmine. Ten years old and with timing that put my alarm clock to shame. This cat is what stood between me and my first cup of coffee every morning for the year I lived with Jane.* (Caldwell 2009: 46).

Nors daiktavardis *cat* yra konkretusis, jo reikšmė apibrėžta, (4) pavyzdyje nuo *cat* reikšmės neatsiejama ir tai, kas išreikšta tekstu. Taigi *cat* reikšmė čia labai priklausoma nuo konteksto ir daiktavardis čia funkcionuoja beveik kaip įvardis (Caldwell 2009: 46–47). Vadinasi, apibendrinamąją funkciją gali atlikti tiek abstraktusis, tiek konkretusis daiktavardis ir tam, kad būtų apibrėžta išskirtinė apibendrinamųjų daiktavardžių klasė vien šio kriterijaus nepakanka. Todėl aprašant kurią iš apibendrinamųjų daiktavardžių grupių, įvairių autorių apibrėžiamos ir semantinės, ir vartosenos ypatybės, pasirenkamas tyrimo aspektas ir metodika. Pagal šiuos kriterijus pasirenkamas ir aprašomos daiktavardžių imties pavadinimas (žr. 2.2.).

Vis dėlto, kalbant apie galimybę apibendrinti teksto atkarpą abstrakčiuoju ir konkrečiuoju daiktavardžiu ir turint galvoje (4) pavyzdį su daiktavardžiu *cat*, galima būtų kalbėti apie du terminus: *apibendrinimas* ir *apibūdinimas*. Kai daiktavardžio reikšmė nėra apibrėžta, ankstesne ar tolimesne teksto atkarpa aiškinama jo reikšmė, apibrėžiamas semantinis turinys; o kai daiktavardžio reikšmė apibrėžta, tai yra turi pakankamai semantinių komponentų, jo semantinio turinio paaiškinti nereikia, tačiau jis gali būti apibūdinamas, pažymimos tam tikros įvardytos konkreta objekto savybės. Čia galima minėti ir gramatikos savybes: prie atraminio žodžio einančio konkrečiojo daiktavardžio vardininko formos neįmanoma jungtuku *kad* prijungti aiškinamojo sakinio šalutinio dėmens, o tai būdinga abstraktiesiems neapibrėžtos reikšmės daiktavardžiams, tokiems kaip, pavyzdžiui, *džiaugsmas*, *garbė*, *gėda*, *laimė*, *kaltė*, *teisybė* (LKG 1976: 812–813). Toliau 2.1.2.2. poskyryje nagrinėjamos daugumai apibendrinamųjų daiktavardžių būdingos funkcijos.

2.1.2.2. Vertinimo funkcijos ir jų hierarchijos problemos

Kadangi apibendrinamuoju daiktavardžiu galima įvardyti tai, kas pateikta tekste, teksto autoriui atsiranda galimybė perteikti savo požiūrį į teiginius ir konstruojant tekstą kurti reikiamus santykius su teksto skaitytoju (klausytoju). Šias funkcijas apima *vertinimo*¹⁴ (angl. *evaluation*) terminas, kuriuo įvardijamas ir išryškinamas teksto autoriaus vaidmuo kuriant tekstą (Hunston, Thompson 2000). Iš trijų vertinimo funkcijų akivaizdžiausia – (a) „perteikti skaitytojui, ką rašytojas apie ką nors mano ir jaučia¹⁵“. Taip gali būti perteikiama ne tik pavienio rašytojo nuomonė, bet ir bendruomenės, su kuria jis tapatinasi, vertybių sistema (Hunston, Thompson 2000: 6). Likusios dvi vertinimo funkcijos apibrėžiamos taip: (b) kurti ir palaikyti santykius tarp rašytojo (kalbėtojo) bei skaitytojo (klausytojo) ir (c) konstruoti¹⁶ (angl. *organize*) diskursą (Hunston, Thompson 2000: 6; taip pat Mahlberg 2005: 147; Ryvitytė 2005: 96–97). Tekste šios funkcijos dažnai atliekamos kartu.

Vertinimo terminija kalbotyroje nėra nusistovėjusi, nes ir paties reiškinio traktuočių yra įvairių, šiame darbe remtasi plačiausia vertinimo sąvoka, nes jis apima įvairius su teksto kūrimo procesu susijusius lygmenis (Hunston, Thompson 2000). Kitur tie patys reiškiniai vadinami kitaip, pavyzdžiui, autoriaus pozicija, autoriaus požiūris ar modalumas. Lietuvių kalbotyroje vertinimas ir konkrečiai autoriaus pozicijos raiška daugiausia tyrinėta mokslo kalboje (Ryvitytė 2005; Damošius 2007; Šinkūnienė 2011; Ruskan 2013). Ir nors šiame darbe vartojamas vertinimo terminas, kitos tų pačių reiškinų interpretacijos padeda išvelgti vertinimo raiškos būdų įvairovę, todėl nuo jų visiškai neatsiribojama.

Pavyzdžiui, A. Smetonos ir A. Usonienės (2012) siūlomos autoriaus pozicijos adverbialų ir adverbializacijos teorijoje autoriaus pozicijos apimtis apibrėžiama šiais parametrais: vertinimo poliariškumas (teigiamas / neigiamas), faktiškumas (tiesa / netiesa), epistemiškumas (galimumas / būtinumas), evidencialumas (nuoroda į informacijos šaltinį), apsidraudimas, (inter)subjektyvumas ir metatekstualumas (Smetona, Usonienė 2012: 131). Visus juos apima ir vertinimo sąvoka, tačiau šiame darbe gilinamasi tik į daiktavardžiais atliekamas vertinamąsias funkcijas, todėl tik jos ir akcentuojamos.

Gilinantį S. Hunston ir G. Thompsono (2000) vertinimo teorijoje pateiktą trijų funkcijų klasifikaciją ir apibendrinamųjų daiktavardžių funkcijas tekste, gali pasirodyti, kad teksto konstravimo funkcijos vieta sistemoje ne visai aiški. Pavyzdžiui, M. Mahlberg (2005) analizuodama daiktavardžių funkcijas skiria dvi vienoje pakopoje atsiduriančias vertinamąją ir

¹⁴ Vertinimo sąvoka – plati, apimanti daugelį kitų pavadinimų, tokių kaip: autoriaus požiūris, autoriaus pozicija, modalumas ir kt. (Hunston, Thompson 2000).

¹⁵ Originalus tekstas: „[T]o tell the reader what the writer thinks of feels about something“ (Hunston, Thompson 2000: 6).

¹⁶ B. Ryvitytės verčiama – *organizuoti* (2005: 97).

teksto konstravimo funkciją, o vertinimo teorijos šalininkų teigiama, kad teksto konstravimas – viena iš vertinimo funkcijų. Akivaizdu, kad tai, kaip tekstas sukonstruotas, kaip skaitytojas vedžiojamas po tekstą, lemia, kaip tekstas bus suvoktas, į ką bus atkreiptas dėmesys, taigi tinkamas teksto konstravimas padeda perteikti norimą vertinimą. Vis dėlto analizuojant apibendrinamuosius daiktavardžius patogiau trijų vertinimo funkcijų (tarp kurių yra ir teksto konstravimo funkcija) sistemą išardyti ir skirti dvi atskiras vienos pakopos funkcijas, kurios dažnai atliekamos tiriamaisiais daiktavardžiais: vertinamąją (angl. *evaluative*) ir teksto konstravimo (angl. *textual function*, žr. Mahlberg 2005: 141). Jos glaudžiai susijusios ir dažnai atliekamos kartu. Šiame darbe laikomasi M. Mahlberg (2005) požiūrio.

2.1.2.2.1. Vertinamoji funkcija

Vertinimo (angl. *evaluation*) sąvoką būtina aptarti, nes tai, koku daiktavardžiu bus apibendrinta viena ar kita teksto atkarpa, pasirenka teksto autorius, taigi propozicijos įvardijimas subjektyvus, o tai suteikia galimybę daryti norimą įtaką skaitytojo suvokimui (Schmid 2000: 8; Charles 2007: 207). Pavyzdžiui, pavadinus kokį nors veiksmą daiktavardžiu *problema*, jis ir bus suvoktas kaip neigiamas įvykis, kurio neturėtų būti ir jį reikėtų panaikinti ar pakeisti. Taip nejučia galima perteikti tiek autoriaus, tiek ir bendruomenės, kuriai autorius priklauso, nuomonę.

Kai kuriais daiktavardžiais reiškiamas akivaizdus vertinimas (pavyzdžiui, *bėda*, *privalumas*, *trūkumas*), kitais ne toks aiškus (*klausimas*, *priežastis*, *idėja*). Tačiau klausytojas veikiamas net ir tada, kai pasirenkamas daiktavardis, kuris nėra aiškiai vertinamasis. Pavyzdžiui, ta pati propozicija gali būti įvardyta daiktavardžiu, reiškiančiu arba faktą, arba idėją, ir teksto skaitytojo (klausytojo) bus suvokta taip, kaip ją pavadins autorius (Schmid 2001: 1529, Charles 204–205). O atskirti tai, kas pasakoma, nuo to, kaip teksto autorius tai pateikia, ir nesitapatinti su autoriaus požiūriu ar tarp eilučių perteikiama ideologija, skaitytojui pririekia sąmoningų pastangų¹⁷ (Hunston, Thompson 2000: 8). Be to, prie daiktavardžių paprasta jungti vertinamuosius būdvardžius, todėl pats daiktavardis nebūtinai turi būti vertinamasis, o tik padėti perteikti skaitytojui neįjuntamą vertinimą.

Tiriant apibendrinamųjų daiktavardžių ir vertinimo santykį, svarbu tai, kad daiktavardžiais įvardijus propoziciją iš skaitytojo nereikalaujama pritarti ar nepritarti pateiktam vertinimui, laikoma, kad skaitytojui šis vertinimas priimtinas. Iš vartosenos pusės tai galima aiškinti tuo, kad apibendrinamieji neapibrėžtos reikšmės daiktavardžiai dažnai pasitaiko duotosios informacijos vietoje (sakinio ar jo dėmens pradžioje), ypač jei vartojami anaforiškai

¹⁷ Originalus tekstas: „it takes a conscious effort of detachment for the reader not to identify with the writer’s point of view, or the ideology that underlies it“ (Hunston, Thompson 2000: 8).

apibendrinant prieš tai ėjusią teksto atkarpą. Anglų kalboje žinomos informacijos pojūtis suteikiamas daiktavardį vartojant su pažymimuoju artikkeliu. Tokiais atvejais skaitytojas nelinkęs tikrinti vertinimo pagrįstumą (Hunston, Thompson 2000: 9; Schmid 2000: 330, 339; Charles 2007: 207). Taigi apibendrinamaisiais daiktavardžiais perteikti vertinimą patogiu, nes jis paprastai neįjuntamas ir skaitytojo nekvestionuojamas.

Tam, kad būtų nustatyti ir paaiškinti būdai, kaip daiktavardžiai funkcionuoja, įeidami į leksinius vienetus, kuriais tekste perteikiamas vertinimas, patogiu remtis *vertinimo gramatikos* (angl. *a local grammar of evaluation*) teorija ir terminais (Hunston, Sinclair 2000: 74–101). Autoriai S. Hunston ir J. Sinclairis pabrėžia, kad vertinimo raiška daugiausia leksinė, gramatikos lygmeniu paaiškinti galima tik vieną vertinimo porūšių – modalumą. Tačiau vertinimo gramatikai aprašyti šiam tikslui sukurtomis gramatikos kategorijomis tampa įmanoma apibrėžti vertinamuosius modelius (angl. *evaluative patterns*). Autoriai pateikia šešias grupes tipiškiausių vertinamųjų modelių, kuriuos aprašo tokiomis kategorijomis, kaip *vertinamasis dalykas* (angl. *thing evaluated*), *jungtis* (angl. *hinge*), *vertinamoji kategorija* (angl. *evaluative category*), *vertinimo perteikimo elementas* (angl. *evaluation carrier*), *vertinimo apibrėžtis* (angl. *restriction on evaluation*) ir kitomis.

Apibendrinamųjų daiktavardžių tyrimo požiūriu svarbi tik viena vertinamųjų modelių grupė – modeliai su bendraisiais daiktavardžiais (angl. *patterns with general nouns*, žr. Hunston, Sinclair 2000: 90). Pavyzdžiuose pateikti daiktavardžiai *thing* ir *point* vadinami bendraisiais, tačiau, kaip pažymi M. Mahlberg (2005: 153), plačiau ši sąvoka nėra paaiškinta. Vertinimo teorijos autoriai koncentruojasi į vertinamojo modelio struktūrą, o bendrųjų daiktavardžių koncepciją formavusiai ir tekstynų lingvistikos tyrimą atlikusiai autorei svarbiausia daiktavardžių vertinamosios funkcijos. Todėl originalūs vertinamieji modeliai buvo modifikuoti pagal reikmę išsamiai analizuoti bendruosius daiktavardžius: 2 ir 3 lentelėse pateikti modeliai tokie, kokius aprašė M. Mahlberg (2005: 152–153). Modeliai papildyti *vertinimo perteikimo elemento* kategorija¹⁸, o *vertinamasis dalykas* pervadintas į *vertinamasis esinys* (angl. *evaluated entity*).

¹⁸ S. Hunston ir J. Sinclairo modelyje *vertinamoji kategorija* į atskirus dėmenis (ADJ ir *general noun*) neskaidoma (2000: 91), kaip tai daroma M. Mahlberg (2005: 153). Autorė modeliams nenaudoja ir *jungties* kategorijos.

2 lentelė. Vertinamasis modelis su vadinamuoju bendruoju daiktavardžiu: pavyzdys su *point* (Mahlberg 2005: 152)

	<i>Vertinamoji kategorija</i> (angl. <i>Evaluative Category</i>)	<i>Vertinimo perteikimo elementas</i> (angl. <i>Evaluation Carrier</i>)		<i>Vertinamasis esinys</i> (angl. <i>Evaluated Entity</i>)
the	ADJ	general noun	v-link	clause or n
The	important	point	is	to involve them in the decision.

3 lentelė. Vertinamasis modelis su vadinamuoju bendruoju daiktavardžiu: pavyzdys su *thing* (Mahlberg 2005: 153)

	<i>Vertinamoji kategorija</i> (angl. <i>Evaluative Category</i>)	<i>Vertinimo perteikimo elementas</i> (angl. <i>Evaluation Carrier</i>)	<i>Vertinamasis kontekstas</i> (angl. <i>Evaluative Context</i>)		<i>Vertinamasis esinys</i> (angl. <i>Evaluated Entity</i>)
the	ADJ	general noun	about n	v-link	clause or n
The	surprising	thing	about chess	is	that computers can play it so well.

Vadinamųjų bendrųjų daiktavardžių pasitaiko ir kituose modeliuose, pavyzdžiui, su laipsniuojamaisiais būdvardžiais. Sakinyje *The race was one of the greatest in modern times* daiktavardis *times* įeina į junginį *in modern times*, kuris laikomas *vertinimo apibrėžties* (angl. *restriction on evaluation*, žr. Huston, Sinclair 2000: 93) arba *vertinimo pabrėžimo* (angl. *emphasis on evaluation*, žr. Mahlberg 2005: 153–154) kategorijos vienetu. Taigi apibendrinant, M. Mahlberg, tyrusi vadinamuosius bendruosius daiktavardžius, skiria mažiausiai du vertinimo modelius, kuriuose bendrieji daiktavardžiai atlieka *vertinimo perteikimo*, *vertinamosios kategorijos* ar *vertinimo pabrėžimo* funkcijas.

Kaip matyti iš 2 ir 3 lentelių, pavyzdžiuose daiktavardis (*point*, *thing*) tik padeda perteikti vertinimą (*surprising*, *important*) ir juo pačiu vertinimas nereiškiamas. Tačiau, kaip pažymi M. Mahlberg, kai daiktavardis panašioje pozicijoje eina atskirai be būdvardžio, juo atliekama *vertinamosios kategorijos* funkcija, pavyzdžiui, sakinio fragmente *...the thing to do is to ensure that...* daiktavardis *thing* atlieka *vertinamosios kategorijos* funkciją – „daiktavardis tarnauja kaip prototipas vertinimo standartui nustatyti“¹⁹ (Mahlberg 2000: 154).

Svarbu tai, kad ir konkretieji daiktavardžiai gali atlikti šiuos vaidmenis vertinamosiose konstrukcijose. Pavyzdžiui, daiktavardis *woman* sakinio fragmente *She was a lean, bony woman, her stomach absolutely flat, her <...>* galėtų ir nebūti pavartotas, tačiau kaip tik jis padeda perteikti vertinimą, taigi atlieka *vertinimo perteikimo* funkciją, o bendrojo daiktavardžio

¹⁹ Originalus tekstas: „The noun serves as a prototype to establish a standard of evaluation“ (Mahlberg 2000: 154).

pavartojimas šioje pozicijoje padeda įtvirtinti (angl. *establish*) *vertinamajam esiniui (she)* priskirtą *vertinamąją kategoriją (lean, bony)*. Tokią vartoseną M. Mahlberg vadina ***semantine pastovumo prozodija*** (angl. *semantic prosody of permanence*): *vertinamajam esiniui vertinamąją kategoriją* vertinimas priskiriamas, o įtvirtinamas *vertinimo perteikimo priemone* – bendruoju daiktavardžiu (Mahlberg 2000: 112; dar žr. 3.2.1.3.1.).

Kai daiktavardis atlieka *vertinamosios kategorijos* ar *vertinimo perteikimo* funkciją, vertinimas išreikštas eksplicitiškai – *vertinamoji kategorija* su *vertinamuoju esiniu* jungiama veiksmazodžio *būti* forma. Tais atvejais, kai daiktavardis atlieka *vertinimo pabrėžimo* funkciją, vertinimas nėra labai juntamas, pavyzdžiui, daiktavardis *life* sakinyje *No, I have never smoked in my life* (Mahlberg 2005: 154–155). Dėl to, pasak M. Mahlberg, kai daiktavardis vartojamas tik norint pabrėžti vertinimą, jo funkcija panėšėja ne į vertinamąją, o į teksto konstravimo (angl. *text organisation*) funkciją (Mahlberg 2005: 154). Apskritai, vertinamoji ir teksto konstravimo funkcija tarpusavyje labai susijusios, dažnai atliekamos abi iškart, tik kai kuriais atvejais galima akivaizdžiau skirti vieną iš jų.

2.1.2.2.2. Teksto konstravimo funkcijos

Teksto konstravimo funkcijos aprašant atskiriamos nuo vertinimo funkcijų tik sąlygiškai, dažnai jos atliekamos kartu, o teksto konstravimas gali būti suprantamas kaip vienas iš vertinimo raiškos būdų, nes padeda perteikti norimą vertinimą teksto skaitytojui. Tam, kad tekstas jo skaitytojo būtų suvoktas taip, kaip nori teksto autorius, didelę įtaką turi tai, kaip tekstas konstruojamas. Į teksto konstravimo sąvoką įeina teksto dalių jungimas, nuorodų tekste kūrimas, kuris leidžia kalbėti apie rišlų tekstą, taip pat teksto skaidymas dalimis: teiginių rikiavimas eilės tvarka, norimos išryškinti informacijos pabrėžimas. Šias funkcijas tekste atlikti padeda apibendrinamieji daiktavardžiai, kurie kalbotyroje dažnai nepelnytai pamirštami analizuojant teksto rišlumą ar autoriaus pozicijos raišką tekste. Įvairias apibendrinamųjų daiktavardžių grupes aprašiusieji autoriai išryškina skirtingas jų tekste atliekamas funkcijas, pagal kurias analizuotieji daiktavardžiai dažnai ir pavadinami: *anaforiniai*, *signaliniai daiktavardžiai*, *žymikliai* ir kt. (plačiau 2.2.). Teksto funkcijos čia vadinamos teksto konstravimo²⁰ funkcijomis.

Teksto rišlumo (angl. *cohesion*) **kūrimas**. Apibendrinamaisiais daiktavardžiais teksto dalys jungiamos į visumą, kuriama vidinių teksto nuorodų sistema. Apskritai teksto rišlumas gali būti kuriamas gramatinėmis ir leksinėmis priemonėmis, o apibendrinamaisiais

²⁰ Anglų kalbos daiktavardžių tiriamuosiuose darbuose teksto konstravimo funkcijos vadinamos organizavimo (angl. *organisational*, žr. Francis 1986: 27; 1994: 86), diskurso organizavimo (angl. *discourse organisational*), teksto organizavimo (angl. *text organisation*; Mahlberg 2005: 156), diskurso (angl. *discourse*; Yamasaki 2008) ar teksto (angl. *textual*; Mahlberg 2005: 141) funkcijomis.

daiktavardžiais kuriamas rišlumas skiriamas leksikos ir gramatikos sandūroje (Halliday, Hasan 1976: 274–277). Tiriant anglų kalbos apibendrinamuosius daiktavardžius atkreiptas ypač didelis dėmesys į anaforiškai vartojamus daiktavardžius, kai šiais apibendrinamos prieš juos einančios teksto atkarpos. Teigiama, kad bendros ar neapibrėžtos reikšmės daiktavardžio ir pažymimojo artikelio (*the*) ar rodomojo įvardžio (*this, that*; taip pat *here* ir *such*) derinys tekste veikia kaip teksto rišlumo priemonė, pavyzdžiui, *We all kept quiet. That seemed the best move* (Halliday, Hasan 1976: 275; taip pat Francis 1986: 27). Anaforos pozicijoje einantis daiktavardis suvokiamas kaip žinoma informacija, prie kurios jungiama nauja. Vėliau anaforinius daiktavardžius analizavusi G. Francis (1994) skiria dvi tokių daiktavardžių teksto rišlumo funkcijas: išankstinį žymėjimą (angl. *advance labelling*) ir atgalinį žymėjimą (angl. *retrospective labelling*).

Vadinasi, daiktavardžiais galima žymėti tiek prieš jį, tiek po jo einančią teksto atkarpą, kuri gali būti išreikšta sakinio dėmeniu, kitu sakiniu ar ilgesne teksto atkarpa (Ivanič 1991; Francis 1994). Teksto rišlumo funkcijas, atliekamas apibendrinamaisiais daiktavardžiais, galima skirstyti pagal du kriterijus: (a) apibendrinamos teksto atkarpos poziciją apibendrinamojo daiktavardžio atžvilgiu (anafora, katafora) (Ivanič 1991; Francis 1994; Flowerdew 2003) ir (b) apibendrinamos informacijos apimtį. Pagal antrąjį kriterijų laikoma, kad reikšmės santykis tarp daiktavardžio ir juo apibendrinamos informacijos gali būti kuriamas sakinyje, tekste ar apskritai diskurse, kai daiktavardžio reikšmė nėra išreikšta žodžiais tekste, o siejama su foninėmis skaitytojo žiniomis (angl. *background knowledge*) (Ivanič 1991: 105–106; Flowerdew 2003).

Teksto skaidymas (informacijos grupavimas). Apibendrinamaisiais daiktavardžiais tekstas ne tik jungiamas, bet ir skaidomas, taip atkreipiant skaitytojo dėmesį, kur baigiasi viena teksto atkarpa ir prasideda kita. Šios daiktavardžių ir atskiriamaisiais įvardžiais ar skaitvardžiais atliekamos funkcijos paskirtis – padaryti tekstą ir juo perteikiamą informaciją aiškia ir suprantamą skaitytojui. Taigi iš esmės ir šios funkcijos gali būti laikomos rišlauso teksto kūrimo dalimi, o ne priešprieša. Pavyzdžiui, *tai viena problema, kita...; Antras dalykas, kad...* Abstrakčiai kalbant apie įvairius reiškinius teikiamos informacijos skaidymas dalimis suteikia galimybę teiginius lyginti tarpusavyje ir priešinti, taip konstruojant tekstą, norint jį padaryti įtikinamesnį, tinkamai argumentuoti ir pabrėžti tai, kas norima pasakyti. Dėl šių priežasčių apibendrinamieji daiktavardžiai dar vadinami metatekstiniais, signaliniais daiktavardžiais, diskurso žymikliais ir gali būti lyginami su įvairiais tarnybiniais žodeliais, kurie vartojami tekstui konstruoti (plačiau žr. 2.2.).

2.2. Apibendrinamųjų daiktavardžių pavadinimai ir tyrimai

Vienas pirmųjų apibendrinamuosius abstrakčios reikšmės daiktavardžius pastebėjo kalbos filosofas Zeno Vendleris XX a. 7-ajame dešimtmetyje. Dėl semantinių ir sintaksinių ypatybių vadino juos *talpyklos daiktavardžiais*²¹ (angl. *container nouns*). Talpyklos vaizdiny aiškinamas tuo, kad kopuliatyvinio veiksmažodžio (*būti*) deriniai su tokiais daiktavardžiais kaip *faktas* (angl. *fact*) ar *idėja* (angl. *idea*) sintaksiškai gali funkcionuoti kaip talpykla ar *priegloba* (angl. *host*) sakiniams su prijungiamuoju jungtuku *kad* (angl. *that-clause*), pavyzdžiui: *Kad jis mirė, yra faktas* (angl. *That he died is a fact*) (Vendler 1968: 72–82). Z. Vendleriu ši teorija tebuvo priemonė paaiškinti filosofinę faktų ir įvykių perskyrą, tačiau vėlesniuose lingvistų darbuose labai juntama jo įtaka (Menzel 1975; Asher 1993; iš Schmid 2000: 6).

Be *talpyklos daiktavardžių*, tirti ir aprašyti *bendrieji daiktavardžiai* (angl. *general nouns*; Halliday, Hasan 1976), *neapibrėžtieji daiktavardžiai* (angl. *unspecific nouns*; Winter 1992), *neišsamaus turinio daiktavardžiai* (angl. *low-content nouns*; Bolinger 1977), *bendrieji hiperonimai* (angl. *general hypernyms*; R. Quirk et al. 1985), *anaforiniai daiktavardžiai* (angl. *anaphoric nouns / a-nouns*; Francis 1986), *perkeliemieji daiktavardžiai* (angl. *carrier nouns*; Ivanič 1991), *žymikliai* (angl. *labels*; Francis 1994), *daiktavardžiai, apimantys lokucijas, idėjas ar faktus* (angl. *nouns that occur with embedded locutions, ideas or facts*; Halliday 1994); *daiktavardžiai su papildinio sakiniu* (angl. *head nouns taking complementing clauses*; Biber et al. 1999); *kiautiniai daiktavardžiai*²² (angl. *shell nouns*; Schmid 2000), *signaliniai daiktavardžiai* (angl. *signalling nouns*; Flowerdew 2003) ir kt.

Aptariamuose sąrašuose kaip prototipiniai grupės nariai dažnai pateikiami daiktavardžiai: *faktas* (angl. *fact*), *idėja* (angl. *idea*), *dalykas* (angl. *thing*), *problema* (*problem*), *tikslas* (angl. *purpose*). Iš išvardytų grupių pasirinktos kelios, kurios bus aprašytos išsamiau, nes tiesiogiai siejosi su atliktu tyrimu. Apibendrinant visas grupes reikėtų paminėti, kad jų atpažinimo pagrindas ne tik išskirtinė semantikos ypatybė – reikšmės bendrumas, neapibrėžtumas, bet ir vartoseną bei teksto funkcijas, kurios įvairių autorių pabrėžiamos skirtingos. Vieni autoriai akcentuoja, kad šiais daiktavardžiais galima apibendrinti teksto atkarpa (Vendler 1968, Ivanič 1991), kiti išryškina teksto rišlumo funkciją (Halliday, Hasan 1976; Francis 1986), tretį pažymi, kad šiais daiktavardžiais teksto autoriaus dar ir signalizuojama apie svarbią tekste pateiktą informaciją, taigi taip atkreipiamas skaitytojo dėmesys (Francis 1994; Flowerdew 2003).

²¹ Šis terminas verstas pagal analogiją su įsitvirtinusių kalbotyroje terminu *talpyklos metafora* (Marcinkevičienė 2006).

²² Būdvardis *kiautinis* padarytas iš daiktavardžio *kiautas*. Tai tinkamas anglų k. *shell* atitikmuo, nes irgi daugiareikšmis, o reikšmės panašios. Tiek *shell*, tiek *kiautas* skirti įvardyti moliusko ar kito gyvūno kiauktą, kevalą ar lukštą. Pats terminas – angl. *shell noun* (*kiautinis daiktavardis*) paminėtas ir S. Hunston bei G. Francis knygoje „Pattern Grammar“ panašiu metu, kai atsirado H.-J. Schmido studija. „Pattern Grammar“ teigta, kad tam tikri daiktavardžiai, reikalaujantys leksinės realizacijos gretimame kontekste, gali sudaryti naują žodžių klasę (1999: 185). Tačiau išsamiai ištirti ir aprašyti jie H.-J. Schmido (2000).

Tiesa, dažnai teksto funkcijoms atlikti vartojami daiktavardžiai aprašomi platesnėse grupėse, apimančiose ir kitas kalbos dalis. Pagrindinis jų siejamasis bruožas – žodžių ir jų junginių funkcija konstruoti diskursą taip, kad jis būtų lengvai suvokiamas skaitytojui (klausytojui). Kad ši teksto konstravimo funkcija turi daug sudedamųjų dalių, galima matyti jau iš kai kurių grupių pavadinimų: *leksiniai signalai* (angl. *lexical signals*; Hoey 1993), *bendrieji žodžiai* (angl. *general words*; Carter 1998), *3 tipo žodynas* (angl. *type 3 vocabulary*; Winter 1997), *procedūrinis žodynas* (angl. *procedural vocabulary*; Harris 1997), *jungiamieji žodžiai* (angl. *linking words*; Chalker 1996) ir kt. Pabrėžiamos funkcijos: teksto jungimo (*jungiamieji žodžiai*), apibendrinimo (*bendrieji žodžiai*), žymėjimo (*leksiniai signalai*), taip pat ir pagalbinė funkcija, kai šie daiktavardžiai skiriami prie panašios į tarnybinių žodžių grupę (*3 tipo žodynas*, *procedūrinis žodynas*).

Taigi tam tikri bendros ir neapibrėžtos reikšmės daiktavardžiai yra viena iš teksto konstravimo priemonių ir paprastai atlieka šią funkciją įeidami į konkrečias leksines gramatines konstrukcijas. Nors ši kalbos ypatybė pastebėta jau seniai, būtent tekstynų lingvistikos metodai suteikė galimybes tokius daiktavardžius atpažinti, išsamiai analizuoti jų vartoseną ir funkcijas, todėl jau įmanoma ne tik nurodyti prototipinius klasifikacijos narius, bet ir pateikti sąrašus, sugeneruotus iš didelių tekstų masių.

Didžiausią abstrakčios reikšmės anglų kalbos daiktavardžių sąrašą iki šiol yra sudaręs vokiečių kognityvistas H.-J. Schmidas, kuris remdamasis tekstynų lingvistikos metodais aptiko 670 vadinamųjų *kiautinių daiktavardžių*. Daiktavardžiai nėra vienodo abstraktumo, todėl visi negalėtų būti pateikiami kaip prototipiniai klasifikacijos nariai. Tačiau jie vartojami tam tikrose leksinėse gramatinėse konstrukcijose, taigi, kaip pabrėžiama, *kiautinių daiktavardžių* grupė skiriama atsižvelgiant į išskirtinai vartosenos ypatybes (2000: 4).

Aukščiau išvardyta, atrodytų, nemažai daiktavardžių bei apskritai teksto jungiamųjų žodžių pavadinimų ir pateikta kriterijų, leidžiančių vieną ar kitą žodį priskirti grupei. Vis dėlto kiekvienoje apibendrinamųjų daiktavardžių studijoje pabrėžiama, kad šių daiktavardžių tyrimai neišplėtoti lingvistų tiek, kiek privalėtų. O jie turėtų būti pastebėti dėl kalbai išskirtinai svarbių ypatybių. Bendros ir neapibrėžtos reikšmės daiktavardžių svarbą galima vertinti pasitelkus J. Sinclairio *tuščiojo žodyno* (angl. *empty lexicon*) sampratą: „[ž]odynas iš pradžių suvokiamas esąs tuščias dėl to, kad jame nėra nieko, išskyrus tai, kas surankiota iš kalbos vartosenos – šiandien iš tekstynų tyrimų“²³ (Sinclair 2004: 160). Negana to, kartais atrodantis tuščias, neįdomus pasakymas iš tikrųjų turi didelę reikšmę, nes jo paskirtis, pavyzdžiui, sieti tai, kas

²³ Originalus tekstas: „The lexicon is considered empty at the start because nothing appears in it except what is gleaned from the study of the language in use – nowadays, through the study of corpora“ (Sinclair 2004: 160).

teigta anksčiau, ar bus pasakyta vėliau tekste²⁴ (Sinclair 2004: 158). Toks tuščiojo žodyno ir jo svarbos apibrėžimas – svarus apibendrinamųjų daiktavardžių tyrimų reikalingumo pagrindimas.

Toliau plačiau aptariamos tos užsienio lingvistų tyrinėtos grupės, kurios buvo reikšmingos identifikuojant lietuvių kalbos apibendrinamuosius daiktavardžius tekstyne: *bendrieji* ir *kiautiniai* daiktavardžiai. Remiantis šiuose tyrimuose naudojamais metodais, atpažintos ir aprašytos panašios lietuvių kalbos daiktavardžių grupės. Tarp išvardytų su apibendrinamąja ir kitomis teksto konstravimo funkcijomis susijusių grupių sąsajos labai glaudžios – patys autoriai pateikia nuorodas vieni į kitų darbus. Įprastai šis santykis apibrėžiamas taip: kitų autorių aprašytos grupės panašios, kai kur ribos susilieja su naujai aptariama, tačiau skiriasi grupei nustatomi kriterijai, pasirenkama metodika, akcentuojamos funkcijos, tipinės jų vartosenos struktūros, taigi ir išryškėja visai kiti aspektai.

Be to, kaip minėta anksčiau, išsiskiria ir kai kurių autorių požiūris į abstraktumą, todėl vienose grupėse apimami tiek abstrakčios, tiek ir konkretesnės reikšmės daiktavardžiai, o kitose aptariami išskirtinai abstraktieji. Pagal abstraktumo kriterijų aiškiai išsiskiria dvi anglų kalbos apibendrinamųjų daiktavardžių grupės: *bendrieji* (angl. *general nouns*; Halliday, Hasan 1976; Mahlberg 2005) ir *kiautiniai* (angl. *shell nouns*; Schmid 2000) daiktavardžiai. Šias grupes visų aptartųjų apibendrinamųjų daiktavardžių skalėje galima būtų įvardyti kaip labiausiai nutolusias.

2.2.1. Bendrieji anglų kalbos daiktavardžiai

Terminas *bendrieji daiktavardžiai* pavartotas M. A. K. Halliday ir R. Hasan (1976), aprašant teksto rišlumą (angl. *cohesion*), jis perimtas ir šių daiktavardžių vartoseną tekstyne analizavusios M. Mahlberg (2005), tačiau jos požiūris į bendruosius daiktavardžius šiek tiek platesnis. Toliau pristatoma bendrųjų daiktavardžių koncepcija ir tyrimas.

2.2.1.1. M. A. K. Halliday ir R. Hasan bendrųjų daiktavardžių koncepcija

Bendrieji daiktavardžiai (toliau – BD) aprašyti rišlumo kontekste kaip viena iš rišlumo rūšių, egzistuojanti leksikos ir gramatikos sandūroje (Halliday, Hasan 1976: 274–277). Aptariant visas rišlumo priemones, pradedama nuo gramatinių, o aprašius *bendruosius daiktavardžius* kaip tarpinę grandį tarp gramatikos ir leksikos nuosekliai pereinama prie leksinio rišlumo, suprantamo kaip reikiamo leksikono parinktis.

BD yra pagrindiniai ir turintys apibendrinamąjį pobūdį kokioje nors didesnėje semantinėje daiktavardžių grupėje. Pavyzdžiui, žmonių (*human*) daiktavardžiai: *žmonės, asmuo,*

²⁴ Originalus tekstas: „the propositional content of an utterance may on occasions be of minor interest compared with other aspects of delivery of the utterance – its relation to the previous utterance, for example, or its prospect of the next one“ (Sinclair 2004: 158).

vyras, moteris, vaikas, berniukas, mergaitė; negyvus dalykus įvardijantys skaičiuojamieji konkretieji daiktavardžiai (*inanimate concrete count*) – *daiktas (thing), objektas*; negyvus dalykus įvardijantys abstraktieji daiktavardžiai (*inanimate abstract*) – *reikalas, dalykas* (angl. *business, affair, matter*); faktų daiktavardžiai (*fact*) – *klausimas, idėja*, ir pan.

Pažymima, kad lingvistai nepelnytai šiuos daiktavardžius aplenkia, nors jie ypač reikšmingi bendraujant žodžiais – šnekamojoje kalboje tai svarbus šaltinis pokalbio rišlumui kurti (Halliday, Hasan 1976: 274). Neteisinga būtų teigti, kad BD patys yra rišlumo priemonė, nes taip jie funkcionuoja dažniausiai ne vieni, o kartu su žymimuoju artikeliu *the*. Kadangi jis anaforinis, tai ir visa konstrukcija *the + BD* anglų kalboje veikia kaip anaforinės nuorodos elementas (angl. *anaphoric referenece item*). Žymimąjį artikelį čia dažnai keičia rodomasis įvardis *that* ir tada aiškiai matyti, kad pats BD neturi anaforinės referencijos galios, ji kaip tik ir priklauso nuo žymimojo artikelio ar rodomojo įvardžio. Pastebėta, kad anaforos funkcija lieka net ir „*the + BD*“ ar „*that + BD*“ vartojant sakinio gale, tai yra anaforos nesustiprinančioje vietoje. Tai pagrindžia faktą, jog pats vienas BD anaforos funkcijos neatlieka, taigi akivaizdi šių daiktavardžių prigimtinė ypatybė būti tarp gramatikos ir leksikos.

Leksikos požiūriu BD – didelių leksinių grupių hiperonimai, kurie vartojami anaforiškai, realizuoja tam tikrą sinonimijos rūšį²⁵ rišlumui kurti, pavyzdžiui: *Gal man patartum, kur apsisotiti Ženevoje? Toje vietoje nesu buvęs*²⁶. Gramatikos aspektu „BD + determinantas (žymimasis artikelis)“ derinys labai panašus į referentinį (nurodomąjį) vienetą. Tai, kad BD yra bendros reikšmės ir reikalauja nuorodų tekste, nepadaro jų nereikšmingų kalbai – priešingai, tai, kad jie reikalauja tam tikrų vienetų jų reikšmei papildyti, tik įrodo jų svarbą norint susieti tekstą (Halliday, Hasan 1967: 275–277).

Kalbant apie leksinio rišlumo priemonę – pakartojimą (angl. *reiteration*), BD aptariami tarp kitų bendros reikšmės žodžių. Kokia jų vieta čia, galima matyti toliau pateiktame pavyzdyje (versta pažodžiui, todėl lietuviškai skamba nenatūraliai; žr. Halliday, Hasan 1967: 279).

<p>I turned to the ascent of the peak. (Pradėjau lipimą į viršukalnę.)</p>	{	<p>The ascent (Lipimas) The climb (Kopimas) The task (Užduotis) The thing (Dalykas) It (Tai)</p>	}	<p>is perfectly easy. (nepaprastai lengva (-as).)</p>
--	---	--	---	--

2 paveikslas. Teksto rišlumo elementų hierarchija (Halliday, Hasan 1967: 279)

²⁵ Originalus tekstas: „superordinate item operates anaphorically as a kind of synonym“ (Halliday ir Hasan 1967: 275). R. Marcinkevičienė būtų linkusi šią sinonimijos rūšies sąvoką konkretinti ir vadinti tam tikru hiponimijos hiperonimijos santykiu (asmeninė komunikacija, 2012).

²⁶ Originalus tekstas: *Can you tell me where to stay in Geneva? I've never been to the place* (Halliday ir Hasan 1967: 275; čia ir vertime pabraukta V. D.).

Iš pavyzdžio matyti, kad visi pakartojimo kaip leksinės rišlumo priemonės elementai rodo nepertraukiamą seką ir tam tikrą abstraktumo hierarchiją – laipsniškumą. Čia, kaip aiškinama, *lipimas* – pakartojimas, *kopimas* – dalinis sinonimas²⁷, *užduotis* – hiperonimas, *dalykas* – BD ir paskutinė abstraktumo pakopa – įvardis *tai*. Nors, rodos, visi antrojo sakinio pirmieji žodžiai yra abstrakčios reikšmės, M. A. K. Halliday ir R. Hasan BD laiko tik priešpaskutinį jų – *dalykas* (angl. *the thing*).

2.2.1.2. M. Mahlberg bendrųjų daiktavardžių tyrimas tekstynų lingvistikos metodu

Anglų kalbos *bendruosius daiktavardžius* aprašė ir tekstynų lingvistikos metodais juos tyrusi Michaela Mahlberg (2005). Ji aklai neseka M. A. K. Halliday ir R. Hasan BD apibrėžimu, daiktavardžiai jai ne tik rišlumo priemonė. Pasak M. Mahlberg, BD būdingos šios funkcinės ypatybės: jie veikia kaip teksto signalai, (nu)rodantys informacijos atkarpas, kurias žymi ir vertina, be to, vartojami kaip metatekstiniai elementai. Be rišlumo funkcijų, minima ir BD ypatybė sukurti kalbos *netikslumo* (angl. *vagueness*²⁸) išpūdį: BD klasė gali būti suprantama ir kaip *netikslios* (angl. *vague*) kalbos pogrupis.

Tvirtinimas, kad aprašant BD pabrėžiama anaforinė funkcija, M. Mahlberg atrodo neteisingas, nes koncentruojamasi į gramatinį aspektą, paliekant nuošalyje leksinį (Mahlberg 2005: 3–8). Taip pat ji prieštarauja studijoms, paremtoms tik tam tikrų BD modelių paieška, teigdama, jog tai per griežtas apribojimas, ypač jei norima tekstynų inspiruoto, o ne vien tik tekstynais paremto²⁹ tyrimo. Tačiau kartu teigia, jog „reikšmė randama tekstuose, o (vartosenos) modeliai tekstuose padaro reikšmę matomą“³⁰ (Mahlberg 2005: 36). Pagrindinis jos studijos principas: „kalba yra socialinis reiškinys ir reikšmė yra apibūdinama kaip vartosena. Reikšmė išryškėja per pasikartojančius žodžių vartosenos modelius tekстыne“³¹ (Mahlberg 2005: 31).

Taigi M. Mahlberg BD apibrėžimą sudaro trys prielaidos: 1) BD yra dažni daiktavardžiai, 2) BD apibūdinami jų atliekamų teksto funkcijų ir 3) BD yra daiktavardžiai, taigi atsiribojama nuo svarstymų apie daiktavardžio kalbos klasės statusą. Jei reikšmė suvokiama kaip vartosena, tai dažnumas yra žodžio reikšmės ypatybė, todėl dažna vartosena gali būti

²⁷ Tai sinonimų, dalinių sinonimų ar hiponimų pakopa (Halliday, Hasan 1967: 279).

²⁸ Apibendrinamųjų daiktavardžių ir kalbos *netikslumo* santykį išsamiai aprašė C. Caldwell (2009). Pedagoginėje literatūroje dažniausiai *netikslumas* (angl. *vagueness*) vertinamas kaip neigiamas studentų rašinių bruožas, kai vartojant daug neapibrėžtos reikšmės daiktavardžių nepasakoma nieko reikšmingo, tokie rašiniai menkaverčiai. Iš H.-J. Schmido (2000) perėmusi terminą ir iš dalies apibrėžimą, *kiautinius daiktavardžius* tyrusi C. Caldwell pademonstravo, kad mokėjimas juos tinkamai vartoti tekste kaip tik gali pakelti teksto mokslinę vertę.

²⁹ Tekstynų inspiruoti (angl. *corpus-driven*) tyrimai – tokie, kai be išankstinių nuostatų hipotezės keliamos iš tekstyno medžiagos, ir tekstynais paremti (angl. *corpus-based*) tyrimai – tokie, kai su išankstinėmis teorinėmis nuostatomis naudojama tekstynu kaip priemone pavyzdžiams rinkti.

³⁰ Originalus tekstas: „Meaning is found in texts, and patterns in texts make meaning observable“ (Mahlberg 2005: 36).

³¹ Originalus tekstas: „language is a social phenomenon, and meaning is defined as use. Meaning becomes observable through the repeated patterns of words, which are visible in corpora“ (Mahlberg 2005: 31).

suprantama kaip bendroji (angl. *general*) reikšmė. Pagal antrą prielaidą – leksiniai gramatiniai modeliai (angl. *patterns*) gali formuoti pagrindą daiktavardžiams apibūdinti. Taigi leksiniai vienetai tiriami kartu su teksto ypatybėmis (Mahlberg 2005: 37).

Daugelis M. Mahlberg idėjų yra pagrįstos ir labai tinkamos lietuvių kalbos apibendrinamųjų daiktavardžių tyrimui, tačiau ne itin priimtini jos darbe taikyti daiktavardžių atrankos kriterijai. Nors ji teigia pasirinkusi tekstynų inspiruotą metodiką, atranka pagal dažnumą vyksta su išlygomis: tyrinėjama dvidešimt formų, iš kurių tik devynios pasirinktos be papildomų sąlygų. Bet norint tirti tik abstrakčios reikšmės daiktavardžius, apskritai BD koncepcija yra ne visiškai tinkama daiktavardžių pirminei atrankai. M. A. K. Halliday ir R. Hasan (1976) bei M. Mahlberg (2005) aprašyta grupė apima tiek abstrakčios, tiek konkrečios reikšmės daiktavardžius. Konkretieji BD yra bendros reikšmės žodžiai, laikytini tam tikrų didelių leksinių laukų hiperonimais, pavyzdžiui, *žmonės* (angl. *people*), *moteris* (angl. *woman*), *vyras / žmogus* (angl. *man*) (Halliday, Hasan 1976; Mahlberg 2005).

2.2.2. Kiautiniai anglų kalbos daiktavardžiai

Kiautiniai daiktavardžiai (angl. *shell nouns*; toliau – KD) – dar vienas apibendrinamąją funkciją tekste atliekančių daiktavardžių pavadinimas. H.-J. Schmidas teigia, kad KD reiškinyje suteikia galimybę veikti teksto skaitytojo (klausojo) suvokimą: kokių daiktavardžių įvardijamas sakomas dalykas, taip jis ir bus suprastas. Pavyzdžiui, sakinyje *faktas tas, kad daug žmonių prarado darbą...* suponuojama įvykį, o kitu daiktavardžiu apibendrintas tas pats sakinyje *mintis ta, kad daug žmonių prarado darbą...* – mentalinę būseną (pgl. Schmid 2001: 1531). Turint šiuos du KD pavyzdžius, toliau galima pereiti prie išsamesnio aiškinimo.

Pavadinimas *kiautiniai daiktavardžiai* rodo, kad jie suvokiami kaip tam tikri *kiautai*³² su turiniu (angl. *shell content*). *Kiauto* koncepte užkoduota daug šiems daiktavardžiams apibūdinti reikalingų funkcijų: jis ir *talpina* (angl. *container nouns* – Vendler 1968, taip pat apie angl. *encapsulating* – žr. Sinclair 2004: 82–101) *kiauto turinį*, ir *žymi* (angl. *labelling* – Francis 1994, angl. *signalling* – Flowerdew 2003), kas viduje. Šios funkcijos labai svarbios lingvistiškai: kaip tikrovėje kiaušinių įmanoma paimti tik dėl to, kad jo turinį gaubia lukštas, taip ir teksto turinį galima lengvai *perkelti* (angl. *carrying* – Ivanič 1991), kilnoti po visą tekstą jį apibendrinus *kiautiniu daiktavardžiu (kiautu)*. KD veikia ir kaip *kiauto turinio* rodiklis – pavyzdžiui, iš sraigės ar moliusko *kiauto* aišku, kad viduje – sraigė ar moliuskas (Schmid 2000: 13).

Tiesa, H.-J. Schmidas pristato KD kaip priemonę laikinam, tam tikrai kalbinei situacijai pritaikytam konceptui kurti. Šis koncepto nestabilumas akivaizdus prieš tai pateiktame pavyzdyje, kai tas pats sakinyje apibendrintas daiktavardžiu *faktas* suponuojama realų įvykį, o

³² *Kiautas* (DLKŽe 2006): 1) *moliusko ar kito gyvūno kiaukutas*; 2) *kevalas, lukštas*; 3) *luobelė*.

mintis tikrovėje neegzistuojančią mentalinę būseną. Toks laikino koncepto kūrimas gali būti naudojamas, pavyzdžiui, norint suformuoti tam tikroms politinėms jėgoms reikalingą viešąją nuomonę: kalbėjimo turinys įvardijamas (ir apibendrinamas) priklausomai nuo norimo padaryti poveikio klausytojui³³.

Taigi H.-J. Schmidas KD apibrėžia trimis funkciniais aspektais: semantiniu, kognityviniu ir teksto. **Semantiniu**, nes šiais daiktavardžiais apibūdinamas sakinio ar ilgesnės atkarpos turinys. **Kognityviniu**, nes kuriamas laikinas konceptas³⁴, t. y. daiktavardžiu įvardijama sąvoka kiekvieną kartą pavartojus kuriama ir apibrėžiama iš naujo. Kitaip tariant, kalbėtojas sakinyje ar ilgesnėje teksto atkarpoje teikiama pranešimą gali aprėpti ir laikinai pavadinti pastovias ir aiškias ribas turinčia sąvoka³⁵ (Schmid 2000: 14).

Kad būtų aiškesnė laikinojo koncepto sąvoka, galima paaiškinti, kaip suprantama jos priešprieša – pastovusis konceptas. Daugiau ar mažiau pastovus konceptas žmogaus galvoje susiformuoja, kai tam tikras žodis dažnai vartojamas pavadinti tam tikram patirties tipui, kitaip tariant, asociacija tarp lingvistinės formos ir idėjos (turinio) yra pasikartojanti. Remiantis naiviuoju požiūriu į pasaulį, yra laikoma, kad žodžiai tėra vardai daiktų kategorijoms pavadinti. Kai kalbama apie konkrečius objektus, priklausymas tam tikrai kategorijai atrodo toks natūralus reiškiny, kad koncepto formavimasis čia nė nepastebimas. Visai kitaip yra su abstrakčiomis sąvokomis (Schmid 2000: 16), kurias apibrėžti nėra taip paprasta.

Teksto konstravimo požiūriu KD formuojama sąsaja su referuojama atkarpa, taip dvi teksto dalys suvokiamos kaip vientisas tekstas (Schmid 2000: 14). Kad būtų aišku, kaip šiais daiktavardžiais galima apibūdinti teksto atkarpas, formuoti konceptus ir kurti jungtis tekste, naudinga juos palyginti su kitais daiktavardžiais ir jungiamaisiais žodžiais. Čia H.-J. Schmidas pasinaudoja R. Ivanič (1991) palyginimu ir suskirsto vardažodinius jungiamuosius vienetus į tris grupes (2000: 15):

- (a) Išsamaus turinio daiktavardžiai (angl. *full-content nouns*): *mokytojas, katė, kelionė*;
- (b) Kiautiniai daiktavardžiai: *faktas, problema, idėja, tikslas*;
- (c) Įvardžiai su anaforos funkcija (angl. *pronouns with anaphoric function*): *ji, tai, šis, tas*.

³³ Tam tikros politinės jėgos sau palankią visuomenės nuomonę gali formuoti opozicijos idėjas ir veiklą įvardydamos daiktavardžiais *problema, klausimas, abejonė*, o savas daiktavardžiais *faktas, tikslas, pagrindas* ir kt. (plg. Charles 2007, Schmid 2001).

³⁴ Filosofijos atžvilgiu šis laikino koncepto kūrimo reiškiny vadinas hipostazavimu – hipostazių kūrimu, kai abstrakcijos (savybės, santykiai) paverčiamos savarankiškoms realybėms (Schmid 1997).

³⁵ Originalus tekstas: „they [shell nouns] allow speakers to encapsulate these complex chunks of information [which are expressed in clauses or even longer stretches of text] in temporary nominal concepts with apparently rigid and clear-cut conceptual boundaries“ (Schmid 2000: 14).

Kaip matyti, KD atsiduria tarpinėje pozicijoje tarp dviejų kraštutinių kategorijų. Išsamaus turinio daiktavardžiais detalai apibūdinami ir kuriami konceptai dėl to, kad jų denotatai daugiau ar mažiau stabilūs ir semantiškai turtingi. Įvardžiai su anaforos funkcija, priešingai, turi labai ribotą apibūdinimo potencialą, todėl referentai jais įvardijami tik keliais semantiniiais aspektais. *Kiautiniai*, kaip ir išsamaus turinio daiktavardžiais, galima apibūdinti tam tikras patirties atkarpas. Ši geba taip pat kilusi iš daiktavardžio (pvz., *faktas* ar *idėja*) tam tikro stabilaus ryšio su pavadinamu denotatu, tačiau, kitaip negu išsamaus turinio daiktavardžiais, KD denotatas apibūdinamas tik bendrais bruožais, o detalės atsiskleidžia kontekste – tai vadinamasis *kiauto turinys*. Pavyzdžiui, daiktavardžiu *tikslas* neparodoma, ko kas siekia, taigi šiuo atžvilgiu KD panašūs į anaforinius įvardžius, kurių reikšmė tiesiogiai priklauso nuo konteksto (Schmid 2000: 15–16).

Svarbu tai, kad ne visi net abstrakčiaisiais laikomi daiktavardžiai pasižymi šiomis savybėmis. Pavyzdžiui, ne tik prie išsamaus turinio daiktavardžių minėtasis veiksmo abstraktas *kelionė*, bet ir tokie žodžiai, kaip *meilė*, *infliacija* ar *demokratija* – nors ir, atrodytų, neapibrėžtos reikšmės (plačiau 2.1.1.2.), jie aiškiau suvokiami, nes turi daugiau sąsajų su žmogaus patirtimi negu *tikslas*, *faktas* ar *dalykas*. Tarkime, *kelionė* apima įvairių transporto priemonių, aprangos, vietų, situacijų vaizdinius, *infliacija* ir *demokratija* – su konkrečiomis šalimis, įvykiais, asmenimis, ypač su konkrečiais žmonėmis ir asmenine patirtimi siejamas daiktavardis *meilė*.

Iš šių apibūdinimų ryškėja skirtis tarp išsamaus turinio ir kiautinių daiktavardžių: pirmuosius būtų galima pavadinti **prasminiais**, o KD – **pusiau prasminiais**³⁶. Pastarieji vartojami su anaforos funkcija turinčiais tarnybiniais įvardžiais ir jiems reikalingas reikšmės papildymas tekste. Skirtumą tarp vadinamųjų prasminių ir pusiau prasminių daiktavardžių galima pagrįsti ir vartosenos ypatybėmis: kalbant apie jungiamąją funkciją, pastebėta, kad abstrakčiaisiais daiktavardžiais, tokiais kaip *meilė*, *kelionė*, *infliacija* ar *demokratija*, sąsajos tekste kuriamos retai (be abejo, išskyrus M. A. K. Halliday ir R. Hasan minėtus leksinio rišlumo būdus: pakartojimą ar kolokaciją (1967: 274–293)). Prasminiais abstrakčiaisiais daiktavardžiais dažniau nurodoma į už teksto esančią tikrovę, o pusiau prasminiais KD kuriami ryšiai tekste (Schmid 2000: 16–19).

Šie pagrindiniai skirtumai tarp apskritai visų abstrakčiųjų daiktavardžių ir KD atsiskleidžia tiriant jų vartoseną. H.-J. Schmidas pastebėjo, kad KD dažnai pasitaiko keturiuose leksiniuose gramatiniuose modeliuose³⁷, du iš jų tokie, kuriuose rastas pavartotas daiktavardis

³⁶ Lietuviški terminai daiktavardžiams *prasminiai* ir *pusiau prasminiai* pasiūlyti R. Marcinkevičienės (asmeninė komunikacija, 2012).

³⁷ H.-J. Schmidas pasirenka terminą *leksinis gramatinis modelis* (angl. *lexico-grammatical pattern*), o ne *koligacija* (angl. *colligation*), nes jo pasiūlyti leksiniai gramatiniai modeliai apima daug įvairių koligacijų, todėl laikoma, kad *leksinis gramatinis modelis* platesnis terminas, apimantis keletą koligacijų ir jų variantų (Schmid 2000: 410–411).

užtikrintai bus *kiautinis*, ir joks kitas, nors ir laikomas abstrakčiuoju, nebus čia vartojamas (2000: 3; panašios išvalgos ir Vendler 1968: 11):

(a)

Determiner + (premodifier) + noun + postnominal *that*-clause, *wh*-clause or *to*-infinitive

Determinantas + (prepozicinis modifikatorius) + daiktavardis + postpozicinis dėmuo su *that* (*kad*), *wh*- (*kada*, *kodėl*...) ar bendratimi

(b)

Determiner + (premodifier) + noun + *be* + complementing *that*-clause, *wh*-clause or *to*-infinitive

Determinantas + (prepozicinis modifikatorius) + daiktavardis + *be* (*būti*) + komplementinis dėmuo su *that* (*kad*), *wh*- (*kada*, *kodėl*...) ar bendratimi

Į šias leksines gramatines konstrukcijas patenka vien tik įvykius ir abstrakčius dalykus pavadinantys ir nepatenka konkrečius dalykus, kitaip tariant, pirmosios pakopos esnius (plačiau 2.1.1.1.) įvardijantys daiktavardžiai³⁸, be to, akivaizdu ir tai, kad šiose konstrukcijose gali būti vartojami ne visi abstrakčios reikšmės daiktavardžiai, taigi H.-J. Schmido KD sąrašas apibrėžtas ne tik semantiniu, kognityviniu ir teksto funkcijų požiūriu, bet ir pagal griežtus formaliuosius reikalavimus. Pavyzdžiui, čia į kiekvieno leksinio gramatinio modelio ertmę daiktavardžiui puikiai tinka *kiautiniai* daiktavardžiai *fact* ir *problem*, visai netinka vartoti *nekiautiniai* *democracy* ar *inflation* (žr. 4 lentelę; pavyzdžiai versti V. D.).

4 lentelė. *Kiautiniai* (pusiau prasminiai) ir *nekiautiniai* (prasminiai) daiktavardžiai *kiautinių* daiktavardžių leksiniuose gramatiniuose modeliuose (plg. Schmid 2000: 3)

Kiautiniai (pusiau prasminiai) daiktavardžiai	Nekiautiniai (prasminiai) daiktavardžiai
The (deplorable) <u>fact</u> that I have no money (EN). (Apgailėtinas) <u>faktas</u> , kad neturiu pinigų (LT).	*The <u>democracy</u> that I have no money (EN). * <u>Demokratija</u> , kad neturiu pinigų (LT).
The (big) <u>problem</u> was that I had no money (EN). (Didelė) <u>problema</u> buvo, kad neturėjau pinigų (LT).	*The <u>inflation</u> was that I had no money (EN). * <u>Infliacija</u> buvo, kad neturėjau pinigų (LT).

Kitose dviejose konstrukcijose, kuriose dažnai vartojami KD, gali pasitaikyti ne tik abstrakčios reikšmės, bet ir konkrečių daiktavardžių. Abu šie modeliai yra anaforinio tipo, kai *kiauto turinys* pasakomas pirma, o po jo kaip jungiamasis elementas eina KD ir prisijungia sakinį, teikiantį naujos informacijos (žr. (c) ir (d) leksinius gramatinius modelius).

³⁸ Pagal J. Lyonso semantinę esinių klasifikaciją į tipines KD leksines gramatines konstrukcijas patenka tik abstrakčius dalykus reiškiantys žodžiai: antrosios ir trečiosios pakopos esiniai (abstraktūs reiškiniai ir veiksmai), o pirmoji pakopa (konkretūs objektai) visiškai atmetama.

(c)

Referring item + (premodifier) + noun

Referuojamasis vienetas (*this, that (šis, tas)*) + (prepozicinis modifikatorius) + daiktavardis³⁹

(d)

Referring item as subject + *be* + noun (phrase)

Referuojamasis vienetas kaip subjektas (*that (tai)*) + *be (būti)* + daiktavardis (ar daiktavardinė frazė)⁴⁰

Kadangi tekstynų lingvistikos metodais KD atranka iš šių modelių būtų buvusi ne tokia tiksli, reikalautų daugiau subjektyvaus įsikišimo renkant duomenis, tai H.-J. Schmido tirtų 670 KD sąrašas buvo sudarytas išskirtinai iš (a) ir (b) – „N + (*be*) + clause“ tipo modelių. Tai kol kas didžiausias apibendrinamųjų abstrakčios reikšmės daiktavardžių sąrašas, išgautas iš tekstyno.

Akivaizdu, kad šie daiktavardžiai pasižymi bendromis semantinėmis ir funkcinėmis ypatybėmis, kurių neturintys žodžiai tam tikrose konstrukcijose negali būti vartojami. Tai vienas iš glaudaus abipusio ryšio tarp leksikos ir gramatikos, postuluoto J. Sinclairio (2004: 164–176), pavyzdžių. Šią mintį papildo modelių gramatikos (angl. *pattern grammar*) atstovų teiginiai: „[gramatiniai] modeliai glaudžiai susiję su reikšme pirmiausia dėl to, kad daugeliu atvejų žodžių reikšmės skiriamos pagal jų tipinę vartoseną atskiruose modeliuose; ir antra – viename modelyje vartojamiems žodžiams būdingi bendri reikšmės aspektai“ (Francis, Hunston 1996: 3)⁴¹. Kitaip tariant, žodžių reikšmės atsiskiria pagal joms būdingus gramatinius modelius, o vienas modelis suponuoja tam tikrą reikšmės bendrumą visiems jame vartojamiems žodžiams. Taigi šios nuostatos – dar vienas pagrįstas argumentas, leidžiantis apibrėžti KD kaip atskirą daiktavardžių klasę.

Terminą *kiautinis daiktavardis* vartojo ir KD vartoseną analizavo Candice Caldwell (2009). Ji susitelkė į šiuos daiktavardžius vartojant atsirandantį teksto *leksinį netikslumą* (angl. *lexical vagueness*). Autorė tyrė priežastis, kodėl studentams vartojant daug KD, jų rašinių kalba neaiški, *netiksli* (angl. *vague*), o profesionaliuose akademinuose tekstuose, priešingai, dėl tų pačių KD išryškėja gera teksto struktūra, taigi tekstas tampa rišlus, gerai skaitomas, logiškai pagrįstas ir aiškus. Vadinasi, pedagoginiu požiūriu domina ir netinkamos bei tinkamos tiriamųjų daiktavardžių vartosenos aspektai. Buvo nustatyta, kad, jei KD vartojamas kaip prasminis tekste, tai yra, kontekste nerandama jo leksinės realizacijos, tekstas tampa leksiškai netikslus (Caldwell 2009).

³⁹ Pavyzdžiui, <...> *it is unnecessary to say that this accusation is also completely unjustified* (Schmid 2000: 22)

⁴⁰ Pavyzdžiui, <...> *That was a great achievement wasn't it?* (Schmid 2000: 22).

⁴¹ Originalus tekstas: „patterns are closely associated with meaning, firstly because in many cases different senses of words are distinguished by their typical occurrence in different patterns; and secondly because words which share a given pattern tend also to share an aspect of meaning“ (Francis, Hunston 1996: 3).

2.2.3. Kitų apibendrinamųjų daiktavardžių tyrimai

Labai panašiai kaip M. A. K. Halliday ir R. Hasan apibūdino BD centruodamiesi į jais atliekamą teksto rišlumo funkciją, *anaphoricus daiktavardžius* aprašė ir Gill Francis (1986). Ji pabrėžė galimybę jais konstruoti rašytinį tekstą. Čia atkreiptas dėmesys ne tik į daiktavardžių anaforos funkciją, bet ir į semantines ypatybes, metadiskursyvumą ir gebėjimą parodyti kalbėtojo pasirinkimą įvardyti, žymėti (angl. *label*) ar interpretuoti diskurso atkarpą (Francis 1986: 3–9). Vėliau G. Francis (1994) susitelkė būtent į pastarąją funkciją ir vadino daiktavardžius *žymikliais* (angl. *labels*). Signalizavimo tekste funkcija C. Caldwell (1991) apibrėžta taip: „*signalas* ar *žymiklis* yra tarsi pirmasis poros narys, pranešantis, kad tekste reikėtų tikėtis ir su juo susijusio antrojo dėmens; taigi sukuriama sąsaja tarp to, kas numatoma, ir to, kas numatyta“⁴² (1991: 14).

Vadinasi, apibendrinamasis daiktavardis suteikia galimybę apibūdinti tam tikrą teksto dalį. Tai, koks daiktavardis pasirenkamas, gali turėti didelę įtaką teksto supratimui ir interpretacijai. Tai, kaip minėta 2.2.2. skyriuje, plačiau yra aptaręs kognityvistas H.-J. Schmidas (2000, 2001), kalbėdamas apie išskirtines *kiautinių daiktavardžių* ypatybes, taip pat Maggie Charles (2007), tyrinėdama koligaciją „N + *that*“ autoriaus pozicijos raiškos aspektu ir skirdama dvi daiktavardžių semantines grupes: argumento ir įrodymo (angl. *argument, evidence*).

Tam tikros leksinės ir gramatinės struktūros – kolokacijos ir koligacijos⁴³ su apibendrinamaisiais daiktavardžiais analizuotos ir Nozomi Yamasaki (2008) – čia dėmesys kreipiamas į vartosenos ir funkcijos sąsajas. Autorius tiria kelis skirtingus leksinius gramatinius modelius ir juose vartojamų daiktavardžių tekste atliekamas funkcijas. Tiesa, N. Yamasaki tiria anaforinę vartoseną, todėl daiktavardžius apibūdina kaip neapibrėžtuosius anaforinius (angl. *unspecific anaphoric nouns*), o daiktavardį kartu su jį pažyminčiais žodžiais vadina *žymikliais* (angl. *labels*). Taip tik dar kartą įrodoma, kad visos čia aptartos apibendrinamųjų daiktavardžių grupės yra glaudžiai susijusios ir kad pavadinimai joms įvardyti demonstruoja tik skirtingus autorių požiūrius ir tyrimo metodus.

Svarbu tai, kad N. Yamasaki, analizuodamas ryšį tarp koligacijos ir *žymiklio* atliekamų funkcijų, skiria du vertinimo tipus: implicitinį (angl. *implicit*) ir eksplisitinį (angl. *explicit*). Tai, koks vertinimas tekste perteikiamas *žymikliu*, priklauso nuo koligacijos, kurioje daiktavardis

⁴² Originalus tekstas: „The „signal“ or „label“ is viewed as a „first-pair part“ which sets up the expectation that a coherent „second-pair part“ will also occur in the text; a systematic „predictive-predicted“ relation is thus established“ (Caldwell 2009: 14).

⁴³ Kolokacija suprantama kaip dviejų (ar daugiau) žodžių dažna vartoseną greta (plg. Sinclair 1991). Koligacija – dažna leksikos (pvz., žodžių klasės) ir gramatikos sutapusi vartoseną, čia kolokacijos terminą iš dalies atitinka leksinio gramatinio modelio sąvoka. Leksinis gramatinis modelis suvokiamas kaip visų koligacijos variantų visuma (Schmid 2000: 410–411). Plg. Sinclair: „Colligation is the co-occurrence of grammatical phenomena, and on the syntagmatic axis our descriptive techniques at present confine us to the co-occurrence of a member of a grammatical class – say a word class – with a word or phrase“ (2004: 142).

vartojamas. Koligacijos ir žymiklius vartojant jose pasireiškiantys du vertinimo tipai pateikiami 5 lentelėje.

5 lentelė. Ryšys tarp koligacijos ir vertinimo tipo (plg. Yamasaki 2008: 81)

Koligacija	Žymiklio statusas	Vertinimo tipas
[anaforinis determinantas] + [žymiklis]	Nepabrėžtas	Implicitinis vertinimas
[anaforinis demonstratyvas] + <i>be</i> + [žymiklis]	Pabrėžtas	EksPLICITINIS vertinimas

Kaip matyti iš 5 lentelės, koligacijoje su žymimuoju artikeliu ir *be* veiksmažodžio *be* (liet. *būti*) formos žymiklis yra nepabrėžtas (angl. *unfocused*), o vertinimas implicitinis, o su rodumuoju įvardžiu ir veiksmažodžio *be* formomis – atvirkščiai. Atitinkamai pateikiami pavyzdžiai: pirmosios koligacijos – *There is no guarantee that such a change will benefit <...>*, antrosios – *This is always a pleasant change <...>* (Yamasaki 2008: 82–83).

Aptarus įvairius požiūrius ir tyrimus, tikslinga apibendrinti pagrindinius požymius, suteikiančius pagrindą skirti ypatingą apibendrinamųjų daiktavardžių klasę. Aprašant bet kurią iš jų grupių, pabrėžiamos konkrečios teksto funkcijos, pagal kurias grupei suteikiamas tai atspindintis pavadinimas. Kartu visiems daiktavardžiams būdingos ir tam tikros prigimtinės semantinės savybės: visi neapibrėžtos ar bendros reikšmės, todėl gali būti suvokiami kaip didesnių leksinių grupių hiperonimai, ypač konkretieji daiktavardžiai. O dėl reikšmės neapibrėžtumo jie gali būti vartojami įvairioms funkcijoms atlikti ne tik sakinyje, bet ir tekste ar už teksto ribų. Pavyzdžiui, pokalbio metu žodžių junginių *tie dalykai* gali būti įvardijami ne tik verbalizuoti, bet ir neištarti įvykę, įvyksiantys ar numanomi reiškiniai ir veiksmai.

Apibendrinamuoju daiktavardžiu galima įvardyti ir apibūdinti teksto atkarpas, kurios eina tiek prieš, tiek ir po jo (anaforinė vartosena). Taip atsiranda ir galimybė daiktavardžiu reikšti vertinimą, formuoti klausytojo nuomonę apie tai, kas sakoma. Tiriamieji daiktavardžiai dažnai vartojami kaip rišlumo elementas sakiniams ar teksto atkarpoms susieti, be to, jais atkreipiamas dėmesys į tai, kas bus sakoma, ar įtvirtinama tai, kas jau pasakyta. Kitaip tariant, signalizuojama, kad tekste apibendrinamuoju daiktavardžiu yra įvardyta svarbi atkarpa. Ši savybė leidžia teksto informaciją tuo daiktavardžiu perkelti iš vienos vietos į kitą ir taip seną informaciją papildyti nauja. Lietuvių kalboje tam ypač dažnai vartojami daiktavardžiai: *esmė, problema, faktas, dalykas* ir kt., pavyzdžiui:

(5) Čia problema ta, kad žemė ūkininko, o griovys valstybės. S. Dangveckas. Galbūt šią problema būtų galima spręsti perduodant griovius ūkininkams pagal panaudos sutartį <...>.

Kadangi apibendrinamieji daiktavardžiai atlieka teksto konstravimo funkcijas, juos dažnai galima pavadinti ir metatekstiniais, ypač tuos, kurie įvardija kalbos (žodžiais

išreiškiamas) reiškinius, pavyzdžiui, *klausimas, atsakymas, teiginys, hipotezė* ir kt. Vis dėlto, ne visi apibendrinamieji daiktavardžiai yra panašios leksinės reikšmės žodžiai. Semantikos atžvilgiu apibendrinamieji daiktavardžiai labai nevienalygė grupė, nors ir pasižymi anksčiau aptartomis bendromis reikšmės ypatybėmis (2.1.1.). Kadangi skirtingos (ir kartu susiliejančios) apibendrinamųjų daiktavardžių grupės atrenkamos remiantis pirmiausia jų vartosena ir atliekamomis funkcijomis tekste, toliau pateikiama keletas pavyzdžių, kaip galima atpažinti ir atrinkti lietuvių kalbos apibendrinamuosius daiktavardžius, ir rodoma, kaip nuo atrankos metodų priklauso atrinktųjų daiktavardžių semantikos ypatybės. Reikia pabrėžti, kad atrinkti ir išanalizuoti siekiama abstrakčiausios reikšmės apibendrinamuosius daiktavardžius, todėl jie darbe aprašomi detaliau.

3. LIETUVIŲ KALBOS APIBENDRINAMŲJŲ DAIKTAVARDŽIŲ ATPAŽINIMAS IR ANALIZĖ

Aptariamieji daiktavardžiai apibūdinami dviem kryptimis: iš semantikos pusės kaip bendros ir neapibrėžtos reikšmės žodžiai, iš vartosenos – kaip daiktavardžiai, dažnai vartojami tam tikrose gramatinėse konstrukcijose ir kolokacijose vertinamosioms ir teksto konstravimo funkcijoms atlikti. Šis leksika ir gramatika grįstas daiktavardžių išskirtinumas leidžia juos apibrėžti kaip ypatingą funkcinę klasę. Tokios daiktavardžių klasės skyrimas – tekstynų inspiruotos lingvistikos metodais gautų duomenų pasekmė. Teigiama, kad leksikos ir gramatikos ryšys yra toks stiprus, kad vieną nuo kitos iš pagrindų atskirti nėra netikslinga – tada kalbos tyrimų rezultatai būtų iškreipti (Sinclair 2004: 164–176). Laikomasi nuostatos, kad reikšmės vienetas (angl. *unit of meaning*, žr. Sinclair 2004) tai „reikšmės, funkcijos ir struktūros kompleksas“ (Marcinkevičienė 2000: 42).

Lietuvių kalbos gramatikoje (LKG 1965, 1971, 1976; DLKG 2005) tiriamuosius daiktavardžius taip pat galima aptikti aptartus dviem kalbos lygmenimis: morfologijos ir sintaksės. Morfologijos dalyje aprašant kalbos dalių ypatybes, pabrėžiama, kad daiktavardžiai būna konkretieji ir abstraktieji, tiesa, pažymima, kad riba čia neryški. Pateikiami abstrakčiųjų daiktavardžių pogrupiai: veiksmų ir ypatybių abstraktai, jausmų ir būsenų pavadinimai (LKG 1965: 161; DLKG 2005: 60–62). Vis dėlto dalis abstrakčiųjų daiktavardžių, nepriklausančių šioms kategorijoms ir apibendrintai vadinamų abstrakčiomis sąvokomis, neaptarta. Tačiau užuominų apie jas galima rasti sintaksės skyriuje.

Aprašant sintaksines sudėtinių sakinių ypatybes tarp kitų neapibrėžtos reikšmės žodžių – kai kurių įvardžių, prieveiksmių, bevardės giminės būdvardžių, paminėti ir abstrakčios reikšmės daiktavardžiai. Visi jie eina atliepiamaisiais ar atraminiais žodžiais siejant du nelygiaverčius prijungiamojo jungtukinio ar bejungtukio sakinio dėmenis – tai savotiška dėmenų ryšio priemonė. Pažymėta, kad jie tam tikrame kontekste atrodo neišsamios reikšmės, kurią papildo, sukonkretina antrasis dėmuo, ir semantiškai riboti, paprastai reiškiantys kalbėjimą, mąstymą, psichikos procesus, pojūčius, jausmus, būsenas arba vertinimą, štai pavyzdžiai su daiktavardžiais: *Balsienei net gėda, kad išleido juos nepavalgydinus, nepavaišinus; Laimė jūsu, kad pabėgote; Tiktai vienas dalykas mane graužė – motinos nėra* (LKG 1976: 806–940, DLKG 2005: 658–733).

3.1. Tyrimo metodikos ir apibendrinamųjų daiktavardžių rūšių santykis

Kaip minėta įvade, lietuvių kalbos apibendrinamieji daiktavardžiai yra analizuoti mažomis grupelėmis ar po vieną, daugiausia koncentruojantis į jų semantines ypatybes, kognityviniu požiūriu tiriant susiformavusius konceptus, kurie išryškėja iš žodžių vartosenos. Atskirai apibrėžti apibendrinamųjų daiktavardžių grupės nebandyta, o kalbotyros darbuose pateikti abstrakčiųjų daiktavardžių aprašai nepakankami apibūdinti tekstyne esančius natūraliosios kalbos pavyzdžius. Remiantis anglų kalbos tyrimų duomenimis, bandoma sudaryti lietuvių kalbos apibendrinamųjų daiktavardžių sąrašą. Toliau aprašomi *bendrujų* ir *kiautinių* daiktavardžių atpažinimo ir tyrimo metodikos pagrindu atlikti lietuvių kalbos daiktavardžių tyrimai.

3.1.1. Bendrieji lietuvių kalbos daiktavardžiai

Turint galvoje, kad apibendrinamieji daiktavardžiai kalboje yra dažnai vartojami ir kad tuo remiantis buvo atlikta tekstynų lingvistikos metodais paremta *bendrujų daiktavardžių* studija (Mahlberg 2005), pirmiausia ištirtas daiktavardžių dažnumas. „Dažniniame rašytinės lietuvių kalbos žodyne“, parengtame pagal vieno milijono žodžių morfologiškai anotuotą tekstyną (Utka 2009), čia pateikti 10 dažniausių daiktavardžių (skliaustuose pateikiami jo pavartojimo kartai, skaičiuojant visas gramatines formas): *darbas* (4 243), *žmogus* (3 647), *Lietuva* (3 394), *metai* (2 469), *laikas* (2 056), *sistema* (1 683), *gamyba* (1 676), *įmonė* (1 660), *vieta* (1 375), *žemė* (1 353).

Kadangi norėta matyti panašumus ir skirtumus su M. Mahlberg *bendrujų daiktavardžių* sąrašu, kuris sudarytas ne iš lemų, o formų, toliau 6 lentelėje gretimais pateikta 20 dažniausių lietuviškų daiktavardžių formų ir M. Mahlberg tyrinėtus formų sąrašas, sudarytas remiantis „Bank of English“ ir BNC dažniniais sąrašais (2005: 51–52). Pabraukti žodžiai pasitaiko abiejuose sąrašuose (lietuviškų ir anglišku daiktavardžių formų), be abejo, toks jų atitikimas tik sąlyginis, nes gretinami skirtingų kalbų dažniausieji žodžiai. Taip pat šis gretinimas sąlyginis dėl sąrašų prigimties⁴⁴ ir tekstynų sandaros ypatybių, vis dėlto galima išvelgti žodžių dažnumo tendencijas.

⁴⁴ „Dažninis lietuvių kalbos žodynas“ parengtas vieno milijono žodžių morfologiškai anotuoto tekstyno pagrindu, o M. Mahlberg tyrinėtų daiktavardžių formų sąrašas yra sudėtinis „Bank of English“ ir BNC tekstynų dažninių sąrašų, sudarytas remiantis tam tikrais kriterijais, pavyzdžiui, skirtumas tarp dviejų sąrašų dažnumo eilėje negali būti didesnis kaip septynios pozicijos.

6 lentelė. Dažniausios lietuvių (Utka 2009) ir anglų (Mahlberg 2005) daiktavardžių formos

„Dažninis lietuvių kalbos žodynas“ (2009)		M. Mahlberg tyrinėtus sąrašus, remiantis „Bank of English“ ir BNC (2005)	
Lietuvių kalbos daiktavardžių formos		Anglų kalbos daiktavardžių formos	
<i>darbo (darbas)</i>	<i>kartą (kartas)</i>	<i>time (laikas, metas, kartas)</i>	<i>end (pabaiga, galas)</i>
<i>metų (metai)</i>	<i>darbų (darbas)</i>	<i>year (1 metai)</i>	<i>woman (moteris)</i>
<i>gamybos (gamyba)</i>	<i>kultūros (kultūra)</i>	<i>people (žmonės)</i>	<i>place (vieta)</i>
<i>metu (metas)</i>	<i>dalis (dalis)</i>	<i>years (metai)</i>	<i>things (daiktai / dalykai)</i>
<i>įmonės (įmonė)</i>	<i>grupės (grupė)</i>	<i>world (pasaulis)</i>	<i>men (vyras)</i>
<i>laiko (laikas)</i>	<i>darbą (darbas)</i>	<i>way (būdas, kelias)</i>	<i>business (reikalas, verslas, įmonė)</i>
<i>duomenų (duomuo)</i>	<i>įstatymo (įstatymas)</i>	<i>day (diena)</i>	<i>family (šeima)</i>
<i>lietuvių (lietuviai)</i>	<i>metus (metai)</i>	<i>life (gyvenimas)</i>	<i>thing (daiktas / dalykas)</i>
<i>gyvenimo (gyvenimas)</i>	<i>informacijos (informacija)</i>	<i>man (žmogus / vyras)</i>	<i>times (laikai)</i>
<i>metais (metai)</i>	<i>dieną (diena)</i>	<i>part (dalis)</i>	<i>woman (moters)</i>

Abiejuose sąrašuose randama: *metai (year)*, *gyvenimas (life)*, *metas (time)*, *kartas (time)*, *laikas (time, times)*, *dalis (part)* ir *diena (day)*; pridėjus dažniausius lemuotus daiktavardžius, randami atitikmenys: *žmogus (people, man)*, *vieta (place)*, sąlygiškai *įmonė (business)*. O peržiūrėjus pirminius „Bank of English“ ir BNC tekstynų sąrašus, ne tokiose tolimose pozicijose (atitinkamai 24 ir 11) randama ir dažniausioji lietuvių kalbos daiktavardžio leksema *darbas – work*. Taigi iš esmės M. Mahlberg vadinamieji *bendrieji daiktavardžiai* abiejose kalbose sutampa, o turint galvoje tris semantines *laiko (time)*, *žmonių (people)* ir *pasaulio (world)* grupes, į kurias suskirsčiusi M. Mahlberg aprašo daiktavardžius, matyti, kad dauguma lietuvių kalbos dažniausių daiktavardžių irgi gali būti taip sugrupuoti. Tiesa, žmonių grupei galima būtų priskirti vienintelį daiktavardį *lietuviai*. O labiausiai pasaulio grupei tinkami daiktavardžiai *darbas, gamyba, įmonė, įstatymas* daug apibrėžtesnės reikšmės nei anglų kalbos *world, way, end* ar *place*.

Siekiant aprašyti lietuviškus apibendrinamuosius daiktavardžius, kurie yra abstrakčios reikšmės, šis dažnumu paremtas būdas nėra pats tinkamiausias, nes į sąrašą patenka, nors ir gana bendros reikšmės, realius egzistuojančius denotatus pavadinantys daiktavardžiai, tokie kaip *įmonė, lietuviai, įstatymas*, ar įvairiais matavimo prietaisais galimi matuoti esiniai: *metai, diena*. Kitaip tariant, į sąrašą pagal dažnumą (pagal vadinamųjų bendrųjų daiktavardžių metodiką) patenka ir prasminių daiktavardžių, o norint atrinkti pusiau prasminius abstrakčios reikšmės

daiktavardžius, reikia remtis kita metodika ir teoriniu pagrindimu. Čia tinkamiausia H.-J. Schmido studija, kuria remiantis toliau aprašyta lietuvių kalbos apibendrinamųjų abstrakčios reikšmės – *kiautinių* daiktavardžių grupė.

3.1.2. Kiautiniai lietuvių kalbos daiktavardžiai

Lietuvių kalbos apibendrinamuosius abstrakčios reikšmės daiktavardžius siekta atrinkti metodu, kuris leistų sudaryti sąrašą nereikalaujant daug subjektyvaus įsikišimo. Todėl duomenys buvo renkami remiantis H.-J. Schmido (2000) *kiautinių daiktavardžių* metodika – atrenkant daiktavardžius iš jiems būdingų leksinių gramatinių modelių. Anglų kalbos leksinis gramatinis modelis „N + (be) + clause“ teikiamas kaip ypač palankus išgauti KD tekstynų metodais. Jo variantas – koligacija „*the* + N + *be* + *that*-clause“ (sutrumpintai „N + *be* + *that*“) minimas kaip tipinis, nes jame pavartotas daiktavardis visada bus tik KD, ir atsitiktinai kitų daiktavardžių nepaklius.

Taigi H.-J. Schmido tyrinėti leksiniai gramatiniai modeliai sudaro sąlygas pakliūti tik išskirtiniams apibendrinamiesiems abstraktiesiems daiktavardžiams, aplenkiant jiems artimus. Leksiniai gramatiniai modeliai laikomi išėities tašku sudaryti ir lietuvių kalbos apibendrinamųjų abstrakčios reikšmės daiktavardžių sąrašą. Remiantis prototipine KD koligacija „*the* + N + (be) + *that*-clause“⁴⁵ buvo imta formuluoti lietuviškų atitikmenis – konstrukcijas, kuriose vartojami daiktavardžiai atliktų teksto funkcijas. Konkrečiai, kad leksinis vienetas + gramatinė konstrukcija veiktų kaip apibendrinamasis dėmuo sakinio ar teksto lygmeniu konstruojant tekstą.

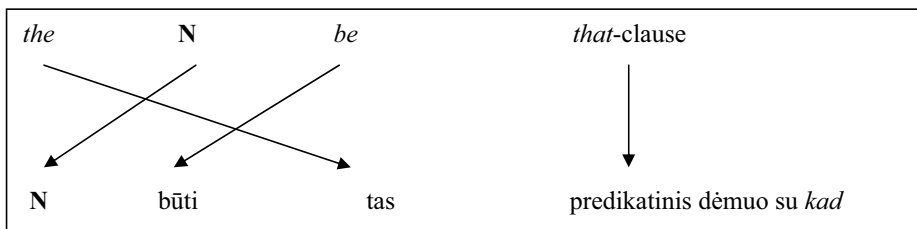
Prototipinės KD koligacijos „N + *be* + *that*“ lietuviškų atitikmenų galėtų būti – ir yra – įvairių. Junginio *the problem is that...* tiesioginis vertinys būtų *problema yra, kad (jog)...* – su prarandamu artikelio analogu. Atrodytų, normalu, šį skirtumą lemia anglų ir lietuvių kalbų ypatybės, tačiau analizuojant koligaciją „N + *būti* + *kad* / *jog*“ DLKT pastebėta, kad dažnai anglų kalbos žymimojo artikelio *the* poziciją lietuvių kalboje atstoja rodomasis (apibrėžiamasis) įvardis: *tas, ta*. Tiesa, daiktavardžius *tikslas, problema, siūlymas, esmė, faktas, nuostata* ir pan., galima aptikti tiek koligacijoje be determinanto atitikmens, tiek su juo. Taigi galima teigti: lietuvių kalbos apibendrinamųjų abstrakčiųjų daiktavardžių vartosenos koligacijos gali būti tiek „N + *būti* + predikatinis dėmuo su *kad* / *jog*“ (pavyzdžiui, *nuostata yra, kad...*), tiek „*tas* / *ta* / *tie* / *tos* + N + (*būti*) + predikatinis dėmuo su *kad* / *jog*“ (pavyzdžiui, *tas tikslas, kad...; tą faktą, kad...*).

⁴⁵ Čia *the* – žymimasis artikelis, „N“ – daiktavardis, „(be)“ – bet kuri *be* forma, kurios gali ir nebūti, ir „*that*-clause“ – postpozicinis ar komplemento sakiny su jungtuku *that*.

Renkant vieną šios koligacijos variantų – neanotuoto „Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno“ (102 mln. žodžių⁴⁶) paieškos langelyje įvedus *tas* su nesvarbu kurioje eilutės vietoje dešinėje pusėje nuo formos *tas* pasitaikančiu kontekstiniu žodžiu *kad* – pastebėta, kad rodomasis įvardis dažniau eina ne pažyminiu, bet tarinio vardine dalimi, o struktūriniu požiūriu daiktavardžio ir rodomojo įvardžio vieta nesutampa su anglų kalbos koligacijos „*the* + N + *that*“ žodžių tvarka. Iš visų paieškos „*tas* + *kad*“ eilučių (4 118) 45 proc. buvo „N + *tas* + *kad*“ (pavyzdžiui, *problema ta, kad...*) atvejai ir tik keliems šiame modelyje vartojamiems daiktavardžiams buvo būdinga koligacija „*tas* + N + *kad*“ (13 proc., pavyzdžiui, *ta problema, kad...*), kurioje jie atlieka teksto konstravimo funkcijas; likusios eilutės buvo netinkamos tyrimui⁴⁷.

Koligacija „*tas* + N + *kad*“ didelės apibendrinamųjų daiktavardžių įvairovės neatskleidė, jame net 86 proc. visų eilučių sudarė pavyzdžiai su daiktavardžiu *faktas*, taigi šiam daiktavardžiui išskirtinai būdinga koligacija „*tas* + N + *kad*“ (*tas faktas, kad...*). Norimų aptikti daiktavardžių įvairovės atžvilgiu yra tinkamesnė koligacija „N + *tas* / *ta* / *tie* / *tos* + *kad*“, čia 140 mln. DLKT rasti vartojami 386 daiktavardžiai⁴⁸.

Ši konstrukcija išsiskiria tuo, kad linksniais nekaitoma, o daiktavardis joje visada subjektinės vartosenos, einantis su sudurtiniu tariniu, kuriam būtina grynoji jungtis *būti* (kartais neišreikšta), o jungtuku *kad* jungiamas šalutinis tarinio predikatinis dėmuo papildo įvardžiu išreikštą tarinio vardinę dalį. „N + *būti* + *tas* + *kad*“ sugretinimas su anglų kalbos modeliu „*the* + N + *be* + *kad*“ pavaizduotas 3 paveiksle.

3 paveikslas. Koligacijų „*the* + N + *be* + *that-clause*“ ir „N + *būti* + *tas* + *kad*“ sugretinimas

Būtina paminėti, kad formalioju atžvilgiu daiktavardžiui (N) skirtoje ertmėje gali būti tiek vardininko forma, pvz., *dalykas, teisybė*, tiek kitos konstrukcijos su daiktavardžiu, pvz.,

⁴⁶ Žvalgomajam tyrimui buvo pasirinkta senesnė 102 mln. žodžių tekstyno versija, vėliau koligacija „N + *tas* + *kad*“ tirta naujesnėje – 140 mln. žodžių DLKT versijoje.

⁴⁷ Atmestos tos eilutės, kuriose „*kad*“ ir „*tas*“ pateko atsitiktinai (pvz., *kažkam reikalingas tas pastatas? Čia sklinda gandai, kad...; Tas pasaulis ypač įdomus tuo, kad jame...*).

⁴⁸ Šio daiktavardžių pluošto negalima lyginti su H.-J. Schmido (2000) pagal tam tikrus kriterijus apibrėžtu 670 *kiautinių daiktavardžių* sąrašu. Čia turimas galvoje visų bent kartą modelyje pavartotų daiktavardžių skaičius.

vienas iš *dalykų* (yra *tas*), pirmasis *dėsnių* (*tas*), tarp tokių *teisvybių* (pirmutinė būtų *ta*). Kadangi aprašant šią daiktavardžių klasę labiau susitelkiama ties jų semantinėmis ir teksto funkcijomis, o ne struktūra, tokiuose junginiuose pasitaikę daiktavardžiai irgi pakliūna į sąrašą. Be to, renkant daiktavardžius iš koligacijų, reikia turėti galvoje, kad apibendrinamasis daiktavardis dažnai eina su pažymimaisiais žodžiais ar (ir) su įterptinėmis konstrukcijomis tarp privalomųjų koligacijos elementų (*čia dalykas netgi ne tas, kad...; didžiausias svetimos patirties privalumas, turbūt žinai, yra tas, kad...*). Daiktavardį nuo įvardžio *tas* formų gali skirti ir sakinio ribos (*savų problemų, žinoma, turi ir specialiosios mokyklos. Viena iš jų būtų ta, kad...*), todėl modeliuojant daiktavardžių išgavimo šablonus iš anotuoto teksto, kiltų problemų, ne visi daiktavardžiai būtų aptikti. H.-J. Schmidas aptarė šiuos nesklandumus savo studijoje: „tai automatinių duomenų išgavimo kaina“⁴⁹ (2000: 51–53). O derinant automatinius duomenų išgavimo metodus su leksika (tam tikromis leksemomis ir jų junginiais) paremta paieška neanotuotame tekste, būtų galima gauti reikiamą rezultatą, kuris leistų fiksuoti šių daiktavardžių formas ir kitas vartosenos ypatybes koligacijoje.

Kalbant apie rodomuosius įvardžius, būtina pabrėžti, kad koligacijoje „N + *tas* + *kad*“, vietoje gimininės *tas*, gali būti vartojama ir bevardė rodomojo įvardžio forma *tai*. Tačiau iš neanotuoto teksto išgauti daiktavardžius iš koligacijų, kuriose vartojama bevardė forma *tai*, yra sudėtinga, nes *į tai* su kontekstiniu žodžiu *kad* konkordansą patenka daug eilučių be daiktavardžio, t. y. tyrimui netinkamų⁵⁰. Kita vertus, neabejojama, kad daiktavardžiai, vartojami su bevarde įvardžio forma, paklius ir *į* tipinę koligaciją su vyriškosios ir moteriškosios giminės rodomaisiais įvardžiais⁵¹.

Svarbu pažymėti, kad ne visi koligacijos N ertmėje pasitaikę žodžiai tipiniai *kiautiniai daiktavardžiai*. Tipiškumą nustatyti galima įvairiais statistiniais metodais, tačiau pradiniam daiktavardžių tyrimui tinkamas dažnumo kriterijaus taikymas. Programa *WordSmith Tools* buvo apskaičiuotos dažniausios daiktavardžių formos koligacijoje „N + *būti* + *tas* / *ta* / *tie* / *tos* + *kad*“:

⁴⁹ Originalus tekstas: „it is the price one has to pay when one is using automatic corpus retrieval methods“ (Schmid 2000: 53).

⁵⁰ Pastebėta, kad su bevardės giminės įvardžiu *tai* – dažniau vartojami prieveiksmai ir veiksmazodžiai, kurie galėtų atitikti su gimininėmis įvardžio formomis įvardjamų daiktavardinių koligacijų reikšmes: *svarbu tai, kad – svarbus dalykas tas, kad; paskatino tai, kad – paskata ta, kad*, pavyzdžiui, *Svarbu ir tai, kad* centrinė Rusijos valdžia jau turėjo santykių su Tatarstanu patirtį; *Jį paskatino ir tai, kad mes anksčiau nekalbėjom šita tema*.

⁵¹ Koligacijos „N + *tas* + *kad*“ variantų gal būti ir daugiau: ne tik „N + *tai* + *kad*“, bet ir lietuvių kalbos normos atžvilgiu netaisyklinga konstrukcija „N + *tame* + *kad*“, o jungtukas, kuriuo prijungiamas šalutinis dėmuo, gali būti ir *jog*. Šiose koligacijose taip pat aptinkami tie patys daiktavardžiai, kurie vartojami „N + *tas* + *kad*“. Vis dėlto vertinant visus leksinio gramatinio modelio „N + rodomasis įvardis + prijungiamasis šalutinis aiškinamasis dėmuo“ variantus tinkamiausia koligacija pusiau prasminių apibendrinamųjų daiktavardžių atrankai yra „N + *tas* + *kad*“. Ji už „N + *tas* + *jog*“, „N + *tame* + *kad*“ ir „N + *tame* + *jog*“ daug dažnesnė, o koligacija „N + *tai* + *kad*“ nepalankus daiktavardžių atrankai dėl sutapimo su koligacija „*tai* + *kad*“ be daiktavardžio.

Esmė, bėda, skirtumas, problema, priežastis, reikalas, privalumas, bruožas, dalykas, trūkumas, priežasčių, ypatybė, klaida, tiesa, rezultatas, nuopelnas, nelaimė, mintis, pranašumas, faktas, prasmė, savybė, prielaida, blogybė, išvada, kaltė, paradoksas, paslaptis, reikšmė, idėja, naujovė, požymis, aspektas, specifika, argumentas, motyvas, nauda, ypatumas, momentas, sąlyga, nuostata, keblumas, pavojus, pasekmė, pusė, tragedija, nuomonė, privalumu, problemu ir kt.

Pirmieji šio sąrašo daiktavardžiai ypač dažni, pavyzdžiui, dešimt pirmųjų kartu paėmus sudaro pusę visų modelio „N + *tas* + *kad*“ eilučių, iš jų dažniausi daiktavardžiai *bėda* ir *priežastis* užima net po 10 proc. viso konkordanso. Panašiai yra ir anglų kalbos daiktavardžių atveju, pirmasis „N + *be* + *that*“ koligacijos sąrašė *problem* užima beveik 9 proc., o antrasis *thing* – beveik 5 proc., kiti daiktavardžiai mažėjančio dažnumo tvarka: *truth, fact, trouble, point, result, view, reason, idea, news, difference, answer, theory, reality, hope, fear, argument, danger, irony, feeling, explanation, message, implication, concern, guess, worry* ir kiti (Schmid 2000: 59).

Taigi akivaizdu, kad sąrašo gale turėtų atsidurti ne tokie tipiniai koligacijos daiktavardžiai. Vis dėlto jie taip pat pasižymi apibendrinamiesiems abstrakčios reikšmės daiktavardžiams būdingomis savybėmis ir, kaip minėta, reikėtų atlikti išsamesnę statistinę analizę, kad būtų galima spręsti apie jų tipiškumą ir vartoseną vienoje ar kitoje konstrukcijoje. Šie daiktavardžiai vartojami abstrakčia reikšme, nors ir ne visada yra vadinamieji pusiau prasminiai, o kai kurių pagrindinė reikšmė ir visai konkreti, pvz.: <...> *skaudžiausia rakštis dėl kruviniųjų įvykių Musteikoje yra būtent ta, kad tuomet nugalėjo apkalbos, pavydas, nebūti įtarinėjimai; Pirmas smūgis besiorientavusiems į Vokietiją lietuviams buvo tas, kad naciai atsisakė gražinti sovietų nacionalizuotą turtą <...>.*

Teksto konstravimo ir vertinimo perteikimo funkcijas apibendrinamieji abstrakčios reikšmės daiktavardžiai atlieka ir kituose leksiniuose gramatiniuose modeliuose. Jau minėta koligacija „*tas* + N + (*būti*) + predikatinis dėmuo su *kad* / *jog*“ lanksti ir patogi vartoti, nes kaitoma linksniais (tada veiksmažodžio *būti* forma nevartojama): (*priminti*) *tą dalyką, kad;* (*remtis*) *tuo faktu, kad;* (*susitaiko su*) *ta mintim, kad;* taip pat jos variantai su įvardžiais *toks, tokia* (6, 7), čia sakinio dėmenys nebūtinai jungiami jungtukais (7):

(6) [*S*]enoji nuostata buvo tokia, jog iš *esmės* visi buvome *profsajungų nariais* ir visi turėjome *formalią teisę*.

(7) *Mano klausimo esmė būtų tokia: ar tikrai viskas per tą praėjusį tarybinį laikotarpį buvo taip blogai <...>.*

Kiautinius daiktavardžius analizavęs H.-J. Schmidas skyrė ir anaforiškai vartojamas koligacijas, sutrumpintai žymimas „th-N“ ir „th-be-N“, kur *th* rodomasis įvardis ar žymimasis

artikelis, *be* – veiksmazodžio *be* (*būti*) forma ir *N* – daiktavardis ar daiktavardinis junginys. Šiose pozicijose daiktavardžiu (ar daiktavardine fraze) apibendrinama prieš tai pasakyta atkarpa. Lietuvių kalboje anaforiškai teksto atkarpas gali sieti apibendrinamasis (ir ne tik) daiktavardis su rodomuoju įvardžiu, pavyzdžiui: *šis dalykas, ta problema, anas klausimas* ir kt. Kaip vienas iš bandymų aptikti abstrakčios reikšmės daiktavardį gali būti įvardyta koligacija „*tai ir + būti + N*“, pavyzdžiui:

(8) *Ir jeigu tuo metu, kai moteris sudvejoja, yra petys, į kurią ji gali atsiremti, tai ir yra pati didžiausia pagalba.*

„*Tai ir + būti + N*“ vartojami apibendrintos reikšmės daiktavardžiai, bet, *be* vadinamųjų pusiau prasminių (*požymis, prasmė, išėitis, priežastis*), čia pakliūva ir konkretesnių – prasminių abstrakčiųjų daiktavardžių (*žmogus, muzika, gyvenimas, sutartis, tekstas, valstybė* ir kt.). Pasitaiko ir visai konkrečius daiktus ar asmenis įvardijančių daiktavardžių, pavyzdžiui:

(9) <...> *veikęs jį dvasios giedra. Ekspresionizmo ir impresionizmo derinys (...) – tai ir yra tikrasis J. Savickis.*

Tiriant galimybes rasti tam tikras grupes apibendrinamųjų daiktavardžių, buvo aptikta ir koligacija „*tai + vienas / viena N + kitas / kita...*“. Čia pasitaiko tik dalis koligacijos „*N + tas + kad*“ daiktavardžių. Vadinasi, šis modelis apriboja vartoseną, o joje pasitaikantys daiktavardžiai turi šiek tiek kitokių (siauresnės reikšmės) bendrų semantinių ypatybių: čia gali būti vartojami atskiriamąsias savybes įvardijantys daiktavardžiai: *variantas, tipas, dalykas, argumentas, aspektas, priežastis, pusė, dalis* ir kiti, pavyzdžiui:

(10) *Žinoti, kad mirtis ateina – tai vienas dalykas. O priimti jos atėjimą su šypsena – tai jau visai kitas dalykas.*

(11) *Lietuvos vartotojų skolos energetikams siekia kelis šimtus milijonų litų. Bet tai viena medaliu pusė. Yra ir kita. Praėjusių žiemą šildymui reikėjo gerokai daugiau kuro, nes skaičiuojamoji temperatūra buvo maždaug 6 laipsniais žemesnė.*

Tyrinėjant apibendrinamųjų daiktavardžių vartoseną, galima pastebėti daug daugiau leksinių gramatinių modelių, kuriuose jie įprastai vartojami teksto konstravimo funkcijoms atlikti. Tačiau ne visi jie parankūs tekстыne norint aptikti pusiau prasminius daiktavardžius. Pavyzdžiui, koligacijoje „*N toks kad*“ pasitaiko ir daiktavardžių, kuriais nurodoma tikrovė už teksto ribų, o prijungtoje propozicijoje pateikiamas to tikrovės dalyko apibūdinimas, o ne aiškinimas⁵². Taigi kai kurie šios koligacijos daiktavardžiai nevertinami tekstui konstruoti ar vertinimui perteikti, jie negalėtų būti ir pavadinti bendros ar neapibrėžtos reikšmės žodžiais. Kol

⁵² *Plūdė turi būti tokia, kad uždėjus atitinkamus svarelius žuvytė plauktų prie pat dugno kiekvienoje ilgesnio stabelėjimo vietoje; Rezultatas buvo nuostabus. Jos veidas buvo toks, kad bet kuriomis aplinkybėmis atrodė žavingai.*

kas kaip pati parankiausia pusiau prasminiams daiktavardžiams aptikti būtų įvardyta koligacija „N + *tas / ta / tie / tos + kad*“, kurios N ertmėje užtikrintai bus abstrakčios reikšmės apibendrinamasis daiktavardis ar, norint sukonkretinti, abstrakčios reikšmės daiktavardis, vartojamas kaip funkcinės *kiautinių daiktavardžių* klasės narys (plg. Schmid 2000).

3.1.3. Kiti apibendrinamieji lietuvių kalbos daiktavardžiai

Žiūrint į lietuvių kalbos apibendrinamuosius daiktavardžius kaip į aprašytų anglų kalbos daiktavardžių grupių narius, pavyzdžiui, *anaforinius daiktavardžius* (angl. *anaphoric nouns / a-nouns*; Francis 1986), *perkeliamuosius daiktavardžius* (angl. *carrier nouns*; Ivanič 1991), *žymiklius* (angl. *labels*; Francis 1994; Yamasaki 2008), *signalinius daiktavardžius* (angl. *signalling nouns*; Flowerdew 2003) ar kitus, galima pasirinkti jų atrankos ir tyrimo aspektą. Pasirinkus tirti vien anaforinę vartoseną, galima sudaryti ir lietuvių kalbos daiktavardžiams būdingų koligacijų, pavyzdžiui, pagal pateiktuosius N. Yamasaki pavyzdžius (žr. 2.2.3.) su veiksmažodžio *būti* formomis ir be jų.

Apskritai anaforinei daiktavardžių vartosenai būdingas derinys rodomasis įvardis + daiktavardis, kuris veikia kaip anaforinė nuoroda. Lietuvių kalboje apibendrinamieji daiktavardžiai kaip anaforinės nuorodos elementai vartojami su rodomaisiais įvardžiais: *šis, ši, šitas, šita, tas, ta, toks, tokia*. Remiantis N. Yamasaki (2008), galima skirti koligacijas, kai vertinimas daiktavardžiu implicitinis ir explicitinis. Pirmojo atvejo, tai yra, kai daiktavardžiu pasakytas vertinimas nėra pabrėžtas, koligacija būtų [Rodomasis įvardis] + [daiktavardis], antrojo – [Rodomasis įvardis] + [*būti*] + [daiktavardis], pavyzdžiui:

(12) *Neturime informacijos, kad Piccolominis būtų lankęsis Lietuvoje. Vis dėlto šis faktas neturėtų mus klaidinti.*

(13) *<...> jie taip pat yra piliečiai, ir niekas neturėjo teisės jiems tos pilietybės atimti. Tai yra šių pataisų esmė.*

Kaip matyti, (12) pavyzdyje pavartoti du apibendrinamieji daiktavardžiai *informacija* ir *faktas*, vienas su apibendrinamuoju turiniu siejamas anaforiškai, kitas kataforiškai. Vis dėlto norint sudaryti anaforinių apibendrinamųjų daiktavardžių sąrašą iš tekstyno, remtis vien tik automatiškai gautomis anaforinės vartosenos koligacijomis nepakaktų, būtų būtina peržiūrėti gautas tekstyno eilutes, nes tarp jų galėtų pakliūti ir atvejų, kai koligacijoje pavartotas ne apibendrinamasis daiktavardis. Teksto rišlumas čia gali būti kuriamas ne bendros ar neapibrėžtos reikšmės daiktavardžiu apibendrinant teksto atkarpą, o, pavyzdžiui, pakartojant prieš tai pasakytą daiktavardį (dar žr. 2.2.1.1.):

(14) *Mano darbas yra padaryti jūsų vizitą į Romą kuo įdomesnį. Įdomesnį? Lengdonas neabejojo, kad šis jo vizitas į Romą ir taip jau pakankamai įdomus.*

Vadinasi, norint atrinkti tam tikrus anaforinės apibendrinamųjų daiktavardžių vartosenos atvejus, reikėtų rankomis perrinkti konkordanso eilutes arba turėti iš anksto paruoštą apibendrinamųjų daiktavardžių sąrašą, kurių anaforinę vartoseną norima iširti. Kita vertus, terminu *anaforiniai daiktavardžiai* įvardijama tik vartosenos raiška, tik metodologija, kuria išrinkti daiktavardžiai, nepažymint jų funkcijų. Nors tiriamos kaip tik jos – tai yra prieš daiktavardį einančios atkarpos apibendrinimas. Funkcinį atžvilgį atspindi kiti apibendrinamųjų daiktavardžių pavadinimai: *signaliniai*, *perkeliamieji daiktavardžiai*, *žymikliai*, tačiau didelių skirtubių tarp tiriamųjų daiktavardžių sąrašų nebūtų. Šie daiktavardžiai paprastai apibrėžiami kaip neapibrėžtos reikšmės abstraktieji daiktavardžiai, išryškinamos jų teksto konstravimo ir vertinimo funkcijos.

3. 2. Lietuvių kalbos apibendrinamųjų daiktavardžių leksinė reikšmė ir funkcijos sakinyje ir tekste

Nors buvo aptartos kelios grupės bendros ir neapibrėžtos reikšmės daiktavardžių, vartojamų teksto konstravimo ir vertinimo funkcijoms atlikti, labiau susitelkta į abstrakčios reikšmės apibendrinamųjų daiktavardžių atpažinimą, atrankos metodiką ir tyrimus. Tokius daiktavardžius išsamiausiai aprašęs H.-J. Schmidas (2000) teigia, kad jo vadinamiesiems kiautiniams daiktavardžiams tėra tik keletas labai būdingų koligacijų, o viena iš tipiškiausių yra „*the + N + (be) + that-clause*“. Šiuo teiginiu remiantis buvo tikrinta keletas koligacijos variantų ir aptikta, kad lietuviškas šios koligacijos atitikmuo „*N + tas + kad**“ tinkamiausias norint sudaryti tipiškiausių abstrakčios reikšmės apibendrinamųjų daiktavardžių sąrašą. Šiame poskyryje analizuojamas koligacijos „*N + tas + kad**“ konkordansas, apibendrinamųjų daiktavardžių vartoseną jame (3.2.1.), atskirai tiriamą dažniausių koligacijos „*N + tas + kad**“ daiktavardžių vartoseną jų linksnių konkordansuose (3.2.2.) ir išskirtinis dėmesys skiriamas vieno tipiškiausių apibendrinamųjų daiktavardžių *dalykas* vartosenai (3.2.3.).

3.2.1. Apibendrinamųjų daiktavardžių atvejis: koligacija „*N + tas + kad“**

Daiktavardžiai, vartojami koligacijoje „*N + tas + kad**“, visi abstrakčios reikšmės apibendrinamieji daiktavardžiai, todėl čia nepasitaiko konkrečiųjų. Jei pasitaiko daugiareikšmiškas žodis, koligacijoje „*N + tas + kad**“ šis vartojamas abstrakčia reikšme, pavyzdžiui, *rakštis*, *vaisius*, *žvaigždė*. Tai rodo, kad „*N + tas + kad**“ yra tipiška apibendrinamųjų abstrakčios reikšmės daiktavardžių koligacija. Toliau aprašyta koligacijos sandara ir komponentai (3.2.1.1.), koligacijoje vartojamų daiktavardžių formų dinamika ir dažnumas (3.2.1.2.) ir apibendrinamųjų koligacijos „*N + tas + kad**“ daiktavardžių semantikos ir vartosenos ypatybės (3.2.1.3.).

3.2.1.1. Koligacijos „N + *tas* + *kad*“ sandara ir komponentai

Koligaciją „N + *tas* + *kad*“ sudaro trys būtini dėmenys: (A) daiktavardžio forma, žymima N, (B) rodомasis įvardis – *tas* (*ta*) ir (C) funkcinio jungtuku *kad* prijungtas aiškinamasis predikatinis dėmuo. Fakultatyvieji dėmenys – (D) veiksmožodžio *būti* forma ir (E) pažymins (ang. *premodifier*), kurie koligacijoje vartojami labai dažnai, bet nebūtinai. Tiesa, tais atvejais, kai veiksmožodžio *būti* formos koligacijoje nematyti, ji tėra neišreikšta formaliai, nes gramatinėje sudurtinio tarinio konstrukcijoje su įvardžiu *tas*, einančiu vardine tarinio dalimi, būtina. Taigi išskleista koligacija „N + *tas* + *kad*“ su visais būtinaisiais ir fakultatyviaisiais (skliaustuose) dėmenimis yra tokia:

(Pažymins) + N + (*būti*) + *tas* / *ta* / *tie* / *tos* + predikatinis dėmuo su jungtuku *kad*

(A) Svarbu pabrėžti, kad ne visais atvejais **daiktavardis** eina vardininku, pavyzdžiui: viena **priežasčių** *ta, kad...* Svarbu ir tai, kad kartais pats apibendrinamasis daiktavardis atsiduria kitame sakinyje, o jį subjekto pozicijoje atstoja kitos kalbos dalys, pavyzdžiui: *Tai yra viena priežastis. Antroji yra ta, kad...; toks vertinimas, mano nuomone, ne be trūkumų. Svarbiausias tas, kad...* Kadangi ištirti siekiama apibendrinamuosius daiktavardžius, konkreti gramatinė forma koligacijoje „N + *tas* + *kad*“, apibrėžtas atstumas tarp daiktavardžio ir prijungiamojo dėmens ar pasirinkti atvejai be tarpų tarp daiktavardžio formos ir atkarpos „*tas, kad*“ nebuvo svarbiausi kriterijai daiktavardžių atrankai. Priešingai, tai, kaip vartojami tie daiktavardžiai, kuriems būdingas reikšmės papildymas kontekste, akivaizdžiai matomas, kai prie jų ar juos atstojančio kontekste įvardžio *tas, ta* prijungiamas aiškinamasis predikatinis dėmuo, gali atskleisti būdingas ir bendras visai jų grupei semantikos ypatybes (plačiau apie daiktavardžių formą koligacijoje žr. 3.2.1.2.1.).

(B) Predikatyvo pozicijoje einantys rodомieji įvardžiai *tas, ta* sustiprina daiktavardžio koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ atliekamas funkcijas – jungti atskiras teksto dalis, apibendrinti ir pabrėžti tai, kas sakoma. Pasak išsamiausiai lietuvių kalbos įvardžius aprašiusio A. Rosino, įvardžiai *tas, ta* kai kuriais atvejais vartojami ne kaip demonstratyvai, kurių pagrindinė funkcija nurodyti, pabrėžiant artimo–tolimo perskyrą, o kaip artikelinėse kalbose žymimieji artikeliai, kurių viena pagrindinių funkcijų apibendrinti (Rosinas 1996: 66–72).

Dėl nepakankamo sugramatinimo laipsnio ir vartosenos fakultatyvumo A. Rosinas pasiūlė šiuos nekirčiuotus demonstratyvus vadinti **artroidais** (artikeliniais įvardžiais arba kalbos elementais, turinčiais artikelio savybių, gr. *arthro* – artikelis + *eidōs* – pavidalas): „demonstratyvo pagrindinė funkcija yra identifikacija ir tiksli lokalizacija, o artroidui, kaip ir artikeliui, identifikacija yra antrinė. Jis tarsi patvirtina identifikaciją, kylančią iš konteksto ir situacijos“ (Rosinas 1996: 66–68). Šios Rosino išvalgos pagrindžia koligacijoje „N + *tas* + *kad*“

vartojamų įvardžių *tas, ta* reikšmę sustiprinant kartu su jais einančių apibendrinamųjų daiktavardžių atliekamas teksto funkcijas. Taip pat šį teiginį paremia ir apibrėžtumo raišką lietuvių kalboje tyrusios B. Sprauenienės teiginiai: gramatėjantys įvardžiai *tas, ta* laikytini besiformuojančiu apibrėžtumo rodikliu, stumiančiu iš vartosenos anaforinį ir deiktinį apibrėžtumą žyminčius apibrėžiamuosius (kitaip tariant, įvardžiuotinius) būdvardžius (2011: 5, 12, 120).

(C) Koligaciją „N + *tas* + *kad*“ suvokiant kaip sudėtinio prijungiamojo sakinio struktūros modelį, čia funkciniu jungtuku *kad* prijungiamas sakinio dėmuo, kuriuo išreiškiamas apibendrinamojo daiktavardžio turinys. Predikatinio dėmeniu su *kad* paprastai išreiškiama pagrindinė sakinio informacija⁵³, o jį prisijungusioje subjektu einančio apibendrinamojo daiktavardžio konstrukcijoje su predikatinėje pozicijoje esančiais įvardžiais *tas, ta* pateikiamas šios pagrindinės sakinio informacijos apibendrinimas. Taigi turinio atžvilgiu tradiciniai gramatikos terminai „pagrindinis dėmuo“ ir „šalutinis dėmuo“ ne visiškai atitinka esmę, nes šalutiniu dėmeniu reprezentuojama (nekalbinė) patirtis, o pagrindiniu pateikiama tik (kalbinės) reprezentacijos reprezentacija⁵⁴ (Halliday 1994: 268; paimta iš Schmid 2000: 12). Taigi prijungiamojo predikatinio dėmens su funkciniu jungtuku *kad* kaip šalutinio dėmens statusas yra kvestionuojamas⁵⁵ (Usonienė 2012: 223).

Galimybė apibendrinamaisiais daiktavardžiais prisijungti gramatinę predikatinio dėmens konstrukciją su funkciniu jungtuku *kad* yra esminis jų grupės požymis. Nagrinėjamos koligacijos „N + *tas* + *kad*“ atveju predikatinis dėmuo jungiamas ne prie daiktavardžio, o prie predikato pozicijoje esančio įvardžio. Vis dėlto daiktavardis, o ne įvardis apibendrina prijungiamojo dėmens propoziciją. Įvardis šioje koligacijoje veikia kaip apibendrinamojo daiktavardžio ir jo prasminio turinio siejimo priemonė. O daiktavardis kartu su įvardžiu atlieka atskirų sakinio ar teksto dalių siejimo funkciją. Taigi, viena vertus, apie daiktavardį galima kalbėti kaip apie atskirą vienetą, kuriuo apibendrinama teksto dalis, kita vertus, aptariamąsios koligacijos atveju, būtina sąlyga šiai funkcijai atlikti yra tam tikra leksinė gramatinė kalbos vienetų apsuptis.

Vis dėlto, laikant predikatinį dėmenį su *kad* viena svarbiausių apibendrinamojo daiktavardžio semantinio turinio raiškos konstrukcijų, reikia ją aprašyti gramatikos atžvilgiu.

⁵³ Originalus tekstas: „that clause <...> contains what is often the main information of the sentence“ (Mahlberg 2005: 26).

⁵⁴ Originalus tekstas: „a clause comes to function not as a direct representation of (non-linguistic) experience but as a representation of a (linguistic) representation“ (Halliday 1994: 250).

⁵⁵ Prijungiamasis aiškinamasis sakiny su funkciniu jungtuku *kad* A. Usonienės vadinamas komplementiniu predikato sakiniu, kurio šalutinis dėmuo – komplementas (Usonienė 2012: 223–224).

Koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ ryškėja vadinamojo funkcinio prijungimo aiškinamojo sakinio⁵⁶ kontūrai: tokių sakinių „šalutinis dėmuo priklauso nuo pagrindiniame dėmenyje atraminiais žodžiais einančių veiksmažodžių, daiktavardžių, bevardės giminės būdvardžių beirieveiksmių. Aiškinamųjų sakinių atraminiai žodžiai yra leksišškai⁵⁷ riboti: jie paprastai reiškia kalbėjimą, mąstymą ir kitus psichikos procesus, pojūčius, jausmus, būsenas arba vertinimą.“ (LKG 1976: 806; pabraukta V. D.). Šiuo teiginiu LKG (1976) apibūdinami ne tik veiksmažodžiai (*atsitinka, kad...*; *buvo girdėti, kad...*), dalyviai (*numatoma, kad...*; *keista, kad...*),rieveiksmiai (*gerai, kad...*), bet ir daiktavardžiai (*teisybė, kad...*; *gėda, kad...*) (LKG 1976: 812–813).

Čia taip pat teigiama, kad „[t]ie žodžiai, nuo kurio priklauso aiškinamojo sakinio šalutinis dėmuo, reikalauja veiksmo ar būsenos objektą arba subjektą reiškiančių formų bei konstrukcijų: vardažodžių (įvardžių) linksnių, bendraties, žodžių junginių ar prijungiamojo sakinio šalutinių dėmenų. Todėl aiškinamojo sakinio pagrindinis dėmuo, kuriame eina tie žodžiai, paprastai esti nepilnas, o šalutinis dėmuo atstoja jo veiksnį arba papildinį“ (LKG 1976: 806; pabraukta V. D.). Nagrinėjamos koligacijos atveju predikatinis dėmuo papildo įvardžiais *tas, ta* išreikštą predikatą (tarinį).

Gramatika paremia teiginius apie koligacijoje vartojamų apibendrinamųjų daiktavardžių ypatybes: apibendrinamąjį pobūdį ir leksinį ribotumą, kad reikalingas paaiškinimas papildomu sakinio dėmeniu, nors ir LKG konstrukcijos su įvardžiais *tas, ta* predikato pozicijoje nėra aptariamoms. Teikiami pavyzdžiai, kai abstrakčios reikšmės daiktavardis pats yra atraminis žodis, o ne įvardis, teigiama, kad šioje pozicijoje daiktavardžio vartosena nesiskiria nuo veiksmažodžio: *Jis bijojo, kad <...>; visą vakarą mane kankino baimė, kad <...>* (LKG 1976: 807). Tokia vartosena būdinga ir apibendrinamiesiems daiktavardžiams, pavartotiems koligacijoje „N + *tas* + *kad*“.

Tiesa, šiame darbe analizuojant apibendrinamuosius daiktavardžius prijungiamojo sakinio struktūrą atspindinčioje koligacijoje „N + *tas* + *kad*“, ypatingas dėmesys nėra skiriamas pačiai apibendrintai propozicijai, tai yra šalutiniam dėmeniui. Tačiau pastebėta, kad šalutinių dėmenų propozicijas pagal semantiką galima skirti į dvi grupes: reiškiančias faktą ar veiksmą (įvykį). Paprastai propozicija yra reiškianti faktą, jei šalutiniame dėmenyje tarinys nežymėtos laiko ir nuosakos kategorijos (esamojo laiko ir tiesioginės nuosakos), čia dažnai pasitaiko sudėtinių tarinių, o veiksnys nekonkrečios apibendrintos referencijos (pavyzdžiui: ***Skirtumas tik tas, kad egzistencijai pripažįstama aktyvi valia kaip pasaulio raidos pamatas; Tačiau bėda ta, kad žmogus yra labai keistas padaras***).

⁵⁶ Funkcinėje gramatikoje šie sakiniai vadinami papildomaisiais (neskaidomaisiais) aiškinamaisiais sakiniais (Valeckienė 1998: 102).

⁵⁷ Originalioje citatoje vartojamas terminas „leksišškai riboti“, darbo autorei priimtinesnis „semantiškai riboti“.

Bet kuri žymėta laiko ir nuosakos kategorija ir konkrečios referencijos veiksnys rodo, kad šalutinis dėmuo žymi įvykį (pavyzdžiui: *Skirtumas tik tas, kad aš joms nenurodžiau ju nuodėmių; Vienas dalykas, kurio dabar labiausiai norėjau, buvo tas, kad Andrius kuo greičiau išsinešdintų man iš akių ir manęs netrukdytų*) (plg. Tekorienė 1990: 133–134). Peržvelgus koligacijos „N + *tas* + *kad*“ pavyzdžius, pamatyta, kad daugiausia daiktavardžiu apibendrinama propozicija žymi faktus. Kita vertus, net jei žymimas įvykis (veiksmas), jį įvardijus apibendrinamuoju abstrakčios reikšmės daiktavardžiu, sukuriamas abstraktumo išpūdis – propozicija išreikštas įvykis nutolsta nuo konkrečios situacijos ir suvokiamas abstrakčiai daugiau kaip faktas (*skirtumas, dalykas*) negu įvykis (plg. Schmid 2000: 72–73; dar žr. 2.1.1.1.).

(D) **Veiksmažodžio būti forma** – kopuliatyvinio junginio jungtis, siejanti subjektu einančio daiktavardžio ir predikatu (tarinio vardine dalimi) einančio įvardžio *tas, ta*. *Būti* forma koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ vartojama įvairiai – gali būti neišreikšta, o jei išreikšta, vartojama įvairiomis veiksmažodžio formomis: *yra, buvo, bus, būdavo, būtų, esąs, esanti*. Dažniausiai koligacijoje *būti* forma neišreikšta arba išreikšta tiesioginės nuosakos trečiojo asmens esamojo laiko *yra*. Tiesa, pasitaikė atvejų, kai jungtis (a) suvestinio tarinio tipo su bendratimi *būti: gali ~, galėjo ~, galėtų ~, turi ~, turėtų ~, turėjo ~, turėjusi ~* ir (b) negrynoji: *atrodė, lieka (Iš visų praeities pranašumų jam patraukliausias atrodė tas, kad...; Žiauri tiesa lieka tik ta, kad...)*.

Kalbant apie koligaciją „N + *tas* + *kad*“ iš sintaksės pozicijos kaip apie sakinio fragmentą, reikia pasakyti, kad čia *būti* forma su įvardžiu *tas (ta)* sudaro sudėtinį tarinį. Pavyzdžiui, sakinio fragmente *faktas yra tas, kad...* daiktavardis *faktas* eina veiksnium, o *yra tas* – sudėtinis tariniu, kurio reikšmę papildo predikatinis dėmuo su funkciniu jungtuku *kad*. Šis sudėtinis tarinys vadinamas sudurtiniu, kuriame *būti* forma yra jungtis, o *ta, kad...* – vardinė tarinio dalis. *Būti* formos paskirtis sakinyje susieti vardine tarinio dalimi pasakomą požymį su tuo, kam šis priskiriamas (veiksniu pasakomam esiniui), ir orientuoti tarinio požymį pagal kalbėjimo aktą, o įvardžio *tas* su prijungiamuoju dėmeniu – įvardyti patį požymį (Labutis 2002: 231, 237).

V. Labučio teigiama, kad sudėtiniais tariniais einančius žodžių junginius galima vadinti „būvio, požymio ar veiksmo egzistavimo arba tiesiog egzistenciniais junginiais“ (1998: 92). Šis apibrėžimas labai tinkamas nagrinėjamos koligacijos atvejams aptarti, nes čia prijungiamuoju predikatinio dėmeniu pasakomas apibendrinamojo daiktavardžio prasminis turinys, kitaip tariant, nurodoma, kas kalbamuoju momentu yra pavadinama apibendrinamuoju daiktavardžiu.

(E) Su apibendrinamuoju daiktavardžiu koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ vartojamas ir **pažyminys**. Tai pasitaiko gana dažnai. Svarbu tai, didelė dalis šioje koligacijoje su daiktavardžiais vartojamų pažyminių labai panašūs tarpusavyje, pagal leksinę reikšmę ir su ja susijusiomis teksto funkcijomis juos galima skirti į keletą grupių: (a) pažyminiai, rodantys

kategorijų **atskyrimą** ir **išskaičiavimą** su įvardžiais ir skaitvardžiais *vienas, kitas, pirmas, antras*, ir (b) pažyminiai, rodantys **vertinimą** – pabrėžiamos svarbumo, išskirtinumo semantinės kategorijos su šios reikšmės laipsniuojamais ir nelaipsniuojamais būdvardžiais *esminis, pagrindinis, vienintelis, didesnė, svarbiausias, esmingiausias, didžiausias* ir pan.

Kiti pažyminiai įvairesni, konkretinantys tam tikrą kategoriją, susiję su pažymimuoju daiktavardžiu **priklausymo** santykiais. Šiais pažyminiais kuriamos nuorodos ne tekste, o į už teksto esančią tikrovę: *tekstų skirtumas, Seimo narių nuomonė, mano pranašumas, instituto pasiekimai* ir kt. Pastebėta, kad dažnai priklausymo santykiais su daiktavardžiais susiję kiti abstrakčios reikšmės daiktavardžiai: *visa grandininė paieškos gudrybė, kūrybos paradoksas, apklausos privalumas*; net ir apibendrinamieji, kurie vartojami koligacijoje „N + *tas* + *kad*“, ar potencialiai galimi joje vartoti, pavyzdžiui, *siūlymas – mano siūlymo esmė; sprendimas – Teismo sprendimo pasekmė; nesutapimas*⁵⁸ – *viena iš minėtų nesutapimo priežasčių*.

Dažnai kelių semantinių grupių pažyminiai derinami tarpusavyje, pavyzdžiui: *dar vienas didžiulis minusas, kitas principinis sprendimas, kitas svarbus momentas*. Pagrindiniai du – skaičiaus ir vertinamasis – aspektai perteikiami ir prielinksnine ar linksnine konstrukcija su kilmininku, šią konstrukciją lemia įvardžio *vienas* vartoseną išskyrimo reikšme „vienas (iš) daugelio“: *vienas iš pagrindinių veiksnių; vienas iš didžiausių instituto pasiekimų; vienas pagrindinių kaltinimų; vienas svarbiausių šios mokyklos privalumų* (plačiau apie pažyminius 3.2.1.3.3.). Toliau aptariama, kokiomis formomis vartojamas daiktavardis koligacijoje „N + *tas* + *kad*“.

3.2.1.2. Daiktavardžių vartoseną koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ formaliuoju aspektu

Ištyrus daugiau nei šešis tūkstančius (6561) rastų koligacijos „N + *tas* + *kad*“ vartosenos eilučių DLKT (140 mln. žodžių), joje rasta pavartota beveik keturi šimtai (386) skirtingų daiktavardžių, kurie koligacijoje vartojami ne tik vardininku, bet ir kitais linksniais, be to, kai kuriose konkordanso eilutėse rasta po kelis daiktavardžius, vartojamus apibendrinti vienai propozicijai (žr. 3.2.1.2.1.). Netolygus ir daiktavardžių dažnumas – vieni daiktavardžiai koligacijoje vartojami labai dažnai, kiti pasitaikė tik po kartą (žr. 3.2.1.2.2.). Šie ir kiti daiktavardžių vartosenos aspektai aptariami tolimesniuose skyreliuose.

⁵⁸ *Nesutapimas* – nepasitaikė DLKT, tačiau šis daiktavardis artimos semantikos apibendrinamiesiems daiktavardžiams *nesutarimas, nesuderinamumas*, be to, „Google“ paieškos variklis taip pat aptiko koligacijos „N + *tas* + *kad*“ pavyzdžių su šiuo daiktavardžiu.

3.2.1.2.1. Daiktavardžių formos koligacijoje „N + tas + kad“

Koligacijoje „N + tas + kad“ dažniausia daiktavardžio **vienaskaitos vardininko** forma (5964 eilučių – 90 %), o daiktavardis eina greta konstrukcijos „tas, kad“ arba nuo jos skiriamas tik *būti* formos – tai tipiškiausi koligacijos „N + tas + kad“ atvejai (4467 – 68 % pavyzdžių). Pasitaikė tik 31 eilutė su įvardžio *tas* **daugiskaitos** formomis *tie, tos: priežastys* (5), *privalumai* (5), *motyvai* (4), *argumentai* (2), *atradimai, aplinkybės, dalykai, išdaviniai**, *išvados, kainos, kaltinimai, klaidos, laikai, nuostatos, prielaidos, savybės, straipsniai, teiginiai ir akcentai* (vienoje eilutėje du daiktavardžiai), *žodžiai*.

Antra pagal dažnumą, sudaranti apie aštuonis procentus visų koligacijos atvejų (529 eilutės), daiktavardžio forma yra **daugiskaitos kilmininkas** – ja pavartoti 110 daiktavardžių. Daugiskaitos kilmininkas išskirtinai būdingas daiktavardžiui *priežastis* (183 pavartojimai), taip pat dažnesni kilmininku vartojami daiktavardžiai *problema* (22), *argumentas* (19), *privalumas* (18), *bruožas* (14), *savybė* (14), *trūkumas* (14), *sąlyga* (13), *pranašumas* (13), *klaida* (11) ir kiti:

bėda, ypatybė (po 8); *prielaida* (7); *motyvas, nuostata, principas* (po 6); *dalykas, mintis, padarinys, teiginys, versija* (po 5); *naujovė, nuopelnas, reikalavimas, sunkumas veiksnys* (po 4); *aspektas, blogybė, kaltinimas, kriterijus, naujiena, nuomonė, paaiškinimas, pasiekimas* (po 3); *aplinkybė, būdas, galimybė, idėja, įspūdis, keblumas, momentas, norma, nuodėmė, paradoksas, pasekmė, pavojus, pavyzdys, požymis, prasmė, priekaištas, prieštaravimas, silpnybė, skirtumas, sprendimas, staigmena, tendencija, ypatumas* (po 2); *aiškinimas, akcentas, apibrėžimas, apraiška, atradimas, barjeras, deformacija, dėsnis, dorybė, faktas, faktorius, forma, funkcija, hipotezė, ironija, išraiška, išvada, kliūtis, kontraargumentas, kryptis, malonė, minusas, niuansas, pareiškimas, pasikeitimas, pastaba, pažeidimas, poveikis, privilegija, punktas, pusė, receptas, reiškiny, rezultatas, savitumas, skaičius, skundas, smulkmena, stabdys, stebuklas, straipsnis, taisyklė, teigiamybė, teisybė, tezė, tiesa, uždavinys, vaisius, variantas, yda, žinia* (po 1).

Daugiskaitos kilmininku daiktavardis eina dėl dažniausios konstrukcijos su įvardžiu⁵⁹ *vienas* – prielinksninės *vienas iš N_g* (271) ir neprielinksninės *vienas N_g* (182), rodančios, kad daiktavardžiu pavadinamas esinys yra *vienas iš daugelio panašių į jį grupės*, tada vartojamas **neapibrėžto kiekio kilmininkas**:

(15) *Vienas iš brendimo požymių yra tas, kad žmonės pradeda elgtis tikslingai.*

⁵⁹ Leksema *vienas* gali priklausyti tiek įvardžių, tiek skaitvardžių, tiek būdvardžių klasei. Tik iš konteksto galima nustatyti, kokia tai kalbos dalis. Daugeliu aptariamųjų atvejų su apibendrinamaisiais daiktavardžiais leksema *vienas* yra įvardis, turintis išskiriamąją neapibrėžtą reikšmę „tam tikras, kažkoks“, ypač tai išryškėja konstrukcijose *vienas iš N_g* ir *vienas N_g*, taip pat akivaizdu, kas tai įvardis, kai *vienas* vartojamas poroje su atskiriamuoju įvardžiu *kitas*, pavyzdžiui, *tai vienas N, o kitas...* Šiame darbe atsiribojama nuo išsamesnių *vienas*, kaip kalbos dalies, diskusijų, todėl daug kur ši leksema laikoma įvardžiu.

(16) Viena priešasčiu, kodėl actekai taip domėjosi šokoladu, buvo ta, kad vietinis jų gėrimas oclli (ispanų vadintas pulque, žodis akivaizdžiai Pietų Amerikos kilmės) turėjo alkoholio <...>

(17) Aš manau, gerbiamieji kolegos, Vyriausybės vienas iš argumentų, kodėl reikia keisti skaičių, buvo tas, kad 2 straipsnyje buvo nurodyta 50, o jau 4 mūsų straipsnyje buvo nurodyta kitaip.

Likę kilmininko atvejai taip pat daugiausia **neapibrėžto kiekio kilmininko** pavyzdžiai (74 pavartojimai), tik čia pats daiktavardis dažnai nutolęs nuo konstrukcijos „tas, kad“, netgi skiriamas sakinio ribų, o su konstrukcija „tas, kad“ daiktavardį jungia ir sintagminėje struktūroje atstoja jo **pažyminys** (pavyzdžiuose parašytas paryškintuoju šriftu). Čia taip pat pasitaiko konstrukcijų su įvardžiu *vienas iš* Adj_g, ir *vienas* Adj_g (21 pavartojimas) – tada daiktavardį koligacijoje atstoja įvardinis junginys (22) ir (23):

(18) Iš visų praeities pranašumų jam patraukliausias atrodė tas, kad anuomet nebuvo laisvės garsiai kalbėti, ką nori (beje, daugelis moterų to nėmaž nepaisė).

(19) Dėl daugelio priešasčių, kurių nesurikiuosi pagal svarbą, kurioms neužvilksi uniformos. Bet **monumentaliausia ta, kad** moterys pavieniui išsilaikyti dažniausiai negali, negali ir daugybė šeimų.

(20) Tačiau, vos baigęs šešialypę klasifikaciją, jis jau nurodo, kad ji turi nemenkų trūkumų. Svarbiausias iš jų tas, kad populiarī klasifikacija pagal valdovų skaičių esanti paviršutiniška <...>

(21) Skambėjo ir principinių prieštaravimų, iš kurių vos ne svarbiausias buvo tas, kad visuose užsieniniuose tankuose įrengiami benzininiai varikliai <...>

(22) <...> statyboje yra žymiai daugiau problemų negu pasiekimų ir dauguma jų sukuriamos dirbtinai atskirų Vyriausybės narių iniciatyva. **Viena skaudžiausių ta, kad** Lietuvos statybininkų potencialas panaudojamas tik 50 procentų.

(23) Tačiau laukai turi ir specifinių savybių. Viena iš svarbiausių yra ta, kad laukas neturi nulinio daliklių.

Tokiais atvejais, kai konstrukcija „tas, kad“ jungiama prie pažyminiu einančio **būdvardinio žodžio ar būdvardinio junginio**, apibendrinamasis daiktavardis nebūtinai daugiskaitos kilmininko, bet ir daugiskaitos **galininko** ar **įnagininko** (19 pavartojimų) formos:

(24) Todėl jie nuolat kovoja ne tik vienas su kitu, bet ir su savo bėdomis. Turbūt didžiausia iš jų yra ta, kad abu nori jaustis tikrais amerikiečiais – Arturas vaikystėje patyrė pažeminimų dėl savo itališkos kilmės, o beraštė Kamila niršta, kad <...>

(25) <...> geras žmogus, gimęs iš gerumo ir Dieve, įgyja visas dieviškosios prigimties savybes. Viena iš jų, Saliomono žodžiais tariant, yra ta, kad Dievas visus dalykus daro dėl paties savęs <...>

(26) Laiške šeimoms Gratissimam sane Jonas Paulius II primena dvi pamatines auklėjimo tiesas: „Pirmoji ta, kad žmogus pašauktas gyventi tiesoje ir meilėje; antroji, kad kiekvienas žmogus save įgyvendina nuoširdžiai save dovanodamas“.

(27) Autonomiškumo fenomeną bandoma atskleisti vadovaujantis dviem metodologinėmis nuostatomis. Pirmoji yra ta, kad organizacijos turi būti visuomenėje, bendruomenėje, bet ne bendruomenės.

Pažymėtina, kad su teksto fragmentu „tas, kad“ gali būti vartojamas ne vienas apibendrinamasis daiktavardis, o du ar net trys. Rastos 32 tokios vartosenos eilutės. Vadinasi, tai, kas apibendrinama prijungiamuoju dėmeniu su funkcinio jungtuku *kad*, gali būti apibūdinama, apibendrinama, vertinama įvairiai, propozicija priskiriama skirtingais požymiais pasižyminčioms kategorijoms. Kai kuriais atvejais akivaizdus ir paties kalbėtojo neapsisprendimas ar svarstymas, kaip pavadinti dalykus, apie kuriuos kalbama (žr. (28)–(39) pavyzdžius). Keli iš taip vartojamų daiktavardžių koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ buvo pavartoti tik vieną kartą apskritai, ir tas vienintelis kartas pasitaikė būtent tada, kai daiktavardis vartojamas su greta einančiu kitu daiktavardžiu. Tai daiktavardžiai *vargas ir siaubas*; *universalumas ir optimizmas*; *pavojingumas ir baisumas*:

(28) *Tačiau paradokso vargas ir siaubas tas, kad jis, žmogiškai kalbant, visiškai negali padaryti savęs suprantamo.*

(29) *J. Rainio kaip kūrėjo universalumas (ir optimizmas) tas, kad jis, atsisakydamas autoritarinių, dogmatiškų tezių, tvirtino, jog žmogus, žmonija ir visata iš esmės nėra disonansiškos priešpriešos <...>*

(30) *O būtent tai, kas šiandien vyksta Lietuvoje, ir yra šliaužianti okupacija. Jos pavojingumas ir baisumas kaip tik ir yra tas, kad didžioji Lietuvos žmonių dalis jos neįsivokia ir šia prasme yra abejingi ne iš blogos valios.*

Pasitaikė ir atvejais, kai abiem skirtingos giminės kategorijos daiktavardžiams atskirai taikoma įvardžio *tas* forma (31), o predikatinis dėmuo prijungiamas tik vienas. Tokie atvejai išryškina propozicijos vertinimo sąlygiškumą, kitaip tariant, pabrėžia vertinimo funkciją, kurią atlieka apibendrinamieji daiktavardžiai.

(31) *O paslaptis ta, ir atsakymas tas, kad mes ne nuo rugsėjo ir ne nuo rugpjūčio esame nepriklausomi.*

(32) *[N]uolankiai sutelkia jose Visumą (Būti), tuo būdu prasilaužiančią į atvirumą nauja, gyvastinga žmogaus buities faze, kurios paskirtis bei prasmė ta, kad ji pašalina sukasdienėjimą iš ligšiolinės buities kūrybingumo mantikos dėka.*

Su neiginio dalelyte *ne* ir priešpriešiniu jungtuku *o*, taip pat skiriamaisiais jungtukais *ar*, *arba* pateikiami akivaizdūs priešinio, svarstymo, kokiu pasirinktu apibendrinamuoju daiktavardžiu įvardyti tam tikrą propoziciją, atvejai:

(33) *Svarbiausia klaida, net ne klaida, o bėda, buvo ta, kad aš, neatidėjęs visko šalin, nesutelkiau jėgų rasti generalinę rinkimų idėją, <...>*

(34) *Aš manau, didžiausia mūsų reformos bėda ar nelaimė yra ta, kad politiniais sumetimais norim sunaikinti kolūkius kaip politinį vienetą.*

Ypač vertinimo ir jo sąlygiškumo reikšmę tokiai daiktavardžio vartosenai išryškina atvejai, kai propozicija apibendrinama dviem semantinėmis priešybėmis, antoniminės reikšmės daiktavardžiais, jungiamais sudėtinio jungtuku *ir*:

(35) *Bene gražiausias ir didžiausias gražumas ir baisumas man asmeniškai buvo tas, kad vokiečių okupacija atvėrė man kelią į Nyčę ir jo pasaulį, kuriame Dievas jau miręs, viešpatauja Antžmogis.*

(36) *Dzeno tradicijos šalininkai, matyt, galėtų duoti skaitytojams kur kas paprastesnių ir išpūdingesnių patarimų. Bėda (ir laimė) ta, kad bet kuriuo patarimu negalima pasinaudoti be individualizacijos <...>*

(37) *Didysis šio požiūrio privalumas – ir didysis trūkumas – tas, kad jis sukonzentruoja dėmesį į vienintelį kontekstą: tiesioginį meno kūrinio suvokimą.*

Kontekstiniai antonimai, kuriais apibendrinama ta pati propozicija, vartojami ir tada, kai vertinimas pateikiamas dviem skirtingais požiūriais – tam tikras reiškinys ar įvykis, vertinamas kaip *bėda* opozicijos požiūriu gali būti laikomas *sėkme*. Kitaip tariant, propozicijos vertinimas priklauso nuo vertintojo, o (38) pavyzdyje jie įvardyti du – *Hitlerinė Vokietija ir mes*:

(38) ***Hitlerinės Vokietijos bėda (o mūsų sėkmė) buvo ta, kad pilkasis kardinolas Bormanas valdė Vokietiją galvodamas ne apie jos, o apie savo asmeninius interesus.***

Pasitaikė ir trys taip greta vartojami daiktavardžiai *santykis*, *taškas* ir *pozicija*: semantikos atžvilgiu, visų jų reikšmė papildoma bendro predikatinio dėmens, o vartosenos požiūriu – viena propozicija apibendrinama trimis skirtingais daiktavardžiais:

(39) *Leidžiuosi į kelią, į kurį literatūra mane tarsi pakviečia. Todėl principinis mano santykis su literatūra, taškas arba išeities pozicija yra tas, kad visa, ką darau, kažkuriuo būdu yra inicijuota pačios literatūros.*

Kalbant apie šiame darbe atliekamus daiktavardžių vartosenos koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ dažnumo skaičiavimus, reikia pasakyti, kad tokia (28)–(39) pavyzdžiuose pateikta porinė ar trijų narių vartoseną neatspindima, kiekvienas pavartotas daiktavardis skaičiuojamas atskirai kaip vienas vartosenos atvejis koligacijoje. Todėl detaliau tai aptarta šiame skyrelyje. Yra dar viena išlyga skaičiuojant daiktavardžių dažnumą koligacijoje: jei vienu daiktavardžiu apibendrinami du predikatiniai dėmenys, iš kurių vienas tiesiogiai nejungiamas prie daiktavardžio, bet prie jį atstojančio prasminio vieneto – pažyminio, kiekvienas teksto fragmento „tas, kad“ pavartojimas siejamas su daiktavardžiu ir skaičiuojamas kaip atskiras to daiktavardžio vartosenos koligacijoje atvejis⁶⁰:

(40) *Turiu dvi naujienas: gerą ir blogą. **Gera** yra ta, kad nesakysiu jums blogos, o **bloga** ta, kad nepasakysiu ir geros.*

(41) *Turiu tau dvi naujienas: gerą ir blogą. **Bloga** naujiena ta, kad mes kraustomės gyventi į kitą miestą. **O gera** ta, kad ten bus daugybė vaikimų, kurie nematė, kaip tu apsigėmėi per vakarėlį.*

⁶⁰ Tačiau du daiktavardžiai nefiksuoti, jei konstrukcijos „tas, kad“ tokioje frazėje nebuvo, kaip pavyzdžiui, *Ji man išlojo ir geras, ir blogas naujienas. Gera naujiena buvo ta, kad skydliaukės veikla nesutrikusi, o bloga – kad tyrimo dėl hepatito C atsakymas yra teigiamas, - prisimena Kerol. Tokioje teksto atkarpoje suskaičiuotas tik vienas apibendrinamasis daiktavardis – *naujiena*, nes su konstrukcija „tas, kad“ jis siejamas tik kartą. Antrasis atvejis nebe koligacijos „N + *tas* + *kad*“ vartosenos pavyzdys – tekстыne ieškant koligacijos dalies „+ *tas* + *kad*“ ši dalis nebūtų aptikta.*

Tais atvejais, kai daiktavardį su konstrukcija „tas, kad“ pavaduoja jo pažymins, akivaizdu, kad daiktavardis iš dalies desemantizuojamas, nes tai, kaip propozicija apibendrinama, priklauso labiau ne nuo daiktavardžio, o nuo jo pažyminio semantikos. Daiktavardžio *naujiena* ryški sema „naujas“, galinti ir viena apibendrinti propoziciją, tačiau iš (41) ir (42) pavyzdžių matyti, kad šiuo atveju vien naujumo–senumo požiūriu ją vertinti nepakanka, todėl reikalingą vertinimą teigiamos–neigiamos konotacijos atžvilgiu papildo pažyminiai. Ši pažyminiais *geras* ir *blogas* reiškiamą konotacijos priešybių perskyra išskirtinai būdinga daiktavardžiui *naujiena* (plačiau apie pažyminius ir jų santykį su apibendrinamaisiais daiktavardžiais žr. 3.2.1.3.3.).

Aptarus visas daiktavardžio formas, vartojamas koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ ir išlygas, leidusias apibrėžti tiriamųjų daiktavardžių imtį dažnumo analizei, būtina paminėti ir netinkamus apibendrinamųjų daiktavardžių tyrimui atvejus, patekusius į įvardžio „tas“ su kontekstiniu žodžiu „kad“ konkordansą. Į tyrimą nepateko eilutės, kai koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžiui skirtoje ertmėje vartojamos būdvardžio vadinamosios bevardės formos, tokios pasitaikė tik devynios eilutės: *svarbiausia* (2), *baisiausia*, *blogai*, *gerai*, *neužmirštama*, *nuostabu*, *teisinga*, *žaviausia*. Tiesa, šie vartosenos atvejai tinkamai iliustruoja, kad vertinant propoziciją, daiktavardis lietuvių kalboje nebūtinai. O reta vartoseną rodo, kad koligacija „Adj + *tas* + *kad*“ šiems vertinamiesiems būdvardžiams neįprasta, gali būti, dėl šioje koligacijoje vartojamų būdvardžių nebūdingų vadinamųjų artroidų *tas*, *ta*. Bevardės būdvardžių giminės formos įprastai vartojamos su įvardžiu *tai*.

Taip pat netinkamais analizei laikyti pavyzdžiai su įnagininku vartojamu daiktavardžiu *prasmė*. Pagal funkciją į morfologines samplaikas, tokias kaip *šia prasme*, *ta prasme*, įeinančios kaitomų žodžių formos gali atlikti kelių kalbos dalių funkcijas (plg. Rimkutė 2006: 73; Kovalevskaitė 2012: 62). Kalbininkų dėmesį labiausiai patraukęs junginys *ta prasme* laikomas neteiktinu sakininės kalbos pertaru. Pagrindinis kriterijus, kaip atskirti, tai pertaras, ar ne – leksinės reikšmės išlaikymas. Jei *prasmė* vartojamas ne kaip pertaras, šis daiktavardis išlaiko aiškia savo leksinę reikšmę, t. y. žymi kokio dalyko vidinį loginį turinį, ryškiausi pažyminiai šiuo atveju: *gera*, *siauraja*, *plačiaja* (Akelaitis 2006: 51). Panašių junginių buvo rasta ir koligacijos „N + *tas* + *kad*“ konkordanse.

Įnagininko forma pasitaikęs daiktavardis *prasmė* koligacijoje „N + *tas* + *kad*“, kaip ir vartojamas vienaskaitos vardininku, atlieka apibendrinamąją funkciją (pavyzdžiui, *Ponas Romualdas lituanocentrizmą akcentavo gera prasme, o ne ta, kad mes, lietuviai, geresni už kitus, kad mes – pasaulio bamba; Pranašas yra žmogus, atsikreipęs į ateitį, tačiau ne ta prasme, kad ją nuspėtu, bet ta, kad dabartį išmatuotų ateitimi, kaip Viešpaties planu.*). Tačiau rastos aštuonios eilutės su forma *prasmė* neįtrauktos į tyrimą. Remtasi gramatiniu kriterijumi:

daiktavardžio ir ypač įvardžio *tas* įnagininko forma neatitinka koligacijos „N + *tas* + *kad**“ gramatinės struktūros – čia nėra ir negali būti praleistos tarinio jungties *būti*, kaip kitų koligacijos eilučių atveju: „N + (*būti*) + *tas* + *kad**“. Kitaip tariant, atvejai su forma *prasmė* – jau kitos koligacijos pavyzdžiai. Aštuonios eilutės su daiktavardžiu *prasmė* neatitiko gramatinio kriterijaus ir nepateko į tyrimo imtį.

Kita vertus, apie tai, kas nepateko į tyrimo imtį, kalbėti taip pat būtina – daugiau joks kitas daiktavardis koligacijos „N + *tas* + *kad**“ konkordanse nepasitaikė tokiu atveju, kai įvardis *tas* eina įnagininku. O DLKT pateikus eilučių paiešką su įnagininko forma *tuo* ir jungtuku *kad*, nerandama koligacijos „N *tuo kad**“ pavyzdžių. Vadinasi, tai, kad daiktavardis *prasmė* net aštuonis kartus buvo pavartotas koligacijos „N + *tas* + *kad**“ konkordanse įnagininko linksniu, yra reikšminga. Apskritai, kai kurių apibendrinamųjų daiktavardžių savybė pereiti į kitą kalbos dalies klasę yra labai svarbus veiksnys, kalbant apie leksinės reikšmės blukimą, desemantizaciją, būdingą apibendrintos reikšmės daiktavardžiams, todėl tai vėliau bus aptariama išsamiau (žr. 3.2.2.1.). O toliau, išsiaiškinus, kokiais principais remiantis buvo atrinkti modelio „N + *tas* + *kad**“ daiktavardžiai, pereinama prie gauto sąrašo aptarimo. Pirmiausia aprašomas daiktavardžių dažnumas koligacijoje.

3.2.1.2.2. Daiktavardžių dažnumas koligacijoje „N + *tas* + *kad**“

Nors DLKT koligacijos „N + *tas* + *kad**“ buvo aptikta 6540 tyrimui tinkamų eilučių, kuriose pavartoti 386 daiktavardžiai, toliau rašomas visas pavartojimų skaičius – 6561. Šis neatitikimas atsiranda, nes skaičiuojant daiktavardžių vartosenos atvejus, rasta, kad kai kuriuose pavyzdžiuose prijungiamojo dėmens propozicija apibendrinama dviem ar trimis skirtingais daiktavardžiais, o kitur pastebėta, kad tuo pačiu daiktavardžiu apibendrintos kelios propozicijos. Taigi skaičiuojant daiktavardžių vartosenos dažnumus padaryta išlygų. Vieno daiktavardžio vienas pavartojimas skaičiuojamas kaip vienas koligacijos vartosenos atvejis, todėl galutiniai tyrimo imties skaičiai tokie: koligacijos „N + *tas* + *kad**“ 6561 eilutėje vartojama 386 daiktavardžiai.

Ištyrus konkordanso eilutes, paaiškėjo, kad tik keli iš daiktavardžių koligacijoje vartojami labai dažnai, pavyzdžiui, 12 pirmųjų pagal dažnumą daiktavardžių užima apie 62 procentus visų atvejų, o tik po vieną kartą pavartotų 190 daiktavardžių vartoseną užima tik 3 procentus modelio „N + *tas* + *kad**“ konkordanso (žr. 7 lentelę). Dažnumas apskritai sąlyginis kriterijus, todėl 7 lentelėje pateiktas skirstymas į kelias dažnumo grupes taip pat sąlyginis (*ad hoc*). Skirstymas į dažnumo grupes pasirinktas todėl, kad patogus konkretiems tyrimo klausimams atsakyti: (1) kurie daiktavardžiai koligacijoje „N + *tas* + *kad**“ yra dažniausi ir laikytini tipiškais koligacijos nariais, (2) kurie daiktavardžiai šioje koligacijoje pavartoti tik po

vieną ar kelis kartus ir laikomi ne tokiais tipiškais koligacijos nariais, (3) kiek procentų visų koligacijos „N + *tas* + *kad*“ atvejų užima dažniausių ir rečiausių vartosena ir (4) kokią galima nustatyti koreliaciją tarp atskirų daiktavardžių ir jų pavartojimo atvejų.

Dažnumo pasiskirstymą stebėti paranku remiantis tam tikromis dažnumo ribomis. Norint atsakyti į tyrimo klausimus, pasirinktas keturių grupių dažnumo modelis: (1) daiktavardžiai, pavartoti koligacijoje tik kartą ($x=1$), (2) daiktavardžiai, pavartoti ne mažiau kaip du kartus ir ne daugiau kaip dešimt ($10 \geq x \geq 2$), (3) daiktavardžiai, pavartoti daugiau kaip dešimt kartų, bet ne daugiau kaip šimtą ($100 \geq x > 10$) ir (4) daiktavardžiai, pavartoti per šimtą kartų ($x > 100$). Keturių pagal dažnumą daiktavardžių grupių pasiskirstymas matyti 7 lentelėje. Pirmajame stulpelyje nurodomos daiktavardžių vartosenos dažnumo ribos (x), antrajame daiktavardžiai ir dažnumą nurodantys skaitmenys, o trečiajame – konkrečioje dažnumo grupėje pasitaikiusių daiktavardžių skaičius (N), jų vartosenos dažnumas, pateiktas skaitmenimis ir procentais.

7 lentelė. Daiktavardžių vartosenos dažnumas koligacijoje „N + tas + kad“

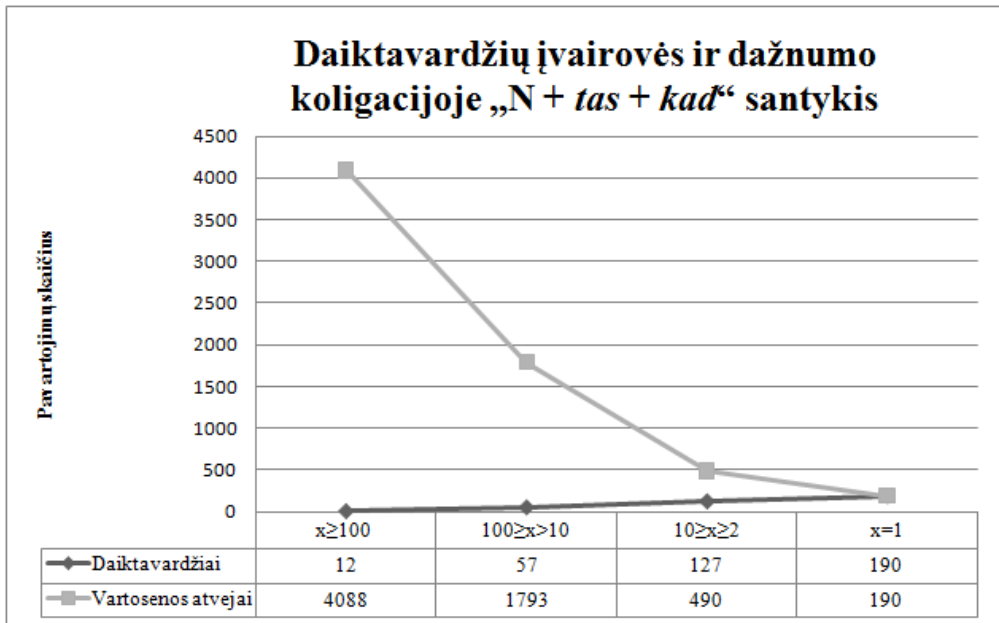
Dažnumas (x)	Daiktavardžiai ir jų dažnumas koligacijoje „N + tas + kad“	Daiktavardžių skaičius (N), jų dažnumas koligacijoje kartais ir procentais (%)
x>100	Bėda 709, priežastis 636, skirtumas 573, problema 551, esmė 541, reikalas 218, privalumas 203, trūkumas 147, dalykas 141, bruožas 138, pranašumas 120, tiesa 111.	12 N; 4088 (62 %)
100≥x>10	Klaida 96, ypatybė 93, faktas 70, nuopelnas 66, savybė 63, argumentas 61, rezultatas 61, mintis 58, išvada 56, paradoksas 49, paslaptis 43, nelaimė 40, prasmė 39, prielaida 38, aspektas 38, naujovė 38, ypatumas 38, žinia 37, blogybė 36, sąlyga 35, reikšmė 35, nuostata 33, motyvas 32, nauda 31, idėja 30, naujiena 30, kaltė 27, aplinkybė 25, momentas 25, pusė 24, specifika 24, pasekmė 23, pavojus 23, požymis 23, principas 23, keblumas 22, tendencija 21, sunkumas 20, tragedija 20, kliūtis 18, nuomonė 18, teiginys 18, padarinys 17, vertė 17, pozicija 16, yda 16, pliusas 13, taisyklė 13, atsakymas 12, nuodėmė 12, minusas 11, paaiškinimas 11, pagrindas 11, priekaištas 11, tikslas 11, veiksnys 11, versija 11.	57 N; 1793 (27,5 %)
10>x≥2	Atradimas 9, dalis 9, klausimas 9, laimėjimas 9, pasiekimas 9, reikalavimas 9, paguoda 8, savitumas 8, svarba 8, tezė 8, ironija 7, kriterijus 7, pastaba 7, prieštaravimas 7, staigmena 7, elementas 6, galimybė 6, gudrybė 6, hipotezė 6, išskirtinumas 6, nepatogumas 6, pamoka 6, realybė 6, sėkmė 6, smulkmena 6, stiprybė 6, vaidmuo 6, žala 6, akcentas 5, indėlis 5, išdava 5, jėga 5, kaltinimas 5, moralas 5, privilegija 5, silpnybė 5, sprendimas 5, taškas 5, vieta 5, žavesys 5, detalė 4, drama 4, funkcija 4, galia 4, grėsmė 4, išpūdis 4, naujumas 4, paskirtis 4, ribotumas 4, uždavinys 4, vertybė 4, būdas 3, dorybė 3, dvigubystė 3, efektas 3, faktorius 3, gėda 3, implikacija 3, informacija 3, istoriškumas 3, išimtis 3, išraiška 3, kaina 3, keistumas 3, niuansas 3, pasėka 3*, pakeitimas 3, pasiteisinimas 3, pasiūlymas 3, pastebėjimas 3, pokytis 3, poveikis 3, požiūris 3, pretekstas 3, priemonė 3, rizika 3, santykis 3, sąsaja 3, siūlymas 3, skirtybė 3, spraga 3, stebuklas 3, straipsnis 3, sudėtingumas 3, teigiamybė 3, teisybė 3, turinys 3, ženklas 3, žingsnis 3, žodis 3, žymė 3, aiškinimas 2, amžius 2, blogis 2, didybė 2, forma 2, gerumas 2, gražumas 2, įnašas 2, intriga 2, išeitis 2, įvykis 2, kančia 2, koziris 2, laimė 2, mįslė 2, nepakeičiamumas 2, nesutarimas 2, netikėtumas 2, norma 2, pageidavimas 2, panašumas 2, pasikeitimas 2, paskata 2, pateisinimas 2, patirtis 2, pavyzdys 2, pažeidimas 2, permaina 2, pokštas 2, postulatas 2, pranašystė 2, rūpestis 2, siekis 2, skirtingumas 2, unikalumas 2, ypatingumas 2.	127 N; 490 (7,5 %)

x=1	Abejonė, aktualumas, alibi, alternatyva, analogija, apgaulingumas, apgavystė, apibrėžimas, apibrėžtis, apraiška, argumentacija, asociacija, atžvilgis, baimė, baisumas, barjeras, bausmė, bendrumas, bjaurastis, blogumas, charakteristika, credo, deformacija, dėsningumas, dėsnis, diagnozė, dilema, dingstis, dosnumas, draudimas, dvasia, džiaugsmas, erezija, etosas, fatališkumas, fenomenas, frazė, galybė, gebėjimas, geradarystė, grimasa, grožis, grupė, idealas, įdomumas, interesas, intuicija, įrodymas, išdavinys*, įsitikinimas, iškovojimas, išmintis, iššūkis, istorija, įtaiga, įvertinimas, įžvalga, kaltybė, kankynė, kaukė, keistenybė, klasta, klastingumas, klaustukas, klimatas, kolizija, kontraargumentas, kontrolė, kontroversija, kraštutinumas, krizė, kryptis, kūrinys, kuriozas, laidas, laikas, laikysena, leitmotyvas, <i>Li</i> *, liga, linksmumas, lūžis, malonė, malonumas, mechanizmas, metodas, misija, mitas, motyvacija, neaiškumas, neapibrėžtumas, neatitikimas, negerovė, neįgiamybė, neįmanomumas, nepaprastumas, nesėkmė, nesuderinamumas, neteisybė, noras, nuogaštavimas, nuolaida, nuostolis, nusikaltimas, nusiskundimas, optimizmas, padėtis, pagunda, palikimas, pamatas, paprastumas, papratimas, paradoksalumas, parama, pareiškimas, paslauga, pataisa, patobulinimas, patosas, patrauklumas, patvirtinimas, paveikumas, paveldas, pavojingumas, pažanga, pažiūra, pergalė, pobūdis, politika, poslinkis, prakeiksmas, <i>pravda</i> , premija, proga, prognozė, punktas, puošmena, rakštis, reakcija, realija, receptas, regimybė, reikmė, reikšmingumas, reiškinytis, replika, rodiklis, ryšys, šaltinis, samprata, sensacija, siaubas, sielvartas, silpnumas, simptomas, skaičius, skriauda, skundas, slėpinys, smagumas, smūgis, spėjimas, stabdys, subtilybė, suktybė, sunkenybė, sutapimas, svarbumas, talentas, teisė, teisinimas, teorija, tęstinumas, tikrovė, tobulumas, tragizmas, triukas, tvarka, universalumas, užduotis, vaisius, vargas, variantas, veiksmas, velniava, vertingumas, viltis, visuma, žaidimas, žvaigždė.	190 N; 190 (3 %)
Iš viso		386 N; 6561 (100 %)

* žymimi abejotini apibendrinamųjų daiktavardžių atvejai, pavyzdžiui *Li* – tai metodo pavadinimas, o su bendrinės kalbos atžvilgiu netaisyklingais *išdavinys* ir *pasėka* pasitaikė kelios ne visai aiškios tekstyno eilutės⁶¹.

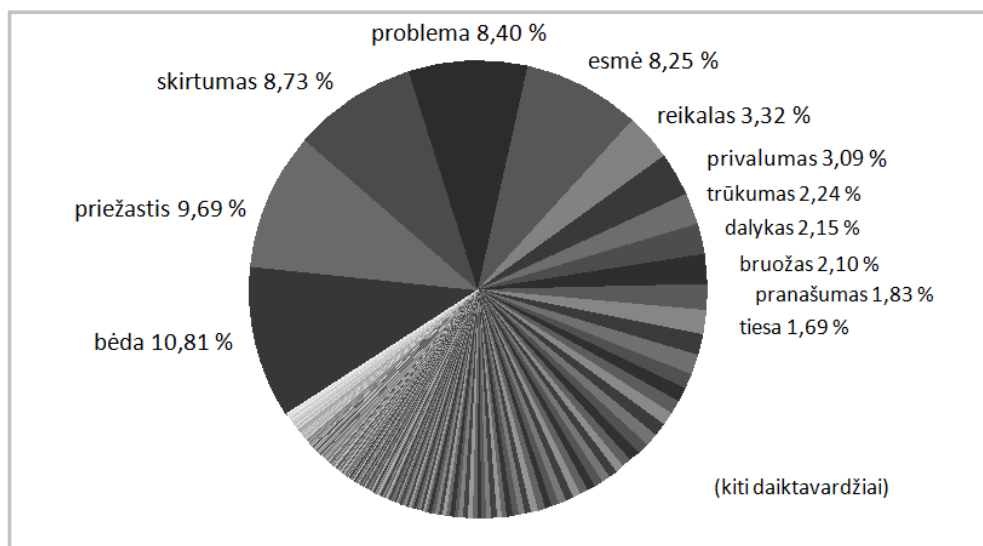
⁶¹ *O ką pešė? Nieko... –Bet klausinėjo, Boleslovai... –Li yra tas, kad galima naudoti daugialypę regresiją, ir tai reiškia sužinoti kainos ir paskirstymo įvairių variantų efektyvumą. Toks niekuo nepamatuotas žemesniųjų vokiečių valdininkų elgimasis gal galima būtų išaiškinti demoralizuojama karo įtaka, bet jo išdaviniai buvo tie, kad kiekvienas krašto gyventojas instinktingai traukiasi, turėdamas reikalų su vokiečių valdininku arba kareiviu. Maskvos izoliacijos pasėkos, – sako rusų protojierėjus Bulgakovas, – buvo tas, kad Rusija atsidūrė tuštumoje. Kai Europoje kasdien augo energija, <...>*

Kaip matyti iš 7 lentelės, dažniausi, užimantys daugiau negu pusę koligacijoje vartosenos atvejų, daiktavardžiai yra *bėda, priežastis, skirtumas, problema, esmė, reikalas, privalumas, trūkumas, dalykas, bruožas, pranašumas, tiesa*, nuo jų pirmosios grupės pavartojimo skaičiumi atsilieka *klaida, ypatybė, retesni faktas, nuopelnas, savybė, argumentas, rezultatas, išvada, mintis* ir kiti. Kaip koreliuoja skirtingų daiktavardžių, suskirstytų dažnumo grupėmis, ir jų vartojimo koligacijoje „N + tas + kad“ skaičius, galima matyti iš 4 paveiksle kreivėmis pateiktų duomenų.

4 paveikslas. Daiktavardžių įvairovės ir dažnumo koligacijoje „N + tas + kad“ santykis: iš viso daiktavardžių 386, o jų pavartojimų koligacijoje – 6561

Akivaizdu, kad daiktavardžių kiekis atvirkščiai proporcingas pavartojimų kiekiui koligacijoje – dažniausios grupės daiktavardžių, koligacijoje pavartotų daugiau negu šimtą kartų, vos keliolika. O žiūrint visų daiktavardžių dažnumo duomenis koligacijoje, matyti, kad pavartojimų skaičius koligacijoje mažėja gana tolygiai, ypač rečiau vartojamų daiktavardžių (žr. 1 priedą). Vis dėlto, kokią koligacijos „N + tas + kad“ dalį užima dažniausieji, iš 4 paveikslo nėra aišku, todėl pirmųjų dvylikos daiktavardžių dažnumas, sudarantis 63 % visų vartojimo atvejų, toliau pateikiamas skrituline diagrama (žr. 5 paveikslą).

5 paveikslas. Daiktavardžių vartosenos pasiskirstymas koligacijoje „N + tas + kad“: 12 dažniausių daiktavardžių pavartojimų skaičius procentais

Skritulinė diagrama 5 paveiksle sudaryta taip, kad atspindėtų visų beveik keturių šimtų koligacijoje „N + tas + kad“ vartojamų daiktavardžių vartoseną, kuri daugelio, kaip matyti, labai reta. Nors iš 7 lentelėje pateikiamų vartosenos duomenų ir skritulinės diagramos atrodo, kad daiktavardžių dažnumo rodikliai mažėja gana tolygiai, stebint dažniausiųjų vartoseną galima skirti kelis dažnumo šuolius, nelabai sutampančius su iš anksto nustatyto dažnumo grupių ribomis (žr. 1 priedą). Logiška skirti atskirą dažnumo grupę, kurią sudaro po didžiausią koligacijos pavartojimų dalį užimantys penki daiktavardžiai: **bėda**, **priežastis**, **skirtumas**, **problema** ir **esmė**. Visų jų kartu pavartojimų atvejai sudaro beveik 46 procentus viso koligacijos „N + tas + kad“ konkordanso. Antrajai grupei iki kito didesnio dažnumo skirtumo šuolio priklausytų devyni daiktavardžiai: *reikalas*, *privalumas*, *trūkumas*, *dalykas*, *bruožas*, *pranašumas*, *tiesa*, *klaida* ir *ypatybė* (šių dažniausių koligacijos „N + tas + kad“ daiktavardžių semantika ir vartoseną jų linksnių konkordansuose analizuojama 3.2.2.).

Surašius, kokie daiktavardžiai vartojami koligacijoje „N + tas + kad“, ir apskaičiavus, kurie iš jų būdingiausi koligacijoje, svarbu nustatyti ir atvirkštinę priklausomybę, tai yra, kiek šiems daiktavardžiams būdinga vartoseną koligacijoje „N + tas + kad“. Pirmąjį rodmenį – daiktavardžio dažnumą koligacijoje lyginant su visų daiktavardžių dažnumu koligacijoje H.-J. Schmidas (2000) vadina *trauka* (angl. *attraction*), o antrąjį – daiktavardžio dažnumą koligacijoje lyginant su jo dažnumu tekstyne apskritai – *priklausomybe* (angl. *reliance*). Šių dviejų matmenų funkcijos ir apibrėžimai pateikiami 6 paveiksle.

Trauka: kiek koligacija traukia daiktavardį.

$$\text{Trauka} = \frac{\text{Daiktavardžio dažnumas koligacijoje}}{\text{Koligacijos dažnumas tekstyne}}$$

Priklausomybė: kiek daiktavardis priklauso nuo koligacijos.

$$\text{Priklausomybė} = \frac{\text{Daiktavardžio dažnumas koligacijoje}}{\text{Daiktavardžio dažnumas tekstyne}}$$

6 paveikslas. Traukos (angl. *attraction*) ir priklausomybės (angl. *reliance*) apibrėžimai ir formulės (plg. Schmid 2000: 54)

Norint taikyti antrąją formulę lietuvių kalbos apibendrinamiesiems daiktavardžiams koligacijoje „N + *tas* + *kad*“, reikia turėti galvoje lietuvių ir anglų kalbų skirtumus – lietuvių kalbos daiktavardžiai linksnuojami, todėl, jei koligacijoje daugiausia vartojami vienaskaitos vardininko linksnio daiktavardžiai (tai užima net 91 % koligacijos atveju), daiktavardžio priklausomybę nuo koligacijos „N + *tas* + *kad*“ reikia apskaičiuoti ne tik viso daiktavardžio dažnumo tekstyne, bet ir vienaskaitos vardininko linksnio vartosenos atžvilgiu. Toliau pateikiama lentelė, kurioje apskaičiuoti pirmųjų dažnumo grupių daiktavardžių trauka ir priklausomybė visų linksnių ir tik vienaskaitos vardininko atžvilgiu. Pasirinkta analizuoti tik dažniausius daiktavardžius koligacijoje todėl, kad retesnių koligacijoje pavartotų daiktavardžių priklausomybė nuo koligacijos yra per maža, kad būtų statistiškai reikšminga. Lentelėje pateikiami traukos ir priklausomybės procentiniai rodikliai, apskaičiuoti pirmųjų dviejų dažnumo grupių daiktavardžiams ($x > 100$ ir $100 \geq x > 10$, kai x – daiktavardžio dažnumas koligacijoje „N + *tas* + *kad*“).

8 lentelė. Dažniausių daiktavardžių trauka ir priklausomybė nuo koligacijos „N + tas +

kad“

Nr.	Daiktavardis	Visi linksniai	Vns. vard.	N + tas + kad	Trauka %	Priklausomybė (visi linksniai) %	Priklausomybė (vns. vard.) %
1.	BĖDA*	10433	4176	709	10,81	6,80	16,98
2.	PRIEŽASTIS*	30666	14765	636	9,69	2,07	4,31
3.	SKIRTUMAS	22368	7151	573	8,73	2,56	8,01
4.	PROBLEMA*	83130	18464	551	8,40	0,66	2,98
5.	ESMĖ	38075	7123	541	8,25	1,42	7,60
6.	REIKALAS	76647	6856	218	3,32	0,28	3,18
7.	PRIVALUMAS	5004	1022	203	3,09	4,06	19,86
8.	TRŪKUMAS	12181	2823	147	2,24	1,21	5,21
9.	DALYKAS	70564	17103	141	2,15	0,20	0,82
10.	BRUOŽAS	14691	2851	138	2,10	0,94	4,84
11.	PRANAŠUMAS	5747	1210	120	1,83	2,09	9,92
12.	TIESA*	80746	35886	111	1,69	0,14	0,31
13.	KLAIDA*	19056	3630	96	1,46	0,50	2,65
14.	YPATYBĖ	4913	692	93	1,41	1,89	13,44
15.	FAKTAS	25019	5829	70	1,07	0,28	1,20
16.	NUOPELNAS	4926	1120	66	1,01	1,34	5,89
17.	SAVYBĖ	19887	1748	63	0,96	0,32	3,60
18.	ARGUMENTAS	21436	1971	61	0,93	0,28	3,09
19.	REZULTATAS	54044	7594	61	0,93	0,11	0,80
20.	MINTIS*	57411	18855	58	0,88	0,10	0,30
21.	IŠVADA*	29121	4592	56	0,85	0,19	1,21
22.	PARADOKSAS	2853	1391	49	0,75	1,72	3,52
23.	PASLAPTIS*	16764	7203	43	0,66	0,26	0,60
24.	NELAIMĖ	14855	3701	40	0,61	0,27	1,08
25.	PRASMĖ	37389	4123	39	0,59	0,10	0,95
26.	PRIELAIDA*	11089	3235	38	0,58	0,34	1,18
27.	ASPEKTAS	13760	2086	38	0,58	0,28	1,82
28.	NAUJOVĖ	5880	1115	38	0,58	0,65	3,41
29.	YPATUMAS	5618	219	38	0,58	0,68	17,35
30.	ŽINIA*	62012	6520	37	0,56	0,06	0,57
31.	BLOGYBĖ	1649	356	36	0,55	2,19	10,11
32.	SĄLYGA*	70901	5716	35	0,53	0,05	0,61
33.	REIKŠMĖ	29733	5367	35	0,53	0,12	0,65
34.	NUOSTATA*	37260	6627	33	0,51	0,09	0,50
35.	MOTYVAS	17110	2511	32	0,49	0,19	1,27
36.	NAUDA*	17182	3036	31	0,47	0,18	1,02
37.	IDĖJA*	39681	9558	30	0,46	0,08	0,31
38.	NAUJIENA*	11664	2373	30	0,46	0,26	1,26

39.	KALTĖ	9981	1600	27	0,41	0,27	1,68
40.	APLINKYBĖ	18967	1439	25	0,38	0,13	1,74
41.	MOMENTAS	13152	2310	25	0,38	0,19	1,08
42.	PUSĖ	74966	12892	24	0,37	0,03	0,19
43.	SPECIFIKA*	2657	883	24	0,37	0,90	2,72
44.	PASEKMĖ	9935	1448	23	0,35	0,23	1,59
45.	PAVOJUS	17093	6162	23	0,35	0,14	0,37
46.	POŽYMIS	12771	1939	23	0,35	0,18	1,19
47.	PRINCIPAS	36572	5982	23	0,35	0,06	0,39
48.	KEBLUMAS	1149	110	22	0,34	1,92	20,00
49.	TENDENCIJA*	12489	3361	21	0,32	0,17	0,63
50.	SUNKUMAS	11340	400	20	0,30	0,18	5,00
51.	TRAGEDIJA*	7139	2682	20	0,30	0,28	0,75
52.	KLIŪTIS*	8337	2991	18	0,27	0,22	0,60
53.	NUOMONĖ	58659	7291	18	0,27	0,03	0,25
54.	TEIGINYS	13195	2750	18	0,27	0,14	0,66
55.	PADARINYS	8461	1590	17	0,26	0,20	1,07
56.	VERTĖ	44750	18307	17	0,26	0,04	0,09
57.	POZICIJA*	25499	5111	16	0,24	0,06	0,31
58.	YDA*	2915	570	16	0,24	0,55	2,81
59.	PLIUSAS	871	229	13	0,20	1,49	5,68
60.	TAISYKLĖ	32932	2324	13	0,20	0,04	0,56
61.	ATSAKYMAS	24983	5506	12	0,18	0,05	0,22
62.	NUODĖMĖ	8835	1729	12	0,18	0,14	0,69
63.	MINUSAS	856	199	11	0,17	1,29	5,53
64.	PAAIŠKINIMAS	4753	852	11	0,17	0,23	1,29
65.	PAGRINDAS	36374	7344	11	0,17	0,03	0,15
66.	PRIEKAIŠTAS	5298	511	11	0,17	0,21	2,15
67.	TIKSLAS	65016	20342	11	0,17	0,02	0,05
68.	VEIKSNYS	17054	2873	11	0,17	0,07	0,38
69.	VERSIJA*	7069	2460	11	0,17	0,16	0,45

* pažymėtųjų žodžių priklausomybė koligacijai vienaskaitos vardininko atžvilgiu nėra tiksli, nes šių daiktavardžių kai kurios linksnių formos sinkretiškos, o jų iš tekstyno automatiškai išgaunant duomenis, atskirti nėra galimybės. Tačiau tai gali ne padidinti, o priešingai, tik pamažinti priklausomybės rodiklį, todėl nėra pavojaus, kad pateikti duomenys rodytų iškreiptai didelę priklausomybę.

Iš 8 lentelės matyti, kad ne visada ryšys tarp daiktavardžio ir koligacijos abipusiškai stiprus. Pavyzdžiui, pagal tai, kiek koligacijai yra būdingas, daiktavardis *keblumas* atsiduria tik 48-oje pozicijoje (trauka 0,34 %), o pagal tai, kiek pačiam daiktavardžiui būdinga vartosena koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ vienaskaitos vardininko atžvilgiu, *keblumas* – pirmas sąrašė (priklausomybė 20 %). Pagal vardininko formos priklausomybės koligacijai stiprumą daiktavardžiai išsidėstę šia tvarka: *keblumas* (20 %), *privalumas* (19,86 %), *ypatumas* (17, 35

%), *bėda* (16,98 %), *ypatybė* (13,44 %), *blogybė* (10,11 %), *pranašumas* (9,92 %), *skirtumas* (8,01 %), *esmė* (7,6 %), *nuopelnas* (5,89 %), *pliusas* (5,68 %), *minusas* (5,53 %), *trūkumas* (5,21 %), *sunkumas* (5 %) ir kt. Pagal visų linksnių formų priklausomybę koligacijai, labiausiai nuo koligacijos priklausomi yra *bėda* (6,8 %), *privalumas* (4,06 %), *skirtumas* (2,56 %), *blogybė* (2,19 %), *pranašumas* (2,09 %), *priežastis* (2,07 %), *keblumas* (1,92 %), *ypatybė* (1,89 %), *paradoksas* (1,72 %), *pliusas* (1,49 %), *esmė* (1,42 %), *nuopelnas* (1,34 %), *minusas* (1,29 %), *trūkumas* (1,21 %) ir kt.

Tarp dažniausių daiktavardžių, kuriems būdinga vartoseną koligacijoje „N + *tas* + *kad*“, pasitaiko, kaip matyti, retesnės vartosenos daiktavardžiai: rečiau lentelėje daiktavardžiai *pliusas* ir *minusas*, kurių kiekvieno vartoseną DLKT nesiekia nė tūkstančio vartosenos atvejų, o tai kelis ar keliasdešimt kartų mažiau negu kitų daiktavardžių dažnumas. Palyginti galima panašios semantikos daiktavardžius *problema* (83130) ir *keblumas* (1149): nors *problema* koligacijoje pavartotas 551 kartą, o *keblumas* tik 22, iš priklausomybės rodiklių matyti, kad vartoseną koligacijoje būdingesnė daiktavardžiui *keblumas* (1,92 % ir 20 %), o ne vienam dažniausių joje pavartotam *problema* (0,66 % ir 2,98⁶² %).

Taigi iš lentelės duomenų matyti, kad nebūtinai daiktavardžiams, pasižymintiems aukščiausiais koligacijos „N + *tas* + *kad*“ traukos rodikliais, vartoseną koligacijoje yra svarbesnė kaip retesniems joje. Priešingai, rečiau pavartotiems daiktavardžiams vartoseną koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ gali būti būdingesnė negu dažniausiems. Vis dėlto kai kurie daiktavardžiai (*bėda*, *skirtumas*, *esmė*, *privalumas*) atsiduria aukščiausiose pozicijose tiek nustatčius traukos, tiek ir priklausomybės rodiklius. Tam, kad būtų atskleistas šis abipusis santykis tarp daiktavardžių ir koligacijos „N + *tas* + *kad*“, reikia iširti ir koligacijos, ir joje vartojamų daiktavardžių ypatybes. Toliau aptariamos visiems koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ pasitaikiusiems daiktavardžiams bendros semantikos ir vartosenos ypatybės.

⁶² Kaip minėta anksčiau, daiktavardžio *problema* kelių linksnių formos sinkretiškos (vns. vard. ir vns. įnag.) ir nesant galimybės jų atskirti, pateiktas priklausomybės rodiklis vienaskaitos vardininko atžvilgiu nėra labai tikslus, jis gali būti aukštesnis, todėl šiuo atveju reikėtų dėmesį kreipti į pirmąjį priklausomybės rodiklį – visų linksnių atžvilgiu.

3.2.1.3. Koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžių leksinė reikšmė ir vartosenos ypatybės koligacijoje

Kaip buvo išsiaiškinta, koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ rasta pavartota 386 daiktavardžiai, iš kurių tik nedidelei daliai vartosena koligacijoje yra labai būdinga. Pusė daiktavardžių koligacijoje pavartota tik po kartą, o penkių dažniausiųjų (tai sudaro tik 1,3 % daiktavardžių dalį) vartosena užima beveik pusę visų eilučių. Nors dažnumo skirtumai akivaizdūs, visiems toje pačioje koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ vartojamiems daiktavardžiams būdingas tam tikras reikšmės aspektas, nes „viename modelyje vartojami žodžiai yra artimos reikšmės“⁶³ (Sinclair 2000: 83–84).

Kita vertus, peržvelgus visus 386 daiktavardžius, matyti, kad jų leksinė reikšmė labai įvairi. Todėl šiame skyriuje pateikti bandymai rasti vieną visiems būdingą reikšmės aspektą, pagal kurį galima būtų daiktavardžių semantiką aptarti. Remiantis anglų kalbos daiktavardžių tyrimuose pateiktomis išvalgomis, aprašoma ir lietuvių kalbos daiktavardžių semantika (3.2.1.3.1., 3.2.1.3.2.). Be to, analizuojant koligacijos „N + *tas* + *kad*“ konkordansą, pastebėta, kad daiktavardis dažnai vartojamas ne vienas, o papildomą reikšmę jam dažnai suteikia kartu su juo einantis pažymynys. Todėl analizuojama ir tai, kokią įtaką daiktavardžio reikšmei turi pažymynys ir kokie santykiai susiklosto tarp atributinio junginio dėmenų vertinamuoju aspektu (3.2.1.3.3.).

3.2.1.3.1. Apibendrinamųjų koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžių semantinio skirstymo galimybės ir kriterijai

Kelias bendros reikšmės daiktavardžių (angl. *general nouns*) grupės analizavusi M. Mahlberg teigia, kad kalbos vieneto reikšmė atsiskleidžia tik santykyje su kitomis reikšmėmis, o aprašyti reikšmę galima mažiausiai dviem būdais: 1) tirti vieno kalbos vieneto leksinį kontekstą arba 2) dėmesį sutelkti į kelių vienėtų reikšmės panašumus. Tyrimais autorė parodo, kad daiktavardžius analizuojant semantinėmis grupėmis atskleidžiama daugiau reikšmės ypatybių, negu kad analizuojant juos po vieną. Pavyzdžiui, daiktavardžio *day* konkordanse neišryškėjo tiek jo reikšmės ypatybių, kiek ši daiktavardį analizuojant *time* grupėje (2005: 83).

Analizuojant reikšmę grupėmis, atskleidžiami kalbos vienėtų panašumai funkciniu atžvilgiu, todėl tokios analizės negalima tapatinti su leksikografiniais aprašais – tai ne žodyno straipsnio pildymas. Funkcinės grupės yra apibendrinamosios: kiekvieno daiktavardžio reikšmės skirtumai išryškėja tik gretinant su kitais, o iš tokių gretinimų išplaukiančios apibendrinamosios

⁶³ Originalus tekstas: „general rule of language: each word occurs in a limited set of patterns, and words which share pattern also share meaning“ (Sinclair 2000: 83–84).

išvados leidžia reiškinius apibūdinti **gramatiniu** atžvilgiu, kuris iš prigimties **leksinis**⁶⁴ (2005: 83; plg. *lexical grammar* Sinclair 2004). M. Mahlberg išvalgos atsirado iš kitokio pobūdžio tyrimo, negu aprašomas šiame skyrelyje, ji analizuoja atskirų daiktavardžių formų konkordansus jų artimus (angl. *local*) kontekstus gretindama tarpusavyje. Toks analizės metodas pasirinktas tirti dažniausiems koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžiams (žr. 3.2.2.), o šiame skyriuje apibendrinama viename modelyje – koligacijoje vartojamų ir panašias funkcijas atliekančių daiktavardžių leksinė reikšmė.

Daiktavardžius, vartojamus koligacijoje „N + *tas* + *kad*“, pasirinkta analizuoti ne remiantis formaliaisiais kriterijais, tai yra dėmesys koncentruojamas ne į darybą, pagal kurią galima skirti ypatybių ir veiksmų abstraktus, sprendžiant iš kokių kalbos dalių jie padaryti, o pagal semantiką ir funkcinius polinkius koligacijoje. Šio skyrimo pagrindas – daiktavardžių reikšmės ir jų teksto konstravimo bei vertinimo perteikimo funkcijų dermė. Reikia pasakyti, kad remiantis funkcinio pagrindu, dažnai kalbos dalies kriterijus ir visai praranda prasmę – kyla klausimas, kokiai kalbos daliai reikėtų skirti dažnai vartojamus žodžius vienu ar kitu jų vartosenos atveju (Mahlberg 2005: 143, dar plg. Sinclair 2004: 173–174), kaip kad jau buvo užsiminta apie daiktavardžio *prasmė* – *ta prasme*, *šia prasme* vartoseną (žr. 3.2.1.2., plačiau apie tai žr. 3.2.2.1.).

Įvairiuose apibendrinamųjų daiktavardžių tyrimuose (plačiau žr. 2.2.) pabrėžiamos skirtingos jų savybės, taip pat skiriamos skirtingos semantinės grupės. Dažniausias, su keliomis išlygomis, anglų kalbos daiktavardžių formas analizavusi M. Mahlberg (2005) vadinamuosius bendruosius daiktavardžius skyrė į „žmonių“ (angl. „people“), „laiko“ (angl. „time“) ir „pasaulio“ (angl. „world“) grupes. Artimiausios semantikos šiame darbe analizuojamiems yra jos aptariamiosios „pasaulio“ grupės daiktavardžiai *world*, *way*, *life*, *part*, *end*, *place*, *things*, *business*, *thing*, tirti teksto funkcijų ir vertinimo perteikimo požiūriu.

Pirmieji bendrųjų daiktavardžių pavadinimą pavartoję lingvistai M. A. K. Halliday ir R. Hasan (1976) skyrė daugiau grupių, tačiau platesnio šių grupių tyrimo nebuvo atlikta. Jų skiriamos „žmonių“ (angl. „human“: *people*, *person*, *man*, *woman*, *child*, *boy*, *girl*), „gyvų padarų, išskyrus žmonių“ (angl. „non-human animate“: *creature*), „negyvus dalykus įvardijančių skaičiuojamųjų konkrečiųjų daiktavardžių“ (angl. „inanimate concrete count“: *thing*, *object*), „negyvus dalykus įvardijančių kuopinių konkrečiųjų daiktavardžių“ (angl. „inanimate concrete mass“: *stuff*), „negyvus dalykus įvardijančių abstrakčiųjų daiktavardžių“ (angl. „inanimate abstract“: *business*, *affair*, *matter*), „veiksmo“ (angl. „action“: *move*), „vietos“

⁶⁴ Paryškinta V. D. Originalus tekstas: „<...> functional groups are generalisations: for an individual noun, meaning distinctions become apparent through comparison with other nouns. It is this comparison that enables the generalisations, which build up a grammatical description that is lexical in nature“ (Mahlberg 2005: 83).

(angl. „place“: *place*) ir „faktų“ (angl. „fact“: *question, idea*) daiktavardžių grupės. Nors šios tarp gramatikos ir leksikos atsidūrusios daiktavardžių grupės yra aprašytos grindžiant teiginius tekstynų lingvistikos nuostatomis, čia nebuvo remiamasi tekstynų lingvistikos tyrimu, nebuvo pateikta duomenų iš tekstynų. Ši spraga užpildyta M. Mahlberg tyrimo, nors ir autorės ne visiškai pritariama M. A. K. Halliday ir R. Hasan bendrųjų daiktavardžių koncepcijai (apie tai plačiau 2.2.1.2.).

Vadinamuosius kiautinius daiktavardžius tik šiai funkicinei daiktavardžių klasei būdingose koligacijose tyręs H.-J. Schmidas (2000) suskirstė į šešias grupes (angl. *class*), kaip pats teigia, pagal vartoseną: „faktų“ (angl. „factual“: *fact, thing, point, problem, reason, difference, upshot*), „lingvistiniai“ (angl. „linguistic“: *news, message, rumour, report, order, proposal, question*), „mentaliniai“ (angl. „mental“: *idea, notion, belief, assumption, aim, plan, decision*), „modaliniai“ (angl. „modal“: *possibility, truth, permission, obligation, need, ability*), „įvykių“ (angl. „eventive“: *act, move, measure, reaction, attempt, tradition, trick*) ir „aplinkybių“ (angl. „circumstantial“: *situation, context, place, area, time, way, approach*).

Tą patį kiautinių daiktavardžių terminą iš H.-J. Schmido perėmusi, bet įvairesnius daiktavardžius akademiniam diskurse tyrusi C. Caldwell (2009) šiuos skirsto į šiek tiek kitokias grupes: „būdai dalyti / kategorizuoti pasaulį“ (angl. „ways of dividing up / categorising the world“: *set, category, structure, group, level, taxonomy, number, world, year*), „aspekto“ grupė“ (angl. „an “aspects” group“: *terms, kinds, properties, types, pairs*), „su tyrimu susiję terminai“ (angl. „terms relating to research“: *experiment, studies, discussion, work, finding*), „veiksmažodžių abstraktai“ (angl. „nominalised equivalents of verbs“: *addition, relation, alignment, division, operation*), „būdvardžių abstraktai“ (angl. „nominalised equivalents of verbs“: *development, process, use, operation, interaction, accommodation, assimilation, performance, behaviour*) ir „kiti“ (angl. „other“: *condition, nature, continuity, appearance, cognition, continuant, distance, availability, language*).

Anaforinius daiktavardžius, arba daiktavardžius, kuriais anaforiškai apibendrinama propozicija, aprašiusi G. Francis (1986) siūlo net du jų klasifikacijos būdus. Pagal pirmąjį daiktavardžiai sugrupuoti į (a) „pasakymo“ (angl. „utterance nouns“: *advice, answer, compliment, confession, gossip, discussion*), (b) „mąstymo“ (angl. „cognition nouns“: *abstraction, assumption, comparison, attitude, concept*), (c) „teksto“ (angl. „text nouns“: *chapter, paragraph, text, section, sentence, question, words*), ir (d) kognityvinių būsenų bei procesų rezultatus išreiškiančius nuo konkrečių rašytojų ar šaltinių „nepriklausomuosius“ daiktavardžius (angl. „ownerless nouns“: *aspect, issue, question, topic, matter, fact, problem, truth*).

Antrasis G. Francis klasifikacijos būdas remiasi faktiškumo (angl. *factivity*) kriterijumi, kuris paprastai taikomas veiksmažodžiams, o ne daiktavardžiams: „faktinis veiksmažodis yra tas, prie kurio prijungtu papildiniu pasakoma informacija kalbėjo laikoma teisinga“⁶⁵ (1986: 19). Pagal jį anaforiniai daiktavardžiai skiriami į „faktinius“ (angl. „factive“: *acceptance, acknowledgement, reminder* ir visi „nepriklausomieji“ daiktavardžiai), „pusiau faktinius“ (angl. „half-factive“: *account, admission, message, statement*), „nefaktinius“ (angl. „non-factive“: *answer, argument, reading, notion* ir visi „teksto“ daiktavardžiai) ir „kontrafaktinius“ (angl. „counter-factive“: *concoction, fantasy, lie, misinterpretation*) (Francis 1986: 19–25).

Norint apibendrinti aukščiau pateiktas įvairias apibendrinamųjų daiktavardžių semantines klasifikacijas, reikia pasakyti, kad visos jos yra sąlyginės ir taikomos įvairioms lingvistų prielaidoms tikrinti ir pagrįsti, taip pat norint aprašyti įvairioms daiktavardžių atliekamoms funkcijoms ir ypatybėms. Pastebima, kad kai kurie daiktavardžiai skirtingų autorių darbuose priklauso skirtingoms grupėms. Pavyzdžiui, *tiesa* (angl. *truth*) G. Francis laikytinas nuo rašytojo ir šaltinio nepriklausomu daiktavardžiu, o H.-J. Schmidas jį skiria prie modalinių daiktavardžių. *Klausimas* (angl. *question*) – M. A. K. Halliday ir R. Hasan laikomi „faktų“ grupės daiktavardžiu, H.-J. Schmidas jį pabrėžia kaip tipišką „lingvistinį“ daiktavardį, o G. Francis jį aprašiusi tiek kaip „teksto“ grupės, tiek ir kaip „nepriklausomąjį“ (nei nuo žmogaus, nei nuo šaltinio) daiktavardį ir visai nemini ten, kur aprašo „pasakymų“ grupę. Taigi kai kurie abstrakčios reikšmės daiktavardžiai skirtingi kelioms grupėms iškart. Taip elgiasi ir kiautinius daiktavardžius aprašęs H.-J. Schmidas: *klausimas* ir „lingvistinių“, ir „modalinių“ daiktavardžių grupėje.

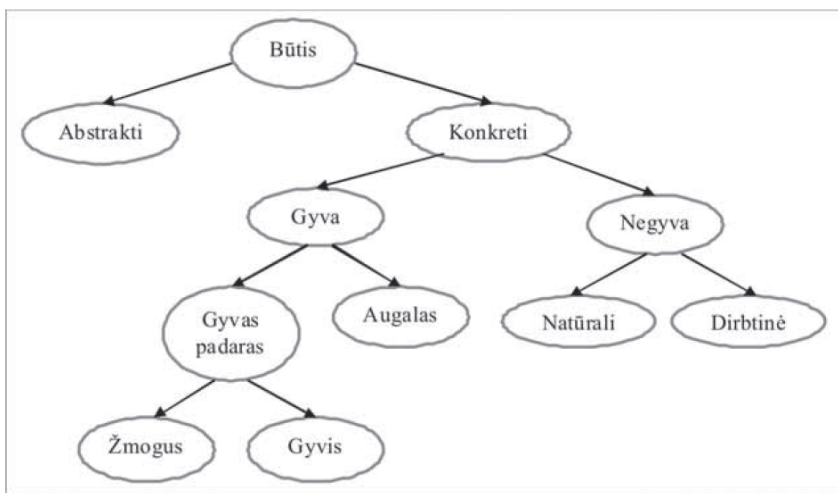
Svarbu pažymėti, kad semantikos požiūriu ypač problemiškas atrodo „faktų“ ar „faktinių“ daiktavardžių grupės skyrimas. Ši grupė tarsi atsiejama nuo žmogaus mąstomų ar lingvistiškai išreikštų objektų, nuo žmogaus nepriklausančių reiškinių, kitaip tariant, nuo subjektyvų vertinimą apie įvairius reiškinius galinčių perteikti daiktavardžių grupių. Todėl abejonių kelia tokie ryškios neigiamos konotacijos „faktiniai“ H.-J. Schmido daiktavardžiai *tragedija, gėda, bėda* (angl. *tragedy, shame, trouble*), kai tarp „modalinių“ atsiduria panašios semantikos *baimė, nerimas* (angl. *fear, worry*), o tarp „modalinių“ *nesėkmė, negalėjimas* (angl. *failure, incapacity*) (Schmid 2000: 92, 187, 252).

Vadinasi, riba tarp „modalinių“, „lingvistinių“ bei „faktinių“ daiktavardžių, įvardijančių žmogaus interpretacijas apie įvairius dalykus, ir „faktinių“ daiktavardžių, suteikiančių objektyvius pavadinimus tikrovėje egzistuojančioms realijoms, yra labai neryški. Išryškinius aukščiau aprašytų apibendrinamųjų daiktavardžių klasifikacijų sąlygiškumą galima

⁶⁵ Originalus tekstas: „A factive verb is one whose complement is presupposed by the speaker to be true as in the sentence „I regret having agreed to the proposal“ (Francis 1986: 19).

kelti klausimą, ar apskritai gali būti „faktinių“, nuo žmogaus vertinimo atribotų abstrakčius dalykus įvardijančių daiktavardžių. Taigi, kaip aiškėja, čia susiduriama ne tik su semantinės „konkreto–abstraktu“ perskyros, bet ir skyros „subjektyvu–objektyvu“ sąlygiškumo problema. Jos toliau bus aprašytos remiantis sąvokų sistema, žinoma kaip Porfyrijo medis (Plėšnys 1996: 120; plg. Marcinkevičienė 2011: 13), ir J. Lyonso semantinė esinių klasifikacija (Lyons 1977; plg. Schmid 2000: 66; dar žr. 2.1.1.1.).

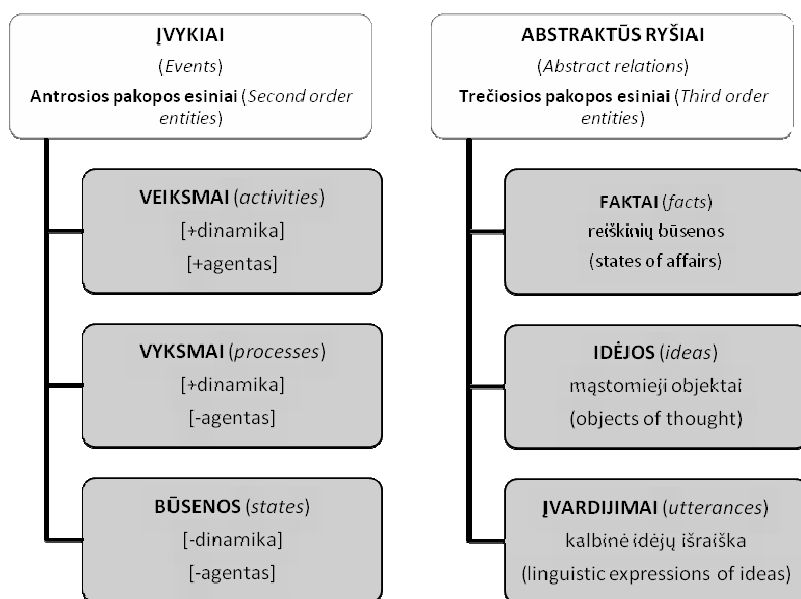
Porfyrijo medis (gr. *Arbor Porphyriana*) – tai klasikinė sąvokų klasifikacija pagal jų apimtį. Aukščiausiam sąvokų hierarchijos taške yra substancija – būtis, kuri gali būti materiali arba nemateriali, arba perfrazuojant, esiniai skiriami į konkrečius ir abstrakčius. Konkrečios sąvokos skiriamos į tai, kas gyva ir negyva, o šios savo ruožtu smulkiau, tačiau graikų logikas Porfyrijas nepateikia jokios smulkesnės abstrakčių sąvokų klasifikacijos. To priežasčių gali būti keletas, pavyzdžiui, abstrakčių sąvokų skirstymas pernelyg problemiškas arba laikytasi nuostatos, kad abstrakčių sąvokų grupė – neskaidi (modifikuotą Porfyrijo medį žr. 7 paveiksle – Marcinkevičienė 2011: 13; originalų žr. Plėšnys 1996: 120).

7 paveikslas. Modifikuotas Porfyrijo medis (Marcinkevičienė 2011: 13)

Priežastys, dėl kurių Porfyrijo medyje nėra abstrakčių sąvokų klasifikacijos, neaiškios, o tiriant abstrakčios reikšmės daiktavardžius paranesnė gilesnių išvalgų apie abstrakčias sąvokas teikianti J. Lyonso semantinė esinių klasifikacija. Ji, priešingai daugeliui tradicinių opozicinių konkretumo ir abstraktumo perskyrų, yra trinarė – nurodoma ir tarpinė grandis tarp to, kas konkretu, ir to, kas abstraktu. Kalbos atžvilgiu svarbu tai, kad šioje trijų pakopų esinių klasifikacijoje neatsižvelgiama į kalbos dalies kategoriją – kiekvienoje jų gali būti bet kuri semantinė grupės turinį atitinkanti kalbos dalis.

Kalbant vien apie daiktavardžius, pirmajai pakopai priklausytų tik konkretieji, tie, kuriais įvardijami patiriami ir erdvėje egzistuojantys esiniai, antrajai – veiksmo abstraktai, kuriais įvardijami esiniai galimi stebėti ir suvokiami egzistuojantys laike, o trečiajai – abstrakčiausi daiktavardžiai, kuriais įvardijami esiniai suvokiami veikiau kaip teiginiai, kurie gali būti tiek patvirtinti, tiek ir paneigti, negu kaip egzistuojantys daiktai. Taigi nors ir antrajai bei trečiajai pakopai priklausytų abstraktieji daiktavardžiai, jie labai skiriasi abstraktumu. Abstrakčiausieji yra labai sąlyginiai ir nepriklausantys nei nuo erdvės, nei nuo laiko matų (Lyons 1977: 442–445; Schmid 2000: 64–66; dar žr. 2.1.). Kiautinius daiktavardžius analizavęs H.-J. Schmidas gilinosi į abstrakčias sąvokas įvardijančių daiktavardžių semantiką, ir, remdamasis įvairiais filosofų ir lingvistų darbais, praplėtė antrosios ir trečiosios pakopos esinių klasifikaciją (žr. 8 paveikslą).

8 paveikslas. Antrosios ir trečiosios pakopos esinių klasifikacija (plg. Schmid 2000: 66)

Praplėstoji klasifikacija naudinga ir lietuvių apibendrinamųjų daiktavardžių tyrimui. Antroji pakopa H.-J. Schmido pervadinta „įvykių“ vardu, trečioji – „abstraktūs ryšiai“. „Įvykių“ grupės skirstymas į veiksmus, vyksmus (procesus) ir būsenas paremtas dviem matmenimis: [±dinamika] ir [±agentas] (angl. [±dynamic] ir [±agentive]), ir dėl šių nustatytų kriterijų yra labai aiškus. Ne toks apibrėžtas yra „abstrakčių ryšių“ pavadinimas ir klasifikacija. Autoriaus pateikiama daug išlygų, pavyzdžiui, „faktų“ pogrupiu laikoma „galimų faktų“ ar „faktų, išreikštų galimais žodžiais“ pogrupis, kitaip tariant – „modalinė vartoseną“, „idėjų“ grupėi priklauso tiek mąstomosios propozicijos, tiek ir pačios mintys kaip objektai – *idėja*, *mintis*,

prielaida, o „įvardijimų“ grupė skiriama gana sąlygiškai atsižvelgiant į tai, kaip vartojami daiktavardžiai, įvardijantys kalba išreikštas idėjas, nes vienu atveju tas pats daiktavardis gali įvardyti mąstymo, kitu atveju kalbos konstrukta, pavyzdžiui, *klausimas*, *prielaida*. Tačiau, kad ir kaip būtų, daiktavardžiai, kuriais galima įvardyti mąstymo ar kalbos konstrukta, yra labai svarbi kiaučinių daiktavardžių kategorija, nes jais apibendrinamos teksto atkarpos (Schmid 2000: 66–67).

3.2.1.3.2. Koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžių semantinės grupės vertinamuoju aspektu

Analizuojant koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžius atskirai nuo jais apibendrinamos propozicijos pastebima, kad daiktavardžiais įvardijamos abstrakčios sąvokos, kurias tiktų priskirti anksčiau aprašytosios antrosios ir trečiosios pakopos esinių grupei. Pastarąją galima skirti į faktų, idėjų ir įvardijimų pogrupius, bet, kaip minėta anksčiau, kartais ribos tarp šių pogrupių labai neryškios. Pavyzdžiui, daiktavardžiais *argumentas*, *atsakymas*, *ižvalga*, *klausimas*, *nuomonė*, *pozicija*, *prieštaravimas*, *sprendimas* galima įvardyti sąvokas, kurios tiek gali kilti galvoje (mentaliniai konstruktai), tiek būti išreikštos kalba (lingvistiniai konstruktai).

Reikia pasakyti, kad vis dėlto skirti, kuriais daiktavardžiais pavadinamos idėjos ir kuriais idėjų įvardijimai žodžiu, galima justi. Pavyzdžiui, *idėja*, *nuomonė*, *pozicija*, *mintis*, *nuostata*, *samprata* laikytini mentaliniais konstruktais, o *argumentas*, *atsakymas*, *klausimas*, *paaiškinimas*, *teiginys* – lingvistiniais. Tačiau *nuomonę*, *poziciją* galima išsakyti žodžiais, ir, atvirkščiai, *prieštaravimas* ar *klausimas* gali likti ir garsiai ar raštu neišreikšti. O išreikšti jie jau gali būti laikomi ir faktų daiktavardžiais ar net pereiti į įvykių daiktavardžių grupę, nes daiktavardžiais *prieštaravimas* ir *klausimas* įvardijami reiškiniai galimi stebėti ir gali būti suvokiami kaip vykstantys laike. Kitaip tariant, koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžius vienus, be konteksto sunku grupuoti smulčiau, nes jie priklausomi nuo konteksto, nuo to, kas įvardijama šiuo daiktavardžiu vienu ar kitu atveju. O grupuojant juos be konteksto reikia pasirinkti tinkamus kriterijus.

Norint aprašyti koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžių semantiką laikomasi tokio požiūrio: jie yra priskirtini antrosios (įvykių) ir trečiosios (abstraktūs ryšiai) pakopos daiktavardžiams. Jais gali būti pavadinami įvairūs veiksmai, vyksmai ir būsenos bei faktai, idėjos ir jų įvardijimai, kurie gali būti suvokiami tiek vykstantys laike (antroji pakopa), tiek ir nei nuo erdvės, nei nuo laiko nepriklausomi (trečioji pakopa). Tačiau atsiribojama nuo griežto skirstymo pagal šias kategorijas, nes ribos tarp jų kartais neryškios, o daugelis aprašomųjų daiktavardžių gali priklausyti kelioms grupėms. Todėl ieškant kito kriterijaus aprašyti

koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžius, remiamasi tokiais dviem principais: (a) šiais daiktavardžiais koligacijoje apibendrinama propozicija – taigi pasakoma tam tikra prijungiamuoju dėmeniu išreikštos informacijos apibrėžtis, nurodoma tam tikra tos informacijos kategorija bei taip konstruojamas tekstas ir (b) dažnai kartu perteikiamas propozicijos vertinimas. Kitaip tariant, koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžių semantika aprašoma pagal pagrindines funkcijas: konstruoti tekstą ir perteikti vertinimą. Vis dėlto, svarbu paminėti, kad ir taip analizuojant daiktavardžius, ribos tarp įvairių semantinių grupių išlieka neryškios.

Taigi, kaip išsiaiškinta, prijungiamuoju dėmeniu (ir tolimesniais sakiniais) teikiama informacija apibendrinama tiek objektyvesniais, vertinamuoju atžvilgiu neutraliais, tiek ir subjektyvesni vertinimą perteikiančiais daiktavardžiais. Objektyvią tikrovę pavadinančiais ir tarsi vertinimo nepateikiančiais galima laikyti daiktavardžius, kurie tik įvardija tam tikrų objektų, reiškinių kategorijas. Plačiausių žmogaus suvokiamų **būties kategorijų** pavadinimus nusako: *dalykas, reiškiny, realija*, taip pat *vieta, veiksmas, įvykis, laikas*; siauresnes, nurodančias tam tikrą smulkesnį kategorijos skirstymą: *grupė, pusė, dalis, momentas, elementas, detalė, rodiklis*; konkretnės, taigi dar siauresnės reikšmės galima laikyti tokius daiktavardžius kaip *taškas, kaina, skaičius, amžius, mechanizmas* ir kt. Vis dėlto ir siauresnės bei konkretnės reikšmės daiktavardžiai koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ vartojami abstrakčiai.

Prie šių įvairias kategorijas įvardijančių daiktavardžių grupės galima skirti ir smulkesnių tam tikrą **atžvilgi** nurodančių daiktavardžių grupę: *aspektas, principas, aplinkybė, tendencija, veiksnys, versija, kriterijus, vaidmuo, indėlis, funkcija, būdas, faktorius, niuansas, požiūris, priemonė, turinys, išraiška, įnašas, norma, pavyzdys, alternatyva, apraiška, atžvilgis, diagnozė, etosas, kryptis, laikysena, metodas, padėtis, pažiūra, pobūdis, proga, simptomas, subtilybė, teorija, variantas*.

Kaip dar vieną panašių tarsi jokio vertinimo neperteikiančių daiktavardžių grupę galima skirti ir tuos daiktavardžius, kuriais įvardijami žmogaus **kognityvinės sistemos dariniai**, kai nurodoma tam tikra kategorija: *mintis, idėja, samprata, klausimas, atsakymas* ir kt. Daiktavardžiai, įvardijantys tų pačių mentalinių darinių išraišką žodžiu ar raštu, laikytini konkretnės reikšmės: *klausimas, atsakymas, teiginys, žodis, tezė*. Tokios išvados paremtos jauslumo kriterijumi vertinant opozicijos „konkretu–abstraktu“ narius: jei *klausimas* girdimas ausimi, matomas akimi – tai jį įvardijantis daiktavardis laikomas konkrečiuoju. Kalbant apie koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ vartojamus daiktavardžius, nuo gilesnių išvalgų apie konkretumo ir abstraktumo opoziciją galima atsiriboti, nes šioje koligacijoje visi daiktavardžiai apibendrina ne pačius esinius, o tai, kas išreiškiama propozicija (propozicijoje gali būti teikiamas ir realus įvykis). O kalbėjimas apie kalbą, arba propozicijos apibendrinimas, laikytinas aukščiausia abstrakcijos pakopa (plačiau apie abstraktumo sąvoką žr. 2.1.1.1.).

Tiek suvokiamos tarsi nuo žmogaus nepriklausomai egzistuojančios būties kategorijos, tiek akivaizdūs žmogaus kognityvinės sistemos dariniai gali būti apibendrinti ir **vertinimą** rodančiais daiktavardžiais. Vertinimas – platus terminas, apimantis kalbėtojo ar rašytojo poziciją ar nusistatymą, požiūrio kampą, reiškiantis jausmus apie kalbamus esinius ar propoziją. Į vertinimo sąvoką įeina ir modalumas, kai reiškiamas teksto autoriaus požiūris į teksto ir tikrovės santykį (Hunston, Thompson 2000: 5; dar apie vertinimą žr. 2.1.2.2.1.).

Vertinimo terminija nėra labai nusistovėjusi, o ji labai įvairuoja kaip tik dėl skirtingo vadinamųjų vertinamųjų parametrų (angl. *parameters of evaluation* – Hunston, Thompson 2000: 22; *evaluative parameters* – Bednarek 2006: 67) suvokimo ir jų nurodomo skaičiaus. Pavyzdžiui, S. Hunston ir G. Thompsonas (2000: 25) skiria keturis vertinamuosius parametrus: „gerumo–blogumo“, „tikrumo“, „tikėtimumo“ ir „svarbumo“⁶⁶, o M. Bednarek (2006: 67) šešis: „emocinio vertinimo“ (kuris atitinka S. Hunston ir G. Thompsono „gerumo–blogumo“ parametrai), „tikėtimumo“, „suprantamumo“, „galėjimo / būtinumo“, „tikrumo“, „svarbumo“⁶⁷. Tiesa, autorė pažymi, kad jie tėra pagrindiniai (angl. *core*), vadinasi, tai gali būti ir ne galutinis vertinamųjų parametrų sąrašas.

Vertinimo teoriją išsamiai aprašiusių S. Hunston ir G. Thompsono (2000; Hunston 2011) pažymima, kad vertinamieji parametrai „gerumas“ ir „tikrumas“ iš esmės orientuoti į realų pasaulį, išreiškia rašytojo (kalbėtojo) požiūrį į teiginių ir esinių statusą, o „svarbumo“ ir „tikėtimumo“ parametrai turinčiais žodžiais konstruojamas tekstas, kuriami vidiniai teksto ryšiai (Hunston, Thompson 2000, dar žr. Mahlberg 2005: 147–148). Taigi į vertinimo sąvoką įeina ir teksto konstravimas⁶⁸. S. Hunston ir G. Thompsono (2000) nurodomos trys vertinimo funkcijos: 1) reikšti rašytojo (klausojo) nuomonę; 2) palaikyti santykius tarp rašytojo (kalbėtojo) ir skaitytojo (klausojo); 3) konstruoti (angl. *organize*) diskursą (Hunston, Thompson 2000: 6; taip pat Mahlberg 2005: 147; Ryvitytė 2005: 96–97; plačiau apie vertinimo funkcijas 2.1.2.2.).

Vadinasi, teksto konstravimo funkcija šiuo atveju suvokiama kaip vertinamosios funkcijos dalis. Toliau 9 lentelėje pagal šešis vertinamuosius parametrus pateikta dalis vertinamaisiais elementais tekste galimų vartoti apibendrinamųjų koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžių. Dalis tų, kurie nėra laikomi vertinamaisiais, buvo aptarti anksčiau, o likusioji dalis, kurie galėtų būti suprantami kaip tarpinė grandis tarp vertinamųjų ir nevertinamųjų daiktavardžių koligacijoje „N + *tas* + *kad*“, aprašyti vėliau.

⁶⁶ Originalo kalba: „Good–bad“, „certainty“, „expectedness“ ir „importance“ (Hunston ir Thompson 2000: 25).

⁶⁷ Originalo kalba: „Emotivity“, „expectedness“, „comprehensibility“, „possibility / necessity“, „reliability“, „importance“ (Bednarek 2006: 67).

⁶⁸ Reikėtų prisiminti, kad vertinimas ir teksto konstravimas gali būti laikomos ir dviem vieno lygmens funkcijomis (Mahlberg 2005: 147–148).

9 lentelė. Vertinamaisiais elementais galintys eiti koligacijos „N + tas + kad“ daiktavardžiai

Vertinamasis parametras	Vertinamojo parametro reikšmės daiktavardžiai
Emocinis vertinimas (angl. <i>Emotivity</i>)	GERAI–BLOGAI: <i>privalumas, pranašumas, nuopelnas, nauda, pliusas, laimėjimas, pasiekimas, paguoda, stiprybė, privilegija, sėkmė, žavesys, vertybė, dorybė, teigiamybė, didybė, gerumas, gražumas, koziris, laimė, paskata; bėda, problema, trūkumas, klaida, nelaimė, blogybė, kaltė, pavojus, keblumas, sunkumas, tragedija, kliūtis, yda, nuodėmė, minusas, priekaištas, nepatogumas, žala, kaltinimas, silpnybė, drama, grėsmė, ribotumas, gėda, spraga, sudėtingumas, blogis, kančia, nesutarimas, pažeidimas</i> ir kt.
Tikėtumas (angl. <i>Expectedness</i>)	TIKĖTINA–NETIKĖTA: <i>naujovė, žinia, naujiena, atradimas, staigmena, išpūdis, naujumas, informacija, stebuklas, netikėtumas, sensacija.</i>
Suprantamumas (angl. <i>Comprehensibility</i>)	SUPRANTAMA–NESUPRANTAMA: <i>paslaptis, keistumas, mįslė, pranašystė, keistenybė, neaiškumas, neapibrėžtumas, prognozė, regimybė, slėpinys.</i>
Galėjimas / būtinumas (angl. <i>Possibility / Necessity</i>)	ĮMANOMA–NEĮMANOMA / GALIMA–NEGALIMA: <i>hipotezė, galimybė.</i>
Tikrumas (angl. <i>Reliability</i>)	TIKRA–SUKLASTOTA: <i>tiesa, faktas, realybė, teisybė, tikrovė; apgaulingumas, apgavystė, mitas, neteisybė, suktybė.</i>
Svarbumas (angl. <i>Importance</i>)	SVARBU–NESVARBU: <i>esmė, prasmė, reikšmė, vertė, pagrindas, svarba, nepakeičiamumas, aktualumas, leitmotyvas, pamatas, reikmė, reikalas, svarbumas, nepaprastumas, reikšmingumas; smulkmena.</i>

Prie paskutinio – „svarbumo“ parametro galima kalbėti ir apie tam tikrą grupę, kurios daiktavardžių reikšmei bendra tam tikra **išskirtinumo** sema: *bruožas, ypatybė, savybė, ypatumas, požymis, specifika, savitumas, išskirtinumas, akcentas, išimtis, žymė, ženklas, unikalumas, ypatingumas, charakteristika, fenomenas, kraštutinumas*. Daiktavardžiai čia nevienalypiai vertinamuoju aspektu: (a) pirmųjų vertinimas beveik neįjuntamas, jais įvardijama kategorija, kuri savaime suvokiama kaip išskirtinė (*bruožas, ypatybė, savybė, požymis, akcentas, išimtis*), o (b) kitais ne tik įvardijama tam tikra išskirtinė kategorija, bet ir pabrėžiamas išskirtinumo aspektas (*ypatumas, specifika, savitumas, išskirtinumas, unikalumas*). Čia būtina paminėti, kad su daiktavardžiais *bruožas, ypatybė, savybė* koligacijoje „N + tas + kad“ dažnai vartojamas būdvardis *išskirtinis* (-ė), kuris nevartojamas su kitais koligacijos daiktavardžiais (daugiau apie pažyminius žr. 3.2.1.3.2.).

Tarp vertinamųjų parametru nebuvo aprašyta **santykis** tarp kategorijų įvardijančių daiktavardžių grupės, kuri išryškėjo iš analizuotų „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžių. Tai tarsi tarpinė grandis tarp objektyvius tikrovės reiškinius įvardijančių ir vertinamąjį atspalvį turinčių daiktavardžių. Šiais daiktavardžiais vertinamas santykis tarp įvairių kalbinės ar nekalbinės tikrovės reiškinių. Tik subjektyviai vertinant kelių reiškinių santykį galima vieną ar kitą iš esinių pavadinti *rezultatu*, *sąlyga* ar *prielaida*. Šie daiktavardžiai: *priežastis*, *rezultatas*, *išvada*, *prielaida*, *sąlyga*, *motyvas*, *pasekmė*, *padarinys*, *tikslas*, *efektas*, *išdava*, *pasėka*, *paskirtis*, *poveikis*, *pretekstas*, *santykis*, *išeitis*, *siekis*, *dingstis*, *kolizija*, *laidas*, *palikimas*, *šaltinis*, *tęstinumas*, *vaisius*, *visuma*. **Galimybės gretinti** kelis reiškinius bei **panašumai** ir **skirtumai** įvardijami daiktavardžiais: *sąsaja*, *panašumas*, *analogija*, *bendrumas*, *dėsnis*, *dėsningumas*, *sutapimas*, *ryšys*; *skirtumas*, *paradoksas*, *skirtybė*, *skirtingumas*, *neatitikimas*, *paradoksalumas*; **kitimas** laiko atžvilgiu išreiškiamas daiktavardžiais: *pakeitimas*, *pokytis*, *pasikeitimas*, *permaina*, *deformacija*, *lūžis*, *poslinkis*.

Laikant vertinimą plačiu terminu atsiranda galimybė aprašyti apibendrinamuosius koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžius, kurių pagrindine funkcija tekste galima laikyti vertinimą. Vertinant, kaip minėta, konstruojamas diskursas, nurodoma autoriaus pozicija apie tai, kas kalbama, ir kuriamas bei išlaikomas kalbėtojo santykis su klausytoju. Pabrėžtina, kad visada kokio nors reiškinių vertinimas atsiranda iš tam tikro santykio, todėl čia labai tinkamas H.-J. Schmido siūlomas pavadinimas trečiosios pakopos esiniams įvardyti – „Abstraktūs ryšiai“ (angl. Abstract relations). Koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžiais nurodomas ir įvardijamas abstraktus ryšys tarp atskirų sakinio ar teksto dalių (gali būti nurodomi ir nekalbinės tikrovės ryšiai).

Kad daiktavardžius tinka skirti „abstrakčių ryšių“ grupei, galima aiškinti ir per gramatikos prizmę. Sintaksės atžvilgiu, koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ vartojami daiktavardžiai yra subjekto pozicijoje, eina veiksnium (N + *būti* + *tas*) ir atlieka „predikacijos išeities taško, arba predikuojamojo požymio turėtojo“, funkciją (Labutis 2002: 193). Tačiau pagal reikšmę tiriamojoje koligacijoje daiktavardžiais ne tiek pavadinamas predikuojamojo požymio turėtojas, kiek „sakinyje kam nors priskiriamas su kalbėjimo aktu orientuojamas požymis“ (Labutis 2002: 193). Kitaip tariant, pagal sakinyje atliekamą funkciją kai kurie koligacijos daiktavardžiai panašesni į tarinį, nes atlieka predikuojamojo požymio funkciją – daiktavardžiu perteikiamas su kalbėjimo aktu orientuojamas požymis, kuris priskiriamas prijungiamuoju šalutiniu dėmeniu pateikiamai propozicijai. Štai (42) pavyzdyje *problema* yra veiksnys, o įvardis *tas*, prie kurio prijungtas šalutinis sakinio dėmuo, kartu su visu predikatinium dėmeniu laikytinas sudurtinio tarinio vardine dalimi su praleista grynąja jungtimi:

(42) **Problema** ta, kad čia nežinomos pavardės, daug sunkiau įtikinti leidėjus,

Pasitelkus tradicinės sakinių dalių teorijos terminiją daiktavardis *problema* yra tai, kam sakinyje priskiriamas predikuojamasis požymis, o pats požymis yra įvardžio su prijungiamuoju dėmeniu konstrukcija *ta, kad čia nežinomos pavardės, daug sunkiau įtikinti leidėjus*. Tačiau semantikos požiūriu yra atvirkščiai – semantiškai *problema* yra tam tikras neigiamą konotaciją reiškiniui suteikiantis požymis, kuris priskiriamas prijungiamuoju dėmeniu pasakomai propozicijai. Ar *problema* gali reikšti kam nors priskiriamą požymį, galima patikrinti transformavus sakinį taip, kad šis daiktavardis atsidurtų tarinio pozicijoje: *Kad čia nežinomos pavardės, daug sunkiau įtikinti leidėjus yra problema*.

Be to, reikia pasakyti, kad apibendrinamieji daiktavardžiai koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ dažnai pasitaiko sakinio pradžioje, tai yra aktualiosios skaidos atžvilgiu įprastinėje temos arba to, kas „sena“, „žinoma“, pozicijoje (Holvoet et al. 2003: 80). Vadinas, tai, kas įvardijama apibendrinamuoju daiktavardžiu, laikoma jau klausytojui žinoma informacija: siejama arba su foninėmis klausytojo žiniomis, arba su tuo, kas tekste pasakyta anksčiau. Todėl tekste jie dažnai gali būti naudojami kaip siejimo priemonė.

Įvairiais požiūriais tiriant apibendrinamųjų daiktavardžių vartoseną, atsiskleidžia tos pačios pagrindinės jų ypatybės: šie daiktavardžiai vartojami apibendrinti propoziciją, jais kuriami įvairūs ryšiai sakinyje ir tekste, priskiriami požymiai, todėl terminas „abstraktūs ryšiai“ (angl. *abstract relations*) labai tinkamas įvardyti abstrakčiausiųjų daiktavardžių grupei. Iš šių išplaukia ir jų išskirtinė ypatybė – galimybė perteikti vertinimą. Svarbu pasakyti, kad ne visų apibendrinamųjų daiktavardžių pagrindinė (angl. *core*) reikšmė vertinamoji, tačiau pastebėta, kad šie daiktavardžiai dažnai vartojami tekste norint vertinti⁶⁹ (Mahlberg 2005: 149–150). Taigi net jei leksinė daiktavardžio reikšmė nėra aiškiai vertinamoji, jo pragmatinė vertė, arba J. Sinclairio terminu (2004: 141), semantinė prozodija⁷⁰ yra vertinamoji (plačiau apie tai 2.1.2.2.). Todėl svarbu ištirti daiktavardžių artimą kontekstą – pirmiausia jų pažyminius (būdvardžius, dalyvius, įvardžius ir skaitvardžius), kurie tarpusavy, kaip pastebėta tiriant koligacijos „N + *tas* + *kad*“ konkordansą, yra gana panašios semantikos.

3.2.1.3.3. Koligacijos „N + *tas* + *kad*“ atributiniai daiktavardiniai junginiai

Tiriamos koligacijos „N + *tas* + *kad*“ sutrumpintoje formulėje nematyti nebūtino, bet labai svarbaus koligacijos dėmens – pažyminio, kuris vartojamas kartu su daiktavardžiu, turi

⁶⁹ Originalus tekstas: „There are other lexical items for which the core meaning is not clearly evaluative, but seems to be more of the type ‘world meaning’ <...> Such items can have a prosody that accounts for the evaluative facets of their meanings“ (Mahlberg 2005: 149–150).

⁷⁰ Semantinė prozodija tai išplėstinio reikšmės vieneto pragmatinė vertė (Marcinkevičienė 2001: 47, 2010: 63). Originalus tekstas: „The invariable part of a lexical item is its ‘core’, and the other obligatory component is its ‘semantic prosody’. This is a subtle element of attitudinal, often pragmatic meaning“ (Sinclair 1998: 20; iš Mahlberg 2005: 23).

didelę įtaką jo semantikai. Apie tai, kad dažnai reikia tirti ne tik paties daiktavardžio, o viso daiktavardinio junginio semantiką ir funkcijas, jau buvo minėta aprašant anglų kalbos apibendrinamųjų daiktavardžių tyrimus (žr. 2.2.), o šiame skyriuje konkrečiai aprašomi lietuvių kalbos apibendrinamųjų daiktavardžių koligacijoje „(pažyminys) + N + (būti) + *tas / ta / tie / tos* + predikatinis dėmuo su jungtuku *kad**“ vartojami pažyminiai ir jų junginiai su daiktavardžiais. Tačiau prieš pradėdant analizuoti atributinį daiktavardinį junginį reikia nustatyti ir koligacijoje dažniausiai be pažyminių pavartotus daiktavardžius.

Apskaičiavus koligacijoje „N + *tas* + *kad**“ vartojamus daiktavardžius su pažyminais ir be jų, rasta, kad trečdalis daiktavardžių (115 iš 386) pavartota be pažyminių ir pavyzdžiai su jais užima proporcingai trečdalį visų koligacijos „N + *tas* + *kad**“ konkordanso eilučių (2039 iš 6561). Patys dažniausi: *bėda* 503, *skirtumas* 340, *problema* 263, *reikalas* 215, *esmė* 190, *priežastis* 92, *tiesa* 75, *faktas* 44, *dalykas* 42, *rezultatas* 19, *paslaptis* 14, *naujovė* 11, *nelaimė* 10 ir kiti, iš kurių daugiau negu pusė pavartoti be pažyminių tik po kartą. Kad būtų atskleisti realūs šių daiktavardžių vartosenos polinkiai koligacijoje „N + *tas* + *kad**“ be pažyminių, apskaičiuota, kokią dalį tokia jų vartoseną sudaro koligacijoje. Nustatyta, kad vartoseną be pažyminio koligacijoje būdingiausia daiktavardžiui *reikalas*, ji užima net 99 % visų atvejų, tik trys pavyzdžiai rasti su pažyminiu *visas* (apie jo funkciją koligacijoje žr. 3.2.1.3.2.). Vartoseną be pažyminio užima trečdalį ir daugiau vartosenos atvejų šių dažniausių be pažyminių pavartotų daiktavardžių: *bėda* (71 %), *tiesa* (68 %), *faktas* (63 %), *skirtumas* (59 %), *problema* (48 %), *esmė* (35 %), *paslaptis* (32 %), *rezultatas* (31 %), *dalykas* (30 %), *naujovė* (30 %).

Kadangi šiais daiktavardžiais ir vienais dažnai apibendrinama propozicija, daroma prielaida, kad jų leksinė reikšmė lemia vertinamąsias funkcijas nepriklausomai nuo konteksto. Tai leidžia jais vienais, be pažyminių, atlikti sakinio ir teksto funkcijas, tokias kaip žymėjimas (angl. *labeling*), pranešimas, nurodymas (angl. *signaling*) ar teksto konstravimas (angl. *organizing*). Jas apima vertinimas, suprantamas plačiaja prasme. Remiantis anksčiau (3.2.1.3.2.) aptartais vertinimo parametrais šie daiktavardžiai priklauso emocinio vertinimo – *bėda*, *problema* (blogai), tikėtinumo – *naujovė* (netikėta: nauja, anksčiau nebūta, nepažinta), suprantamumo – *paslaptis* (nesuprantama, nežinoma), tikrumo – *tiesa*, *faktas* (tikra) ir svarbumo – *esmė*, *reikalas* (svarbu) grupėms. *Skirtumas* ir *rezultatas* – nurodo tam tikrus ryšius, santykius to, kas pateikiama propozicija, o labai plačios reikšmės ir dėlto laikomas desemantizuota leksema – daiktavardis *dalykas* labai tinkamas tekstui konstruoti.

Vis dėlto du trečdaliai daiktavardžių koligacijoje „N + *tas* + *kad**“ rasti pavartoti su pažyminais, iš kurių didelė dalis – vertinamųjų būdvardžių ir kiekį nurodančių skaitvardžių bei atskiriamųjų įvardžių. Todėl pirmiausia šiame skyriuje bus aptariamas atributinis daiktavardinis junginys koligacijoje „N + *tas* + *kad**“ vertinimo teorijos požiūriu, o toliau aprašyti visi

koligacijoje pavartoti su daiktavardžiais pasikartoję pažyminiai, aptartos jų funkcijos, kurios kartu su daiktavardžiu atliekamos apibendrinant propoziciją.

3.2.1.3.3.1. Atributinis daiktavardinis junginys koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ vertinimo gramatikos požiūriu

Kadangi dauguma pažyminių koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ yra vertinamieji būdvardžiai, pirmiausia atributiniai daiktavardiniai junginiai – pažymins + daiktavardis – tiriami vertinimo teorijos požiūriu. Tarp išsamiai vertinimo gramatiką (angl. *a local grammar of evaluation*) analizavusių ir aprašiusių S. Hunston ir J. Sinclairio (2000: 91) pateikiamų modelių yra ir modelio su bendraisiais daiktavardžiais variantų (plačiau žr. 2.1.2.2.1.). Juose visas atributinis junginys, kuriuo vertinama propozicija, vadinamas terminu *vertinamoji kategorija* (angl. *evaluative category*), tačiau smulkiau neskaidoma ir į daiktavardžių ypatybes atskirai nesigilinama.

Išskirtinai bendruosius daiktavardžius ir jų funkcijas tyrusi M. Mahlberg (2005) vertinamuosius S. Hunston ir J. Sinclairio (2000) modelius su daiktavardžiais pritaikė gilesnei bendrųjų daiktavardžių funkcijų vertinamajame modelyje analizei. Čia pažymins, dažniausiai vertinamasis būdvardis, vadinamas *vertinamąja kategorija* (angl. *evaluative category*), o daiktavardis – *vertinimo perteikimo priemone* (angl. *evaluation carrier*). Dar pastebėta, kad bendrieji grupės daiktavardžiai gali ir patys funkcionuoti kaip vertinamoji kategorija be jokio pažyminio, be to, kai kuriuose kontekstuose gali atlikti ir *vertinimo pabrėžimo* funkciją (angl. *emphasis on evaluation*).

Iš trijų paminėtų vertinamuosiuose modeliuose atliekamų daiktavardžių funkcijų, koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžiai atlieka pirmąsias dvi: vartojami kaip vertinamoji kategorija ir kaip vertinimo, kuris reiškiamas kitais kalbos vienetais, perteikimo priemonė. Kai daiktavardis vartojamas tik vertinimui perteikti, vertinamosios kategorijos funkciją atlieka pažymins. Tačiau tiriant koligacijos „N + *tas* + *kad*“ konkordansą pasitaiko ir tokių pavyzdžių, kai atributiniame daiktavardiname junginyje daiktavardis nėra vien tik priemonė vertinimui perteikti (angl. *carry*), bet juo pačiu ir vertinama (angl. *establish a standart of evaluation*). Šis skirtumas priklauso nuo daiktavardžio semantikos: kuo reikšmė bendresnė ir kuo mažiau vertinamųjų aspektų jo leksinėje reikšmėje galima atpažinti, tuo labiau tikėtina, kad daiktavardis bus tik vertinimo perteikimo priemonė, o ne vertinamoji kategorija.

Šias dvi daiktavardžio funkcijas M. Mahlberg aiškina lygindama „pasaulio“ grupės daiktavardžio *thing* konstrukcijas su pažyminiu ir be jo: *the thing to do* ir *the best thing to do*, Teigiama, kad koligacijoje be pažyminio daiktavardis *thing* yra vertinamoji kategorija, o koligacijoje su pažyminiu – tik vertinimo (reiškiamo būdvardžiu *best*) perteikimo priemonė

(2005: 155). Bet daiktavardis *thing* (liet. *daiktas, dalykas*) neturi ryškios teigiamos ar neigiamos konotacijos ir negali būti priskirtas nė vienai iš vertinamųjų parametru (žr. 3.2.1.3.1.) grupių, todėl jo funkcija perteikti vertinimą koligacijoje su pažyminiu yra gana aiški. Toliau pateikiamas tai iliustruojantis pavyzdys iš DLKT su vertinimą perteikiančiu lietuvių kalbos daiktavardžiu *dalykas*, kai propozicijos vertinimas yra reiškiamas būdvardiniu junginiu *labai reikšmingas*:

(43) *Pakėlęs telefono ragelį, Enrikė dar sunkiai švokštavo. **Labai reikšmingas dalykas** buvo tas, kad išgirdęs, jog skambina Izabela, jis nepaklausė, ar tėvas grįžo.*

Kitaip yra su vertinamaisiais daiktavardžiais, pavyzdžiui, *bėda* (1. „sunki būklė, nelaimė“, 2. „sunkumas, vargas“ – DLKŽ), kuriuo įvardijus įvykį rodoma, kad šis kalbėtojas suvokiamas ir vertinamas neigiamai (44). Kai koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ daiktavardis *bėda* vartojamas su pažyminiu (45), negalima teigti, kad daiktavardžiu tik perteikiama (angl. *carry*) pažyminio vertinamoji reikšmė (dar plg. (46) pavyzdį su daiktavardžiu *problema*).

(44) *Geležies ir mangano požeminiame daugelio Vilniaus vandenviečių vandenyje yra ne tiek jau daug, tačiau **bėda** ta, kad geležies padaugėja vandeniui tekant nuo vandenvietės iki vartotojo.*

(45) *Mūsų **pagrindinė bėda** yra ta, kad mes įteisinam arba įforminam teisę, bet neįforminam, nesurašom procedūras.*

(46) *Taigi rašytojų geros valios kurti neužteko: **svarbiausia problema** buvo ta, kad kol kas niekas nežinojo, koks turi būti tas naujasis socialistinis diskursas.*

Paskutiniuose dviejuose pavyzdžiuose (45) ir (46) vertinamajame modelyje daiktavardis ir pažyminys priklauso dviem skirtingiems vertinamiesiems parametrams: daiktavardis (*bėda, problema*) – „emocinio vertinimo“ (GERAI–BLOGAI) ir pažyminys (*pagrindinė, svarbiausia*) – „svarbumo“ (SVARBU–NESVARBU). Vadinasi, daiktavardiniu žodžių junginiu (*pagrindinė bėda, svarbiausia problema*) perteikiamas ne tik propozicijos neigiamas vertinimas, bet ir iškeliamas propozicijoje pateiktos informacijos svarbumas. Be to, pažyminiais *pagrindinė* ir *svarbiausia* suponuojama, kad ta įvardyta *bėda, problema* nėra vienintelė, yra ir kitų neigiamybių, tačiau vienos išryškimas kaip *pagrindinės* ir *svarbiausios* skatina teksto skaitytoją (klaustytoją) sutelkti dėmesį tik į ją. Vadinasi, koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ daiktavardiniu junginiu su pažyminio pozicijoje einančiu vertinamuoju būdvardžiu gali būti reiškiamas kelių parametru vertinimas, jeigu pats daiktavardis yra vertinamasis.

Ištyrus koligacijos „N + *tas* + *kad*“ konkordansą galima bandyti skirti tris vertinamuosius modelius:

(a) pažyminio nėra, daiktavardis – vertinamoji kategorija (*problema yra ta, kad...; privalumas tas, kad...*);

(b) pažyminys – vertinamoji kategorija, daiktavardis – vertinimo perteikimo priemonė (*liūdniausias dalykas tas, kad...; svarbiausias klausimas tas, kad...*);

(c) pažymynys – vertinamoji kategorija, daiktavardis – ir vertinamoji kategorija, ir vertinimo perteikimo priemonė (*skaudžiausia problema ta, kad...; pagrindinė bėda ta, kad...*).

Pirmuoju atveju (a) propozicija įvardijama, taigi ir vertinama tik daiktavardžiu, nesvarbu, kiek ryškus juo reiškiamas vertinimas (kaip minėta anksčiau, vertinamąją kategoriją laikomas ir daiktavardis *thing*, jei koligacijoje jis vartojamas be pažyminio). Likusiais dviem atvejais propozicija vertinama daiktavardiniu junginiu, skiriasi tik tai, kiek reiškiamam propozicijos vertinimui įtakos turi daiktavardžio leksinė reikšmė.

Kai atributiniame daiktavardiniame junginyje daiktavardis tik vertinimo perteikimo priemonė (b), vertinimas reiškiamas pažyminiu, kuris gana aiškiai gali būti priskirtas emociniam ar svarbumo vertinimo parametrai, pavyzdžiui, *bene maloniausia žinia ta, kad...; žaviausia jo savybė yra ta, kad...; ypač svarbus dalykas yra tas, kad...; teigiamas tokio proceso bruožas yra tas, kad...; labai geri dalykai, kuriuos norėčiau įrašyti ir į mūsų biudžetą, yra tie, kad...* ir pan. Kad daiktavardis tokia junginyje atlieka tik vertinimo perteikimo funkciją ir juo vertinimas nereiškiamas, galima parodyti substitucijos metodu daiktavardinį junginį pakeitus jame pažyminiu ėjusio būdvardžio bevarde gimine ir įvardį *tas (ta)* pakeitus negimininiu įvardžiu *tai*, pavyzdžiui:

(47) *Zigmantas RAUDONIUS, kuris, grįžęs į namus, „Lietuvos sportui“ papasakojo: – Bene maloniausia žinia ta, kad Europos baidarių ir kanojų irklavimo asociacijos plenumas patvirtino, jog 2000 metais Senojo žemyno jaunimo čempionatas vyks Trakuose.*

(47a) <...> *bene maloniausia tai, kad <...>*

(48) *Jis puikus ir sąmojingas. Be to, neturi draugės. Žaviausia jo savybė yra ta, kad jis mano esąs nepatrauklus.*

(48a) <...> *žaviausia (ką galima pasakyti apie jį) tai, kad <...>*

(49) *laikas, kuris tiesiogiai sunaudojamas operacijai, t. y. visiems jos pagrindiniams ir pagalbiniais veiksmais atlikti, vadinamas operatyviniu laiku (top). Būdinga operatyvinio laiko ypatybė ta, kad tuo metu atliekami veiksmai kartojami apdirbant kiekvieną produkcijos vienetą.*

(49a) <...> *operatyviniam laikui būdinga tai, kad <...>*

Iš (47)–(49) pavyzdžių sugretinimo su tų pačių sakinių fragmentais be daiktavardžių (47a)–(49a) atsiskleidžia pažyminio kaip junginiui svarbesnio vertinamojo elemento reikšmė, o daiktavardis tampa tik priemone tą vertinimą perteikti. Kitaip yra toliau aprašomo vertinamojo modelio atveju, kai (c) daiktavardžiu ne tik perteikiamas pažyminiu reiškiamas vertinimas, bet juo ir reiškiamas. Šiais atvejais pažyminiu vertinimas tik sustiprinamas arba daiktavardžiu ir pažyminiu reiškiamas vertinimas priklauso skirtingiems vertinamiesiems parametrų, pavyzdžiui, *svarbiausias akcentas šiame pakeitime yra tas, kad...; akivaizdi tiesa yra ta, kad...; charakteringas Vakarų Europos žemės ūkio teisės bruožas yra ir tas, kad...; Bene didžiausia*

klaida buvo ta, kad...; esminis skirtumas pasirodys esąs tas, kad...; pagrindinė ir įprasčiausia, kokia tik gali pasitaikyti, klaida yra ta, kad... Kai kuriais atvejais čia taip pat galima taikyti substitucijos metodą ir įrodyti, kad vertinant propoziciją galima apsieiti ir be daiktavardžio, tačiau šiame modelyje daiktavardis yra laikomas ne tik vertinimo, reiškiamo pažyminiu, perteikimo priemone, bet ir svarbiu vertinamuoju elementu – vertinamąja kategorija.

Kaip aiškėja, ribos tarp vertinamųjų modelių koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ yra labai neryškios, nes priklauso nuo daiktavardžio ir jo pažyminio semantikos ir jų tarpusavio sąveikos. Tačiau tuos skirtumus, kada daiktavardis yra vertinamoji kategorija ir kada tik vertinimo perteikimo priemonė, galima apibrėžti taip: daiktavardis yra vertinimo perteikimo priemonė tada, kai su juo einantis pažyminys yra akivaizdžiai vertinamasis būdvardis ar dalyvis, o daiktavardžiu tik nurodoma tam tikra daiktų klasė be ryškaus vertinimo, ir todėl jo negalima aiškiai priskirti kuriam iš vertinamųjų parametru. Vertinamoji kategorija daiktavardis tada, kai vartojamas koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ vienas arba eina su pažyminiu, tik pabrėžiančiu, išryškinančiu daiktavardžiu reiškiamą vertinimą. Pastaruoju atveju vertinamoji kategorija yra ir daiktavardis, ir pažyminys, taigi abu dėmenys vienodai svarbūs vertinant propoziciją.

Kai daiktavardis – tik vertinimo perteikimo elementas, neaiškus jo reikalingumas, nes koligaciją su daiktavardžiu „N + *tas* + *kad*“ galima nesunkiai pakeisti koligacija su bevardės giminės būdvardžiu „Adv *tai kad*“, plg. *Svarbus dalykas tas, kad... ir Svarbu tai, kad...* Klausimą dėl daiktavardžio vaidmens vertinamajame modelyje yra svarsčiusi M. Mahlberg (2005), tirdama bendruosius daiktavardžius. Ji pastebėjo, kad „būdvardžio ir daiktavardžio junginys, priešingai negu vienas būdvardis, gali įvardyti ypatybę kaip pastovesnę ir ne tiek priklausomą nuo konkrečios situacijos⁷¹“ (Mahlberg 2005: 112). Kitaip tariant, apibendrinus propoziciją vertinamuoju būdvardžiu su bendros reikšmės daiktavardžiu implikuojama, kad šis vertinimas nėra subjektyvus ir laikinas, o visuotinis ir nuolatinis. Ši apibendrinamųjų daiktavardžių ypatybė gali būti interpretuojama kaip *pastovumo semantinė prozodija* (angl. *semantic prosody of permanence*). O tokia interpretacija leidžia iškelti apibendrinamųjų daiktavardžių svarbą – vertinamajame modelyje jie vartojami specialiai, o ne dėl to, kad reikia užpildyti sintagminės struktūros ertmę⁷² (Mahlberg 2005: 112).

Išanalizavęs kiautinius daiktavardžius H.-J. Schmidas pateikė teksto atkarpos apibendrinimo daiktavardine fraze su pažyminiu privalumus, kurie lemia būtent tokį teksto autoriaus pasirinktą teksto konstravimo būdą: (a) taip idėjos ar tikėtini faktai paverčiami faktais, be to, (b) šiems faktams priskiriamas vertinimas ir (c) teksto autorius implikuoja, kad šis faktas

⁷¹ Originalus tekstas: „<...> the combination of adjective and noun, in contrast to an adjective on its own, may present a feature as more permanent and not so much restricted to a particular situation“ (Mahlberg 2005: 112).

⁷² Originalus tekstas: „This interpretation would stress that the general nouns does not simply fill a slot in a structure“ (Mahlberg 2005: 112).

ir jo vertinimas abiem teksto dalyviams yra svarbus: tiek rašytojui, tiek ir skaitytojui, kitaip sakant, pridėdama svarbumo (2000: 94). Ir nors šiame skyrelyje buvo aptarti tik daiktavardiniai junginiai su būdvardžiais, koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ pažyminiiais eina ir kai kurie dalyviai, skaitvardžiai bei įvardžiai. Toliau aprašomi visi koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžiams būdingi pažyminiai.

3.2.1.3.3.2. Pažyminiai ir jų funkcijos „N + *tas* + *kad*“ koligacijoje

Daugiau negu dviejuose trečdaliuose koligacijos „N + *tas* + *kad*“ konkordanso eilučių apibendrinamieji daiktavardžiai vartojami su įvairiais pažyminiais. Tai būdvardžiai, tarp kurių daugiausia turintys vertinamąją reikšmę (galimą nustatyti pagal vertinamuosius parametrus), tarp jų daug laipsniuojamųjų, taip pat dalyviai, savo reikšme panašūs į vertinamuosius būdvardžius; atskiriamieji įvardžiai *vienas* ir *kitas* ir kiekiniai bei kelintiniai skaitvardžiai – visi jie su pažymimuojamu žodžiu atributiniame junginyje susiję apibūdinamuoju ryšiu (koks, kuris, kelintas?); o daiktavardžiai ir savybiniai įvardžiai su apibendrinamuoju daiktavardžiu – priklausomybės ryšiu (ko, kieno?).

Kaip jau buvo minėta (žr. 3.2.1.1.), būdingus koligacijoje vartojamus pažyminius galima skirti į dvi grupes: (a) nurodančius vertinimą – tai būdvardžiai ir dalyviai (taip pat vertinimą nurodantys daiktavardiniai junginiai, pavyzdžiui, *neeilinės svarbos*) ir (b) padedančius konstruoti tekstą – tai įvardžiai ir skaitvardžiai. Taip pat pažyminiais eina priklausomybės ryšiais susieti daiktavardžiai ir įvardžiai, kuriems išskirtinis dėmesys čia teikiamas nebus, nes išskirtinių tendencijų juos vartojant koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ nepastebėta. Dažnai visą atributinį junginį sudaro daiktavardis su keletu skirtingoms grupėms priklausančių pažyminių, pavyzdžiui, *viena reikšminga šių medžiagų savybė, kita svarbi sėklidžių funkcija* ir pan. Toliau aptariami dviejų pagrindinių grupių pažyminiai pagal koligacijoje atliekamas funkcijas vertinti ir konstruoti tekstą.

Vertinamąją funkciją daiktavardžiai koligacijoje atlieka su įvairiais būdvardžiais, dalyviais ir daiktavardiniais junginiais. Ne visi pažyminiais einantys būdvardžiai ir dalyviai vartojami vienodai dažnai, be to, ne visi vartojami su visais daiktavardžiais. Kai kurie būdingi tik labai ribotos semantikos daiktavardžių grupėms, pavyzdžiui, su emocinio vertinimo parametro būdvardžių *geras* ir *blogas* formomis dažniausiai vartojami tikėtinumo parametro daiktavardžiai *žinia* ir *naujiena*, tai užima 70 % visų su šiais būdvardžiais pasitaikiusių eilučių. Po du ar vieną kartą pasitaikė ir kiti daiktavardžiai: *blogybė, dalykas, išdava, mintis, nuostata, parama, premija, priekaištas, priežastis, pusė, savybė, tendencija, ženklas*. Apskritai su būdvardžių *geras* ir *blogas* formomis kartu paėmus rasta labai nedaug eilučių (52) ir daiktavardžių (15), palyginti su kitais būdvardžiais, pavyzdžiui, su *pagrindinis* (479 eilučių, 79

daiktavardžių) ar *didelis* formomis (417 eilučių ir 90 daiktavardžių). Koligacijoje vartojami vertinamieji būdvardžiai ir dalyviai iš esmės priklauso dviem vertinamiesiems parametrams: emocinio vertinimo ir svarbumo. O šie parametrai, kaip buvo rašyta (žr. 3.2.1.3.2.), priklauso dviem skirtingiems vertinimo tipams: emociniu vertinimu perteikiama autoriaus (kalbėtojo, rašytojo) pozicija apie tai, kas sakoma; o svarbumo parametras labiau padeda konstruoti tekstą, kurti ryšius tekste (plg. Hunston, Thompson 2000).

Emocinio vertinimo parametrai priklauso aptartieji būdvardžiai *geras* ir *blogas*, taip pat panašios semantikos būdvardžiai **teigiamas** ir **neigiamas**, tik vartojami su kitais daiktavardžiais: *bruožas, savybė, aspektas, ypatybė* ir kt. Daugelis emocinį vertinimą reiškiančių būdvardžių ir dalyvių pasitaikė po vieną ar kelis kartus, todėl toliau pateikiami teigiamą ir neigiamą emocinį vertinimą reiškiančių būdvardžių ar dalyvių junginiai su daiktavardžiais. Teigiamas emocinis vertinimas: **maloniausia** žinia; **įdomiausias** <...> bruožas; **nuostabiausias** <...> bruožas; **auksinė** taisyklė; **džiugi** naujiena; **puiki** žinia; viena iš pačių **nuostabiausių** <...> savybių; labai **vertinga** savybė; viena iš pačių **palankiausių** <...> savybių; **aukščiausias** įvertinimas; **gražiausia** <...> pusė; **maloni** smulkmena; **žaviausia** savybė; **žaviausia** <...> dalis; pavyzdžiui:

(50) **Žaviausia** aukštojo mokslo reformos dalis yra ta, kad jokia partija ir joks politikas iki galo, nors ir pasirašytas politinių partijų susitarimas, taip ir nežino, kuo ši reforma baigsis <...>.

Iš (50) pavyzdžio matyti, kad, nors būdvardis *žaviausia* yra teigiamos konotacijos – juo reiškiamas teigiamas emocinio parametro vertinimas, iš konteksto galima justti, kad sakinys ar teksto atkarpa, apibendrinta atributiniu junginiu su daiktavardžiu *dalis*, teksto autoriaus teigiamai vertinama ironijos principu. Taigi ne visada teigiamas vertinimas yra teigiamas, vertinimui suprasti būtinas kontekstas ir foninės skaitytojo žinios.

Neigiamo emocinio vertinimo junginiai šie: **absurdiškiausia** <...> nuostata; **banaliausias** <...> paaiškinimas; **kvailiausia** <...> samprata; **baisiausias** <...> rezultatas; **silpnoji** pusė; **silpna** ypatybė, **silpna** vieta; **banali** <...> tiesa; **žiauri** tiesa; **siaubinga** tiesa; **karti** tiesa; **nemalonus** faktas; **liūdniausia** žinia; **klaikiausia** savybė; **pats liūdniausias** dalykas; **išvirkščioji** <...> pusė; **negatyvi** reikšmė; **ydinga** politika; **skaudžiausia** <...> diagnozė; **skaudi problema**; pavyzdžiui,

(51) Praktinėje vaikų teisių apsaugoje **skaudi problema** yra ta, kad nemažai vaikų nelanko mokyklos.

Svarbumo parametras koligacijoje „N + tas + kad“ yra apibrėžtesnis, nors reiškiamas įvairiais būdvardžiais ir dalyviais, ypač išsiskiria kelių jų reiškiančių būdvardžių grupė: *pagrindinis, vienintelis, svarbus, didelis, esminis*, su jais rasta pavartota 1549 eilutės, tai sudaro beveik ketvirtadalį viso koligacijos konkordanso. Su šiais būdvardžiais vartojama daug daiktavardžių (visas sąrašas pateiktas 2 priede), o dažniausiai vartojami koligacijos daiktavardžiai, pasižymintys aukščiausiu dažnumo rodikliu koligacijoje. Toliau pateikiama lentelė, kurioje matyti, kiek dažniausiems koligacijos daiktavardžiams būdinga vartoseną su šiais būdvardžiais. Duomenys išreikšti procentais.

10 lentelė. Dažniausi koligacijos „N + tas + kad“ daiktavardžiai su svarbumo parametro pažyminiiais

Daiktavardis	Be pažymi nių	Su svarbumo parametro pažyminiiais					Su kitais pažymi niais
		Pagrin- dinis	Vienin- telis	Svarb*	Did*	Esmi- nis	
Bėda (709)	70,8 %	0,9 %	0,6 %	0,6 %	9,3 %	0,1 %	17,7 %
Priežastis (636)	14,5 %	17,3 %	1,8 %	11,8%	0,31 %	0,5 %	53,79 %
Skirtumas (573)	59,3 %	6,1 %	3,7 %	2,6 %	2,3 %	9,9 %	16,1 %
Problema (551)	47,7 %	10,2 %	0,5 %	2,5 %	12,5 %	0,5 %	26,1 %
Esmė (541)	35,1 %	0,6 %	-	-	-	-	64,3 %
Reikalas (218)	98,6 %	-	-	-	-	-	1,4 %
Privalumas (203)	2,95 %	5,9 %	1,9 %	7,4 %	13,3 %	1,5 %	67,05 %
Trūkumas (147)	6,1 %	12,9 %	1,3 %	6,1 %	21,7 %	3,4 %	48,5 %
Dalykas (141)	29,8 %	4,9 %	7,8 %	13,5 %	0,7 %	7,8 %	35,5 %
Broožas (138)	-	9,4 %	-	13,0 %	0,7 %	7,2 %	69,7 %
Pranašumas (120)	5,0 %	6,7 %	-	5,0 %	9,2%	-	74,1 %
Tiesa (111)	67,6 %	1,8 %	0,9 %	-	1,8 %	-	27,9 %
Klaida (96)	6,3 %	10,4 %	3,1 %	3,1 %	18,8%	2,0 %	56,3 %
Ypatybė (93)	1,0%	3,2 %	1,0 %	15,0 %	-	5,4 %	74,4 %

Kaip matyti, svarbumo parametro pažyminiai visiškai nebūdingi dviem iš lentelėje pateiktų daiktavardžių: *reikalas* ir *esmė*. Taip yra todėl, kad abu jie yra svarbumo parametro daiktavardžiai: žodyninė *reikalas* reikšmė – „rūpimas, reikiamas dalykas, darbas“, o *esmė* – „pagrindinis, svarbiausias ko nors dalykas, turinys“ (DLKŽ 2006). Žinoma, tam tikruose kontekstuose daiktavardis *reikalas* gali pakeisti daiktavardį *dalykas* kaip artimiausias jo sinonimas, ir tam tikruose junginiuose *reikalas* yra tokios pat išblukusios reikšmės leksema, kaip ir *dalykas* (plačiau žr. 3.2.2.2.). Vis dėlto, iš pažyminių vartosenos lentelės matyti aiškus skirtumas tarp daiktavardžių *reikalas* ir *esmė* vartosenos ypatybių.

Leksema *reikalas* koligacijoje dažnai vartojama be pažyminių (98,6 %), o didelė leksemos *esmė* pažyminių grupė apskritai nesusijusi su vertinamaisiais parametrais – atributiniuose junginiuose pažyminiai su pažymimuoju žodžiu dažnai susiję priklausymo santykiais (ko, kieno *esmė*), pavyzdžiui:

(52) *Paminėtina dar viena teisinė problema. Jos esmė ta, kad baudžiamoji atsakomybė už tam tikrų nusikaltimų slėpimą nenumatyta, o už nusikaltėlio, padariusio tokius nusikaltimus, slėpimą numatyta.*

Kaip matyti iš 10 lentelės, svarbumo parametro pažyminių vartoseną ne tokia būdinga ir daiktavardžiams *tiesa* ir *bėda*. Pirmasis yra tikrumo vertinamojo parametro, antrasis – emocinio neigiamo vertinimo parametro daiktavardis. Iš pateiktų duomenų akivaizdu, kad šie daiktavardžiai dažnai vartojami be pažyminių – *tiesa* 67,6 % ir *bėda* 70,8 % pavyzdžių, todėl apskritai bet kurie pavartoti pažyminiai nesudaro didelės vartosenos dalies. Tačiau kalbant apie dažniausio koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžio *bėda* konkordanso eilutes, reikia pasakyti, kad po jam būdingiausio pažyminio – būdvardžio formų *didelis* vartosenos (9,3 %) antroji vieta tenka pabrėžiamąją funkciją atliekančiam apibendrinamajam įvardžiui *visa* (4,7 %). Likusieji pažyminiai susiję su daiktavardžiu *bėda* priklausymo santykiu – ko, kieno *bėda*.

Be šių penkių svarbumo parametro pažyminių, kaip ir emocinio vertinimo atveju, pasitaiko įvairių pavienių šios reikšmės leksemų, kurios pateikiamos toliau kartu su pavartotais daiktavardžiais: *svarus argumentas; svariausia priežastis; rimta problema; esmingas bruožas, fundamentalus* <...> *skirtumas; reikšmingiausias nuopelnas; viena iš kertinių* <...> *nuostatų; opiausia* <...> *problema; kertinė idėja; dviprasmiškumo kritinė reikšmė; įsidėmėtinas* <...> *bruožas; vienintelis ryškesnis skirtumas; bene ryškiausias* <...> *skirtumas; ypatingai krintanti į akis aplinkybė; atkreipiantis dėmesį faktas; kita* <...> *akcentuojama blogybė; neeilinė svarbos faktas; bazinė taisyklė; pamatinė* <...> *mintis.*

Prie vertinamojo svarbumo parametro reikia paminėti ir išskirtinumo pažyminių grupę, iš kurių dažniausias būdvardis *išskirtinis (-ė)* – su juo rastos 26 eilutės, kuriose pavartoti septyni daiktavardžiai: *bruožas 10, savybė 6, ypatybė 4, dalykas 2, požymis 2, reikšmė, ypatumas*; kitas būdvardis *skiriamasis (-oji)*, su juo – 22 eilutės, ir pavartoti penki daiktavardžiai: *bruožas 17, požymis 2, savybė, vaidmuo, ženklas*; su būdvardžiu *būdingas (-a)* – 15 eilučių ir keturi daiktavardžiai: *bruožas 10, ypatybė 2, savybė 2, žymė*. Kiti pavieniai šios grupės pažyminiai pateikiami su daiktavardžiais: *specifinė* <...> *savybė; tipinė klaida, tipiška yda; viena tipiškiausių* <...> *priežasčių; charakteringa ypatybė, charakteringas* <...> *bruožas*. Įdomu, kad su išskirtinumo reikšmės būdvardžiais vartojami tos pačios semantinės grupės daiktavardžiai: *bruožas, savybė, ypatybė*, kurie jau savaime reiškia tam tikrą išskirtinę

kategoriją. Taigi, šiais atvejais, galima sakyti, įvardijama išskirtinės kategorijos išskirtinė kategorija (tai nuoroda į išskirtinės kategorijos laipsniavimą).

Nors pastebėta, kad daugiausia pažyminių yra emocinio vertinimo ir svarbumo, rasta ir daiktavardinių junginių su kitų vertinamųjų parametru pažyminiais. **Tikėtinumo:** *pagrindinė ir įprasčiausia* <...> *klaida*; *vienas įprastinių* <...> *skundų*; *įprastinė išvada*. **Suprantamumo:** *aiškiausia taisyklė*; *aiškiausias skirtumas*; *aiški tendencija (pozicija, mintis)*; *akivaizdus faktas*, *akivaizdžiausias privalumas*; *akivaizdi tiesa (pasekmė, problema, yda)*. **Galėjimo / būtinumo:** – *galimas atsakymas į klausimą (skirtumas, aiškinimas)*; *viena iš galimų priežasčių*; *būtina sąlyga (prielaida)*. **Tikrumo:** su būdvardžio *tikras* paprastosiomis ir įvardžiuotinėmis formomis pavartotas 21 daiktavardis (34 eilutės), iš jų dažniausi *priežastis* (12) ir *problema* (4); vartojami ir kiti šio vertinamojo parametro pažyminiai: *neginčytinas nuopelnas*; *svarbiausias ir neginčijamas faktas*; *neabejotina tiesa*; *trečias neabejotinas* <...> *privalumas*; *kur kas rimtesnis ir kol kas neatremiamas argumentas*; *bene labiausiai pamatuota hipotezė*; *įtikinamiausia priežastis*; *gana įtikinama versija*.

Teksto konstravimo funkciją daiktavardžiai koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ atlieka su įvardžiais ir skaitvardžiais. Kadangi teksto konstravimas gali būti suprantamas kaip vertinimo dalis, atskirti iš esmės šių dviejų funkcijų netikslinga – kaip minėta anksčiau, svarbumo vertinamasis parametras labiau orientuotas į teksto konstravimą, o ne autoriaus pozicijos raišką. Tačiau pagal kalbos dalies kriterijų aptarus junginius su koligacijoje būdingais būdvardžiais ir dalyviais, toliau pereinama prie įvardžių ir skaitvardžių analizės. Kai kurie iš įvardžių ir skaitvardžių pagal atliekamas funkcijas galėtų būti priskirti ir prieš tai aptartosioms svarbumo ar išskirtinumo grupėms, ypač kelintinis skaitvardis *pirmas* ar apibendrinamasis įvardis *visas*, koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ atliekantis pabrėžiamąją funkciją.

Su įvardžio *pirmas* (-a) paprastosiomis ir įvardžiuotinėmis formomis rasta 91 eilutė, pavartoti 43 daiktavardžiai, iš kurių dažniausias *priežastis* 20, taip pat *klaida* 5, *išvada* 4, *dalykas*, *motyvas*, *prielaida*, *tiesa*, *trūkumas* ir kiti. Kelintinių skaitvardžių funkcija yra nurodyti „skaičiuojamąją vietą eilėje“ (DLKG 2005: 293), o skaitvardis *pirmas* – nurodo pirmąją vietą, pačią eilės pradžią ir taip įgyja semantinį svarbumo reikšmės atspalvį. Net jei nurodoma daug vienos grupės daiktų, pirmasis pasirinktas paprastai suprantamas kaip svarbiausias. Kartais kiti eilės nariai tekste gali būti nevardijami⁷³ (53). Vis dėlto dažnai nurodoma, kad grupę, kuriai priklauso pirmasis narys, sudaro daugiau panašių dėmenų (54), kartais šiuo pirmuoju nariu pradedamas vardijimas (apie kitus kelintinius skaitvardžius – šio skyrelio pabaigoje). Kai

⁷³ Patikrinus tolimesnį eilutės kontekstą paaiškėjo, kad toliau nebekalbama apie motyvus, dėl kurių buvo surengtas plenarinis posėdis, o aptariamai jame sprendžiami klausimai: <...> *Na, jeigu dabar mes pradėsime vėl naujus klausimus, tai supraskite, mes pažeisime patį principą, dėl ko buvo rengiamas plenarinis posėdis*.

skaitvardis įvardžiutinis, dažnai ši forma vartojama koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ vietoje daiktavardžio, tada daiktavardis randamas artimame kontekste (55).

(53) *Pirmas ir pagrindinis motyvas, dėl ko penktadienį buvo nutarta (Deputatai, salėje keliantys triukšmą!) surengti dar vieną plenarinį posėdį, buvo tas, kad pabaigtume balsuoti dėl klausimų, kurie yra likę iki Kalėdų.*

(54) *Dabar reikia atkreipti dėmesį į keletą problemų. Jos bus aptartos čia, bet bus išspręstos sekančiame paragrafe. Pirmą problemą ta, kad pelno ataskaitoje pateiktas grynasis pelnas lygus 29,760 Lt.*

(55) *Todėl fermeriams bus labai sunku konkuruoti. Perdirbimo pramonę ilgai vargins dvi bėdos. Pirmoji ta, kad paveldėjome didžiules įmones, pritaikytas dirbti buvusios SSRS rinkai.*

Koligacijos „N + *tas* + *kad*“ konkordanso eilučių, kai su daiktavardžiu vartojamas apibendrinamasis įvardis *visas*, rasta 84 eilutės, kuriose vartojami 22 daiktavardžiai. Dažniausi bėda 33 ir *esmė* 15. Įvardžio *visas* žodyninė reikšmė „viską apimantis, išstisas“ (DLKŽ), tačiau koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ su daiktavardžiais *bėda*, *esmė*, *gudrybė*, *keblumas*, *paslaptis*, *nelaimė*, *pokštas* ir kitais vartojamas ne dėl žodyninės reikšmės, o pabrėžiamajai funkcijai atlikti, taigi jis šiais atvejais desemantizuotas. Daiktavardiniai junginiai su šiuo įvardžiu įgyja pabrėžiamąją, išskiriamąją reikšmę:

(56) *Esant tokioms sąlygoms, Algirdas 1370 m. pabaigoje galėjo žygiuoti į Maskvą. Tačiau visa esmė buvo ta, kad tokių preventyvių smūgių ilgam nebeužteko.*

(57) *Sistema veikia puikiai, visa problema ta, kad ji yra prieš jus, prieš mus visus – ir paminklosaugininkus, ir Senamiesčio gyventojus.*

Kaip buvo minėta aptariant daiktavardžio formą koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ (žr. 3.2.1.2.1.), daiktavardžiai ne visada eina vardininku ir ne visada tiesiogiai jungiami prie rodomojo įvardžio *tas* (55). Antra pagal dažnumą forma po vardininko yra kilmininkas, kuris dažnas dėl vartojamo įvardinio junginio – prielinksninio *vienas iš Ng* ir neprielinksninio *vienas Ng*. Ir nors tai ne daiktavardinis atributinis junginys su pažyminiu, bet skaitvardinis junginys, į dažną įvardžio *vienas* vartoseną su apibendrinamaisiais daiktavardžiais koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ taip pat reikia atkreipti dėmesį. Iš visų koligacijos konkordanso eilučių su įvardžiu *vienas* (617 pasikartojimų) tik penktadalį (128 pasikartojimai) užima pavyzdžiai, kai *vienas* eina daiktavardinio junginio pažyminiu, pavyzdžiui (59), pusę jų sudaro eilutės su junginiu *dar vienas N*, pavyzdžiui (60). Likę atvejai, kai *vienas* yra pagrindinis įvardinio junginio dėmuo su daiktavardžiu (ar jį atstojančiu skaitvardžiu ar bevardės giminės forma, pavyzdžiui, *viena iš jų ta, kad...*; *vienas svarbiausių tas, kad...*). Su prielinksnine konstrukcija *vienas iš Ng* (287 pasikartojimai) rasta šiek tiek daugiau eilučių negu su neprielinksnine *vienas Ng* (202 pasikartojimai):

(58) Šie rezultatai aiškinami įvairiai. **Vienas** iš aiškinimų yra tas, kad VDE sudėtyje esantys mažičiai vandens lašeliai apgaubti degalų apvalkalų pakliuvę į variklio cilindrą aukštos temperatūros aplinkoje sprogsta <...>

(59) <...> susiporavusios motinos būna mažai „dirbusios“ ir labai gerai žiemoja. Gerai priimamos bičių. Mažai žūsta išskridusių apvaisinti. **Viena** blogybė ta, kad vasaros pabaigos motinos ilgai deda kiaušinėlius, ir bitės ilgai nepasiruošia žiemai.

(60) Negalima atmesti galimybių, kad visa tai veikia protinį vaikų brendimą. **Dar vienas** tyrimo trūkumas tas, kad visi tiriamieji – vyrai, nes moterų duomenų paprasčiausiai nebuvo.

Kalbant apie daiktavardžių abstraktumą (dar žr. 2.1.1.1.), reikia paminėti kaitymo skaičiais ypatybę. *Blogybė, aiškinimas, trūkumas*, o ir visi kiti, pasitaikantys koligacijoje „N + tas + kad“, daiktavardžiai yra abstraktieji (*laidas, rakštis* ir pan. taip pat koligacijoje vartojami abstraktia reikšme). Remiantis tradicine gramatika, laikoma, kad „abstraktieji daiktavardžiai skaičiais nekaitomi“ ir dauguma jų turi tik vienaskaitos ar daugiskaitos formą. Tiesa, DLKG (2005) teigiama, kai abstraktieji daiktavardžiai sukonkretėja ir reiškia ne „apibendrintus veiksmus, būsenas, ypatybes, bet ir konkrečias tų veiksmų, būsenų, ypatybių apraiškas“, jie tampa kaitomi ir vienaskaitinis daiktavardis galimas vartoti daugiskaita (DLKG 2005: 62).

Turint galvoje nuostatą, kad abstraktieji daiktavardžiai paprastai skaičiais nekaitomi, reikia pažymėti, jog teksto funkcijas atliekantys daiktavardžiai kaip tik pasižymi tuo, kad jie yra abstraktieji skaičiuotiniai (angl. *countable*) (Ivanič 1991: 98). Kaip matyti, ir koligacijoje „N + tas + kad“ dauguma vartojamų daiktavardžių yra kaitomi skaičiumi ir gali būti skaičiuojami. Tai rodo atskiriamųjų įvardžių *vienas* ir *kitas* bei kelintinių skaitvardžių vartoseną. Su įvardžiu *vienas* rasta pavartota 87 daiktavardžiai, o būdingiausias jis daiktavardžiams *priežastis* 104, *problema* 16, *aspektas* 14, *savybė* 13, *pranašumas* 11, *privalumas* 11 ir kt.

Kai propozicija apibendrinama atributiniu daiktavardiniu junginiu su sakinyje pažyminiu einančiu įvardžiu *vienas* N_n arba kiekybės turinio įvardiniu junginiu su veiksmiu sakinyje einančiu įvardžiu *vienas iš* N_g, *vienas* N_g, suponuojama, kad taip apibendrintas esinys nėra vienintelis, o priklauso tam tikrai įvykių ar abstrakčių reiškinių grupei, todėl taip kuriama nuoroda į teksto ar nekalbinės tikrovės kontekstą. Pavyzdžiui (61), junginiu *viena iš silpnybių* implikuojama, kad *versijos silpnybių* yra daugiau, tačiau jos nebūtinai bus nurodytos tekste, gali būti paliekamos neįvardytos. Tačiau jau ir iš vienos įvardytos *silpnybės* aišku, kad *versija* nėra labai pagrįsta.

(61) *Panašios migracijos bangos pasiekė ir sugriovė Mikėnų kultūros centrus Peloponese. Tačiau viena iš šios versijos silpnybių yra ta, kad tokios keramikos radinių yra labai mažai ir vargu, ar jos kūrėjai galėjo suvaidinti tokį svarbų vaidmenį <...>*

Junginiu *dar viena N* implikuojama, kad ir tai, kas tekste buvo aptarta anksčiau, įvardijama tuo pačiu daiktavardžiu. Kad išryškėtų kontekstas, reikalinga ilgesnė teksto atkarpa,

pavyzdžiui (62). Daiktavardžiu *problema* apibendrinama ne tik pavyzdyje pabrauktoji propozicija *valstybės narės nelinkusios pripažinti bendrų mažumų teisių* (ir po to tekste einantis detalesnis *problemos* paaiškinimas), bet ir neigiamai konotuotas prieš tai tekste einantis sakinys.

(62) *Tokie svarbūs klausimai kaip „lygių galimybių“ ir „pirmenybės teikimo“ sąvokų skirtumas dar turi būti išaiškinti. Taikydami vienodas sąlygas visiems žmonėms, mes tam tikrais atvejais visuomenėje skatiname skirtumus, kurie pakenkia tautinėms mažumoms. Dar viena rimta problema yra ta, kad valstybės narės nelinkusios pripažinti bendrų mažumų teisių. Žmogaus, priklausančio mažumai, diskriminavimo priežastis yra ne jo asmenybė, o būtent ta sąsaja. Todėl be bendrų, kolektyvinių teisių sunku užkirsti kelią diskriminacijai bei užtikrinti lygybę.*

Tokią pat funkciją – ne tik įvardyti prijungiamuoju dėmeniu teikiamą informaciją, bet ir perteikti prieš tai pasakytos informacijos vertinimą tuo pačiu apibendrinamuoju daiktavardžiu – atlieka ir daiktavardinė frazė su įvardžiu *kitas*. Kaip ir kai kuriais leksemos *vienas* atvejais, su įvardžiu *kitas* vartojamose teksto atkarpose nebūtinai turi būti įvardytas pirmasis poros dėmuo. Kitaip tariant, poriniai įvardžiai *vienas* ir *kitas* nebūtinai vartojami greta, tekste eina ir po vieną. Kai antrojo poros nario nėra, pagal nutylėjimą suprantama, kad jis (ar jie) yra, tik jų reikia ieškoti tekste ar už jo ribų – nekalbinėje tikrovėje.

Su atskiriamuoju įvardžiu *kitas* rasta kur kas mažiau pavyzdžių negu su *vienas*, tačiau pastarasis dažnas dėl įvardžio objekto (kiekybės turinio) junginių. Jei lygintume tik atributiniuose daiktavardiniuose junginiuose vartojamus atvejus, konkordanso eilučių su pažyminio pozicijoje einančiu įvardžiu *kitas* pavartota beveik dvigubai daugiau (201 pasikartojimas), negu su *vienas* (128 pasikartojimai). Su įvardžiu *kitas* rasta pavartoti 62 daiktavardžiai, būdingiausias jis daiktavardžiams *priežastis* 47, *problema* 22, *dalykas* 12, *privalumas* 8 (*priežastis* ir *problema* dažniausi ir koligacijos „N + tas + kad“ konkordanse su įvardžiu *vienas*). Tam, kad būtų atskleista daiktavardinio junginio sąsaja su prieš tai einančiu kontekstu, taip pat reikalinga didesnė teksto atkarpa (ilgiausios DLKT pateikiamos 300 simbolių eilutės konteksto nepakanka), pavyzdžiui:

(63) *Įrašo apie tautybę atsisakymas dažniausiai būdingas Vakarų šalims, kuriose valstybė yra labai suaugusi su tauta ir tarp šių sąvokų nematoma didesnio skirtumo. „Ten net būtų sunku suprasti, kaip galima valstybei lojalų pilietį išskirti dar kažkokios kilmės pagrindu. Tuo tarpu jaunesnėse valstybėse, kurios yra palyginti neseniai susikūrusios, tauta visų pirma buvo siejama su teritorija, o ne su valstybe“, – teigia filosofas. Pasak L. Donskio, kita priežastis, kodėl nemažai Europos šalių atsisakė tautybės įrašo, gali būti ir ta, kad integracijos sumetimais norima neduoti jokio pagrindo diskriminuoti žmonių.*

Daiktavardiniu junginiu *kita priežastis* daiktavardis *priežastis* siejamas ne tik su (63) pavyzdyje pabrauktoju predikatinio dėmeniu, bet ir su visa teksto atkarpa iki šio sakinio. Taigi daiktavardžiu apibendrinama, o įvardžiu nurodoma, nukreipiama – tokiu būdu visas

daiktavardinis junginys *kita priežastis* atlieka teksto siejimo funkciją. Be to, junginiu *kita priežastis* konstruojamas tekstas – teksto gavėjui išgirdus frazę *kita priežastis* aišku, kad ką tik buvo apibendrinta viena *priežastis*, o po to dėmesys sutelkiamas į antrąją. Taigi nurodomos tam tikros teksto atkarpų ribos: kur baigiasi viena ir prasideda kita apibendrinta ir įvardyta *priežastimi* teksto atkarpa.

Tekstą skaidyti atkarpomis jas apibendrinant įvairiais daiktavardžiais padeda **kelintiniai skaitvardžiai**. Be vardijimo eilę atveriančio įvardžio *pirmas* formų (apie kurių vartoseną jau buvo kalbėta šiame skyrelyje), vartojami ir kiti, tolimesnę seką nurodantys skaitvardžiai. Su *pirmas* formomis rasta 91, o su *antras* šiek tiek daugiau – 116, kitos retesnės: *trečias* 33, *ketvirtas* 4, *šeštas* 3, o skaitvardžiai *penktoji*, *septintoji*, *aštuntoji*, *devintoji* ir *dešimtoji* pavartoti tik po kartą – ir tai eilutės iš vieno teksto, kuriame vardijamos ir aprašomos mitybos klaidos, kiekvienąkart vartojant koligaciją „N + *tas* + *kad*“ (64 pavyzdys). Iš viso su kelintiniais skaitvardžiais rasta 252 eilutės, pavartota 71 daiktavardis. Dažniausi: *priežastis* 60, *klaida* 17, *dalykas* 14 ir *problema* 14.

(64) **Devintoji klaida** ta, kad žmonės nežino, kaip paruošti maistą, ir vartoja daug keptų produktų.

Taigi kelintiniai skaitvardžiai leidžia apibendrinamaisiais daiktavardžiais įvardijamas propozicijas vardyti papunkčiui – rikiuoti tam tikra eilės tvarka. Apskritai stebint daiktavardžio vartoseną su kelintiniais skaitvardžiais, matyti, kad dažnumu išsiskiria skaitvardžio *antras* formos, kurių vartoseną koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ panašesnė į įvardžio *kitas* vartoseną, o ne kitų skaitvardžių. Tuo, kad su skaitvardžiu *antras* nebūtinai pirmasis vardijimo narys – jis gali likti tik numanomas, taip paprastai apibendrinama gana didelė teksto atkarpa. Pavyzdžiui, teksto atkarpoje (65 pavyzdys) dėl daiktavardinio junginio *antras svarbus momentas* kaip siejimo priemonės galimybių *momentu* pavadinama ne tik pabrauktasis sakinio dėmuo, bet ir teksto dalis iki šio sakinio:

(65) *Jei ekonomika yra klestinti ir jos pagrindas visiškas užimtumas, profsajungos derybų galia bus stipri. Pirmiausia šiomis sąlygomis streikuojantys darbininkai turi gerą galimybę gauti alternatyvų darbą. Tai reiškia, kad tęsdami streiką darbininkai atsidurs palankioje padėtyje. **Antras svarbus momentas** tas, kad klestėjimo periodu darbininkai turi daugiau santaupu, o profsajungos – galimybę didinti streiko fondą.*

Pirmasis vardijimo narys taip pat nebūtinai eina su skaitvardžio *pirmas* forma – apibendrinant tai, kas pasakyta, gali būti vartojama įvardžio *vienas* forma, kaip matyti tolimesniame pavyzdyje (66). Šiuo ir kitais panašiais atvejais skaitvardžio *antras* vartoseną ypač primena atskiriamąjo įvardžio *kitas* vartoseną, kuris yra antrasis dvinarės opozicinės struktūros

vienas–kitas narys. Tam, kad būtų surastas pirmasis šios opozicijos narys, reikalingas platesnis kontekstas.

(66) *Tai viena išvada, kurią aš galėčiau padaryti iš šito mūsų svarstymo. Antroji išvada, kuri išryškėjo svarstant, yra ta, kad į biudžeto formavimą mes taip pat negalime žiūrėti vadovaudamiesi vien tikrai revoliucinio patoso principu <...>*

Kiti pažyminiai. Aptarus dvi pagrindines pažyminių grupes – koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ kartu su daiktavardžiu atliekančių vertinimo ir teksto perteikimo funkcijas – reikia paminėti ir kitus, kaip jau minėta, susijusius su pažymimuoju žodžiu priklausymo santykiais: tai savybiniai įvardžiai, kurie nėra dažni, ir įvairūs daiktavardžiai. Įdomu tai, kad tarp pažyminiais einančių daiktavardžių be konkrečiųjų, pasitaiko ir koligacijos „N + *tas* + *kad*“ apibendrinamojo daiktavardžio pozicijoje vartojamų ar kitų abstrakčiaisiais laikomų daiktavardžių (ypač su pažymimuoju žodžiu *esmė*), pavyzdžiui: *klausimo esmė; antro argumento esmė; sielos gydymo esmė; šio principo esmė; išėities pozicija; poslinkio esmė; kiekvienos demokratikos tragiška klaida; šio prasilenkimo priežastis; atradimo svarba; „tikros nelaimės“ tikra nelaimė* ir kt. Pastebėta ir apibendrinamąją reikšmę turinčių pažyminių grupė: *kiekvieno nario, daugelio..., daugumos..., visų šių..., mūsų visų, viso šito...; beveik visos Lietuvos, visoms religijoms, mūsų dienų..., mūsų laikmečio... ir kiti.*

Baigiant aptarti koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ vartojamų daiktavardžių ir jų pažyminių semantiką ir vartoseną, reikia pasakyti, kad koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ ne tik daiktavardžiai ir jų pažyminiai gana panašios semantikos, susijusios su vertinimo ir teksto konstravimo funkcijomis, bet ir kiti leksiniai vienetai. Tai, kad koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ ir jos leksinėje aplinkoje vartojami vertinimą padedantys perteikti leksiniai vienetai, rodo leksikos ir gramatikos vienovę. Koligacijos artimajame kontekste vartojama:

a) teksto konstravimo priemonės: *o, tačiau, bet, betgi, ir, taigi, vis dėlto, kadangi, tuo tarpu, kita vertus, visų pirma, pirmiausia, galų gale, ir pagaliau, galiausiai, apskritai; vėlgi, tiesa, išskyrimo, pabrėžimo* funkcija atliekama dalelytėmis: *tik, tiktai, juk, mat, būtent, nebent*, pavyzdžiui, *<...> ir jeigu yra padaroma kas gera, tai Prezidento nuopelnas nebent tas, kad jis netrukdo*. Norint pabrėžti, atkreipti dėmesį, vartojamos ir frazės: *pirmiausia aš norėčiau pasakyti...; iškart noriu atkreipti dėmesį...; norėčiau atkreipti dėmesį...* Kai kurios dalelytės ypač būdingos tam tikriems daiktavardžiams, pavyzdžiui, beveik pusę daiktavardžio *skirtumas* koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ konkordanso sudaro eilutės su dalelyte *tik*:

(67) *Taigi mudu esam du vaikai. Skirtumas tik tas, kad aš nemoku mylėti, nepalikdamas mylimam nerimo, nesuteikdamas jam skausmo, neapdovanodamas kančia. O tu myli spinduliuodama šviesiu, begaliniu pasitikėjimu.*

b) autoriaus pozicija dėl propozicijos reiškiamas sąšvelniais⁷⁴. Rodomas **netikrumas**: *turbūt, gal, galbūt, bene, kone, gal, tikriausiai, greičiausiai, veikiausiai, veikiau, ko gero, tikriausiai, kaip atrodo, atrodo, mat, matyt*. Taip pat **tikrumas**⁷⁵: *išties, iš tikrųjų*. Dažnai pasitaiko **šaltinio nuorodų**, jomis teksto autorius apsidraudžia nuo galimos teksto skaitytojo neigiamos reakcijos į propozicijos tikrumą: *mano galva, manytina, manytume, ko manymu, ko nuomone, ko supratimu, ko įsitikinimu, anot ko, pasak ko (atstovės, autoriaus), kas sakė, kaip teigė..., ko atžvilgiu, manau; kaip žinoma, kaip pažymėjo..., pavyzdžiui, kaip Johnas jau dabar tai vertina, **problema** buvo ta, kad...*

c) apribojimai, kurie rodo, kad toks propozicijos vertinimas yra priklausomas nuo tam tikrų sąlygų: *dabar, šiemet, čia, anksčiau, šiuo metu, šiuo atveju, tokiu atveju, pirmuoju atveju, pastarųjų metu, neretai, dažnai, dabartinė, dažniausiai, kol kas, šįkart*, pavyzdžiui, *Tik šįkart skirtumas tas, kad...*

Apibendrinant reikia pabrėžti, kad koligacija „N + *tas* + *kad*“ yra vertinamosios prigimties. Tą rodo ne tik kai kurių joje vartojamų daiktavardžių aiški vertinamoji reikšmė, ne tik su jais einantys vertinamieji būdvardžiai ir dalyviai, bet ir kiti, aukščiau išvardyti koligacijos elementai.

3.2.2. Atrinktųjų daiktavardžių linksnių konkordansų analizė

Ištirus koligacijos „N + *tas* + *kad*“ konkordansą, nustatyta, kad joje vartojami abstrakčios reikšmės daiktavardžiai, pasižymintys tam tikromis leksinės reikšmės ypatybėmis, leidžiančiomis jiems atlikti pragmatines kalbos funkcijas tekste. Iki šiol buvo kalbėta apie šių daiktavardžių vartoseną koligacijoje, kurioje jie vartojami konkrečiai teksto funkcijoms atlikti ir vertinimui perteikti: apibendrinti predikatinį dėmenį, prijungtą prie pagrindinio, kuriame daiktavardis eina sakinio veiksniu, o įvardis *tas* – vardine sudurtinio tarinio jungtimi su praleista ar išreikšta grynąja jungtimi – veiksmazodžio forma *būti*. Tačiau, kaip jie funkcionuoja tekste apskritai ir kiek jiems būdingos pragmatinės teksto funkcijos, iširta nebuvo. Todėl šiame skyriuje koncentruojamasi į keturiolikos dažniausių koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžių *bėda, priešastis, skirtumas, problema, esmė, reikalas, privalumas, trūkumas, dalykas, bruožas, pranašumas, tiesa, klaida* ir *ypatybė* vartoseną jų konkordansuose.

Viena vertus, pritariama M. Mahlberg (2005) bendrųjų daiktavardžių tyrimo koncepcijai – turi būti tiriami visi daiktavardžių vartosenos pavyzdžiai, o ne tik tie, kurie nustatyti tam

⁷⁴ Vienas iš autoriaus pozicijos raiškos būdų – sąšvelniai. Sąšvelnių vartojimas siejamas su apsidraudimu (angl. *hedging*) – reiškiniu, atsiradusiu semantikos ir pragmatikos sąveikoje. Sąšvelniais kalboje einančios leksinės priemonės „švelnina teiginio kategoriskumą ir taip padeda išvengti galimo skaitytojo nepritarimo“ (Šinkūnienė 2011: 12).

⁷⁵ Suprantant sąšvelnių sąvoką labai plačiai, sąlygiškai jiems galima priskirti ir tikrumo žymiklius, nors jie labiau atlieka priešingą – pasakymą stiprinančiąją funkciją (angl. *boosting*) (Šinkūnienė 2011: 19, 198).

tikrais kriterijais, apriboti pasirinktų koligacijų, kolokacijų ar kitų vartosenos ypatumų. Kita vertus, pats daiktavardžių sąrašas sudarytas remiantis ne M. Mahlberg (2005), o H.-J. Schmido (2000) atrankos metodu. M. Mahlberg tyrė pačias dažniausias formas, rastas tekstyne, o čia daiktavardžiai atrinkti iš tam tikros koligacijos, kuri, remiantis teoriniais ir empiriniais lingvistų darbais (Ivanič 1991; Schmid 2000, 2001; Flowerdew 2003; Charles 2007; Yamasaki 2008; Caldwell 2009 ir kt.), nustatyta žvalgomaisiais tyrimais. Šiuo būdu atrinkti vien daiktavardžiai, kuriais galima apibendrinti propoziciją. Taigi tik tie, kurie yra monosemiški ar polisemiški abstrakčios reikšmės daiktavardžiai (*problema, esmė, skirtumas, trūkumas*) arba polisemiški koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ vartojami abstrakčia reikšme, nors turi ir konkrečių reikšmių (*laidas, rakštis, vaisius, žvaigždė*).

Pasirinkta analizuoti dažniausius koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžius, tai yra tuos, kuriuos koligacija prisitraukia dažniausiai, tai daiktavardžiai, kurių traukos rodikliai koligacijai aukščiau (žr. 3.2.1.2.2.). Keturiolika dažniausių daiktavardžių užima net 65 procentus (penki dažniausi 46 procentus) pavartojimo atvejų koligacijoje, kurioje DLKT rasta pavartota 386 daiktavardžiai. Vadinas, net daugiau negu pusę koligacijos konkordanso eilučių užima tik trečdalį procento tesudaranti visų skirtingų koligacijoje vartojamų daiktavardžių dalis. Kuo šie daiktavardžiai ypatingi, kad vertinamojo pobūdžio koligacijai jie tokie būdingi, aiškinamasi tolimesniuose skyriuose. Tačiau svarbu pažymėti, kad tai nereiškia, jog tik šiais daiktavardžiais atliekamos teksto ir vertinamosios funkcijos, įvairių vertinimui perteikti parankių leksinių gramatinių modelių kalboje yra ir daugiau, o šiame darbe apsiribota koligacijos „N + *tas* + *kad*“ dažniausių daiktavardžių analize.

Daiktavardžių *bėda, priežastis, skirtumas, problema, esmė, reikalas, privalumas, trūkumas, dalykas, bruožas, pranašumas, tiesa, klaida* ir *ypatybė* vartosenos tyrimas atliekamas dviem metodais: analizuojami statistiniais metodais išgauti stabilieji junginiai ir kiekvieno daiktavardžio linksnių konkordansų eilutės. Kiekvieną iš paminėtų leksinės distribucijos tyrimo metodų reikia pakomentuoti.

Teksto fragmentų analizė. Teksto fragmentais šiame darbe vadinami programa *WordSmith Tools* automatiškai identifikuoti dvižodžiai, trižodžiai ir ilgesni junginiai, kitaip tariant, statistiniais metodais gaunamos pasikartojančios žodžių sekos (dar vadinamos grandinėlėmis, žodžių pluoštais ir pan., Kovalevskaitė (2012: 45); angl. *clusters*, žr. Scott 2010; *lexical bundles*, žr. Biber 2009; *chains*, žr. Stubbs 2002). Svarbu pabrėžti, kad tai nėra gramatiškai taisyklingos kolokacijos – teksto fragmentai yra dažniausiai sutapę tiriamojo žodžio konkordanse aptikti junginiai. Tokiame junginyje paties tiriamasis žodis gali ir nepasitaikyti, tačiau jis taip pat išryškina tiriamojo distribuciją, pavyzdžiui, tarp dažniausių trižodžių teksto fragmentų daiktavardžio *bėda* visų linksnių konkordanse randami šie: „yra ta kad“ ir „tik ta kad“.

Daiktavardžių konkordansų analizė. Tam, kad būtų atskleistos daiktavardžių reikšmės, reikalingi platesni kontekstai – tekstynų lingvistikos požiūriu reikšmė matoma kaip lingvistinis reiškinys: reikšmė realizuojama tekste ir negali būti apibūdinama be konteksto, kuriame vartojama⁷⁶ (Tognini Bonelli 2001: 157ff; paimta iš Mahlberg 2005: 33). Kadangi šių keturiolikos daiktavardžių konkordansai DLKT kartu paėmus sudarytų tyrėjo akiai neįmanomą aprėpti eilučių skaičių, analizuojama po 200 kiekvieno daiktavardžio atsitiktinai atrinktų eilučių. Imti visų jų linksnių konkordansai ir sumažinti neatsižvelgiant į linksnių proporcijas, tada kokybiniu aspektu tirta daiktavardžių distribucija. Toliau pateikiama daiktavardžių teksto fragmentų (3.2.2.1.) ir konkordansų (3.2.2.2.) analizė.

3.2.2.1. Atrinktųjų daiktavardžių teksto fragmentų analizė

WordSmith Tools programa apskaičiavus dažniausius teksto fragmentus (angl. *clusters*) iš daiktavardžių *bėda*, *priežastis*, *skirtumas*, *problema*, *esmė*, *reikalas*, *privalumas*, *trūkumas*, *dalykas*, *bruožas*, *pranašumas*, *tiesa*, *klaida* ir *ypatybė* konkordansų, paaiškėjo, kad tarp daugelio iš jų teksto fragmentų patenka: „tas kad“, „ta kad“, „yra tas“, „yra ta“ ar „yra tas kad“ (žr. 11 lentelę). Vadinasi, daiktavardžių visų linksnių konkordansų analizė atskleidžia, kad vartoseną koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ yra būdinga tiriamosioms leksemoms. Tiesa, ne visoms vienodai – tai jau išaiškėjo apskaičiavus daiktavardžių traukos bei priklausymo koligacijai rodiklius (žr. 3.2.1.2.2.), o išanalizavus dažniausius teksto fragmentus, dar ir galima atskleisti to priežastis. Toliau pateiktoje lentelėje matyti šiame skyriuje tyrinėjamų keturiolikos daiktavardžių dažniausi teksto fragmentai.

11 lentelė. Dažniausių koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžių konkordansų teksto fragmentai: 10 pozicijų

	BĖDA	PRIEŽASTIS	SKIRTUMAS	PROBLEMA	ESMĖ
1	TA KAD	DĖL ŠIOS	SKIRTUMAS TARP	ŠIA PROBLEMA	IŠ ESMĖS
2	BĖDA KAD	ŠIOS PRIEŽASTIES	SKIRTUMĄ TARP	PROBLEMA YRA	ESMĖS YRA
3	BĖDA TA	DĖL ŠIOS PRIEŽASTIES	SKIRTUMO TARP	ŠI PROBLEMA	IŠ ESMĖS YRA
4	BĖDA TA KAD	VIENA IŠ	KOKS SKIRTUMAS	ŠIOS PROBLEMOS	ESMĖ YRA
5	VISA BĖDA	KITŲ PRIEŽASČIŲ	TAS KAD	PROBLEMAS IR	ESMĘ IR
6	NE BĖDA	GALI BŪTI	SKIRTUMAI TARP	PROBLEMŲ SPRENDIMO	ESMĖS IR
7	Į BĖDA	PRIEŽASTIS YRA	ŠIS SKIRTUMAS	PROBLEMŲ IR	TA KAD
8	IŠ BĖDOS	ĮVAIRIŲ PRIEŽASČIŲ	TAŠKŲ SKIRTUMU	TAIP PAT	IR IŠ
9	VISA BĖDA KAD	DĖL KURIŲ	JOKIO SKIRTUMO	PROBLEMOS SPRENDIMO	ESMĖS TAI
10	VIENA BĖDA	PRIEŽASTIS IR	SKIRTUMAS YRA	NE TIK	IR IŠ ESMĖS

⁷⁶ Originalus tekstas: „A corpus linguistic approach regards meaning as a linguistic phenomenon: meaning is realised in text and it cannot be described without the context in which it occurs“ (Tognini Bonelli 2001: 157ff; paimta iš Mahlberg 2005: 33).

	REIKALAS	PRIVALUMAS	TRŪKUMAS	DALYKAS	BRUOŽAS
1	UŽSIENIO REIKALŲ	PRIVALUMUS IR	IR TRŪKUMUS	KITAS DALYKAS	BENDRAIS BRUOŽAIS
2	VIDAUS REIKALŲ	TAS KAD	IR TRŪKUMŲ	VIENAS DALYKAS	BRUOŽAS YRA
3	REIKALŲ MINISTERIJOS	PRIVALUMAS YRA	TRŪKUMUS IR	TOKIŲ DALYKŲ	BRUOŽŲ IR
4	REIKALŲ MINISTERAS	IR TRŪKUMUS	TRŪKUMAS YRA	KITŲ DALYKŲ	VEIDO BRUOŽAI
5	VIDAUS REIKALŲ MINISTERIJOS	PRIVALUMUS IR TRŪKUMUS	PRIVALUMUS IR	DALYKAS KAD	BRUOŽUS IR
6	BE REIKALO REIKALŲ MINISTERIJA	PRIVALUMŲ IR	TAIP PAT	TOKIE DALYKAI	VEIDO BRUOŽŲ
7	MINISTERIJA	PRIVALUMAI IR	TRŪKUMŲ IR	TOKIUS DALYKUS	BENDRŲ BRUOŽŲ
8	UŽSIENIO REIKALŲ MINISTERAS	IR TRŪKUMŲ	PRIVALUMUS IR TRŪKUMUS	DALYKAS YRA	BRUOŽAI IR
9	LIETUVOS RESPUBLIKOS REIKALŲ MINISTRO	YRA TAS	TAS KAD	GALIMAS DALYKAS	TAS KAD
10		PRIVALUMŲ IR TRŪKUMŲ	LĖŠŲ TRŪKUMO	TUOS DALYKUS	VEIDO BRUOŽUS
	PRANAŠUMAS	TIESA	KLAIDA	YPATYBĖ	
1	PRANAŠUMĄ PRIEŠ	IŠ TIESŲ	KLAIDŲ IR	YPATYBES IR	
2	SAVO PRANAŠUMĄ	TIESĄ SAKANT	KLAIDAS IR	YPATYBĖ YRA	
3	KONKURENCINĮ PRANAŠUMĄ	TIESA IR	PER KLAIDĄ	TA KAD	
4	KONKURENCINIO PRANAŠUMO	TAI TIESA	SAVO KLAIDAS	YPATYBĖS IR	
5	TAS KAD	TIESA YRA	BE KLAIDŲ	YRA TA	
6	PRANAŠUMĄ IR	TIESŲ YRA	SAVO KLAIDŲ	YRA TA KAD	
7	PRANAŠUMAS YRA	IŠ TIESŲ YRA	IR KLAIDŲ	TAIP PAT	
8	PRANAŠUMAS PRIEŠ	TIESOS IR	PADARYTAS KLAIDAS	YPATYBIŲ IR	
9	PRANAŠUMAS BUVO	TIESĄ IR	DAUG KLAIDŲ	BET IR	
10	TAŠKŲ PRANAŠUMĄ	TIESA KAD	BUVO PADARYTA	YPATYBĖ YRA TA	

Kiek kuriai leksemai būdinga koligacija „N + *tas* + *kad*“, galima spręsti iš visų teksto fragmentų sąrašo ir koligacijos „N + *tas* + *kad*“ fragmentų tame sąrašė. Kaip matyti iš 11 lentelės, dažniausio koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžio *bėda* pirmosiose keturiose pozicijose yra fragmentai: „ta kad“, „bėda kad“, „bėda ta“ ir „bėda ta kad“. O antrajam pagal dažnumą daiktavardžiui *priežastis* – ši koligacija ne tokia būdinga: pirmosiose pozicijose čia teksto fragmentai: „dėl šios“, „šios priežasties“, „dėl šios priežasties“, viena iš“. Taigi kai kuriems koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžiams būdingesnė vartoseną kituose stabiliauosiuose junginiuose, tarp kurių ryškėja grupė morfologinių samplaikų⁷⁷: *iš esmės, tiesą*

⁷⁷ Tai dvizodžiai ar ilgesni iš kaitomų ir nekaitomų žodžių sudaryti sustabarėję junginiai, sudarantys gramatiškai ir semantiškai nedalomą, vientisos reikšmės leksinį vienetą, atliekantys dažniausiai nesavarankiškos (tarnybinės) kalbos dalies funkciją (prieveiksmio, jungtuko, dalelytės, įvardžio, rečiau prielinksnio, jaustuko, išiktuko) (Rimkutė 2006: 63).

sakant, be reikalo ir kt. (plačiau apie morfologines samplaikas žr. Kovalevskaitė 2012; Kovalevskaitė, Rimkutė 2010).

Svarbu tai, kad į morfologines samplaikas įeinantys daiktavardžiai praranda daiktavardžio kaip kalbos dalies statusą, kartu su kitomis žodžių formomis sudaro vientisos reikšmės vienetą ir atlieka nesavarankiškos kalbos dalies funkciją (plg. Rimkutė 2006: 63). Kai suabejojama, ar daiktavardis tam tikrame kontekste vis dar daiktavardis, kyla klausimas, ar visais atvejais skirstymas kalbos dalimis yra tikslingas. Ypač tai pasakytina apie labai dažnus žodžius, kurie pasižymi didele leksinių gramatinių modelių įvairove (Sinclair 1999: 166; paimta iš Mahlberg 2005: 143). Tiriant „N + *tas* + *kad*“ koligacijos daiktavardžių konkordansų teksto fragmentus, ryškėja, kad kai kurie iš daiktavardžių ypač dažnai įeina į sustabarėjusius leksinius vienetus, tekste funkcionuojančius kaiprieveiksmiai ar kitos kalbos dalys.

Pavyzdžiui, su prielinksniu *iš*, užimančiu pirmąją vietą samplaikų dėmenų dažniniame sąrašė (Kovalevskaitė 2012: 30), į samplaikas įeina net keturi iš dažniausių koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžių: *bėda, reikalas, esmė* ir *tiesa*. Kaip matyti iš 11 lentelės, samplaikos *iš esmės* ir *iš tiesų* yra pirmose pozicijoje atitinkamai iš daiktavardžių *esmė* ir *tiesa* konkordanso teksto fragmentų, taip pat aukštai yra ir samplaika *iš bėdos* (8 pozicija), o samplaika *iš reikalo* atsiduria tik 287 pozicijoje – ją išstūmė kiti stabilieji junginiai, būdingi daiktavardžio *reikalas* formoms (dvižodės kolokacijos *užsienio reikalų* ir *vidaus reikalų*, įeinančios į ilgesnes kolokacijas su leksemomis *ministerija, ministras*).

Su prielinksniu *iš* į samplaikas įeina ir keletas kitų koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžių – vartojamos samplaikos: *iš principo, iš dalies, iš <...> pusės, iš baimės, iš gėdos*. Šiuos junginius galima skirti į keletą grupių. Pavyzdžiui, samplaikos *iš dalies, iš esmės, iš principo* autoriaus pozicijos raišką rašytiniame moksliniame diskurse tyrusios J. Šinkūnienė (2011) vadinamos išlygos sąšvelniais. Aiškinama, kad jie vartojami, kai autorius nori „parodyti, kad teiginys labai arti tiesos – tik su tam tikra išlyga“, tai yra autorius šiomis samplaikomis apsidraudžia, sušvelnina savo išsipareigojimą turinio atžvilgiu (Šinkūnienė 2011: 183).

Toliau gilinantis į samplaikose vartojamas daiktavardžių formas ir samplaikų atliekamas funkcijas, galima skirti šias grupes: (a) samplaikomis *iš esmės, iš principo* reiškiami nuolaida: nepaisant kitų aplinkybių, kurios ne tokios svarbios, jas atmetus, išskiriama tik tai, kas svarbiausia, pabrėžiama kokybė (*esmė, principas*); (b) *iš dalies, iš <...> pusės* reiškiami sąlyga: nurodoma, kad kalbama tik apie tam tikrą aspektą (*dali, pusę*) iš visumos; (c) *iš reikalo, iš*

gėdos, iš baimės reiškia prižastis – dėl to, kad reikia (*reikalas*), kad gėdijamasi (*gėda*) ar kad bijoma (*baimė*), o (d) samplaika iš *tiesų* reiškiamas modalumas – tikrenybė⁷⁸.

Analizuojant teksto fragmentus, matyti, kad kiekvienam iš daiktavardžių būdingas junglumas su skirtingais leksiniais vienetais, taigi daiktavardžiai pasižymi individualiomis junglumo savybėmis pagal leksinę reikšmę ir funkcijas, atliekamas tekste, pavyzdžiui: *skirtumas tarp, dėl <..> priežasties, pranašumą prieš, iš esmės, tiesą sakant, bendrais bruožais, privalumai ir trūkumai, galimas dalykas, kitas dalykas* ir kt. Tačiau vis dėlto čia galima išžiūrėti ir bendrų ypatybių.

Pirmiausia, reikėtų pasakyti tai, kad dažniausiuose teksto fragmentuose daiktavardžių reikšmė yra išblukusi, kai kur daiktavardžiai ir visai desemantizuoti⁷⁹, tai yra praradę pirminę savo vertę, o vartojami didesnės apimties leksiniame vienete įgyja kitą funkciją ir reikšmę (Marcinkevičienė 2000: 44). Pavyzdžiui, į junginius *galimas dalykas, tiesą sakant, bendrais bruožais, jokio skirtumo* įeinantys daiktavardžiai *dalykas, tiesa, bruožas* ir *skirtumas* nevartojami dėl savo leksinės reikšmės. Įgyjamos naujos viso junginio reikšmės: *galimas dalykas* ir *tiesą sakant* vartojami perteikiant autoriaus požiūrį į propozicijos ir tikrovės santykį, kitaip – modalumas: galimybė ir tikrenybė. Junginiu *bendrais bruožais* implikuojama į labai abstraktų, apibendrintą ar paviršutinišką apibūdinimą (68 pavyzdys), o *jokio skirtumo* – nurodoma, kad tai, apie ką kalbama, nėra labai svarbu (69 pavyzdys).

(68) *Neilgame veikalėlyje bendrais bruožais išryškėja kiekvieno savi interesai, charakteriai.*

(69) *O perdirbėjui juk jokio skirtumo, kokią mėšą kimšti į dešrą, tad kodėl turėtų mokėti už ją daugiau.*

Kiekvieną paminėtą frazę skaidant dėmenimis ir žiūrint į jų kontekstą, galima numanyti, kas gali būti suprantama kaip *bruožas* ar *skirtumas*, arba, kad visa propozicija autoriaus požiūriu gali būti įvardyta kaip *tiesa* ar *dalykas*, tačiau apskritai šių daiktavardžių leksinė reikšmė yra išblukusi ir daug svarbesnė čia tampa viso junginio reikšmė ir jo funkcija tekste. Tą patį galima pasakyti ir apie daugelį kitų 11 lentelėje matomų teksto fragmentų. Tačiau kiekvienam iš daiktavardžių būdingos individualios vartosenos ypatybės, kurias lemia ir jų semantika (plačiau 3.2.2.2.). Teksto fragmentų analizė padėjo atskleisti tai, kas būdinga visiems tiriamiesiems daiktavardžiams: (a) desemantizacija ilgesniuose leksiniuose vienetuose, (b) vartoseną koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ ir (c) egzistenciniuose junginiuose su veiksmazodžio *būti* formomis.

⁷⁸ Šiame skyriuje aptariamos morfologinės samplaikos iš *esmės, iš tiesų, iš dalies, iš principo, be reikalo, tiesą sakant* pagal J. Kovalevskaitės ir E. Rimkutės sintaksinę semantinę morfologinių samplaikų klasifikaciją laikomos būdo samplaikomis (2008: 119–156).

⁷⁹ *Desemantizacija* – reiškinys, kai žodis netenka leksinės reikšmės – tampa pagalbinu arba tarnybiniu žodžiu (a) ar, netekęs tikrosios reikšmės, gauna visai naują reikšmę (b) (*Kalbotyros terminų žodynas* 1990: 47).

Apibendrinant teksto fragmentų analizę ir pastebint dėsningumą kai kuriems tiriamiesiems daiktavardžiams kartotis morfologinėse samplaikose, reikia pasakyti, kad peržiūrėjus tekstynų lingvistikos metodais tirtų morfologinių samplaikų pavyzdžius (Kovalevskaitė, Rimkutė 2008), matyti, jog į morfologinių samplaikų sudėtį įeinantys daiktavardžiai yra šiame darbe analizuojamos leksemos (*esmė, tiesa, reikalas, dalis, principas* ir kt.). Kitaip tariant, tiriamieji abstrakčios reikšmės daiktavardžiai dėl semantinių ypatybių linkę įeiti į morfologinių samplaikų sudėtį.

Taip yra ne tik todėl, kad šie daiktavardžiai labai plačios ir todėl neapibrėžtos reikšmės, bet ir todėl, kad šiais daiktavardžiais (kaip jau minėta 3.2.1.3.2.) ne tik pavadinama, bet pavadinant kartu ir nusakomas tam tikras reiškinio pobūdis, įvardijamas santykis, reiškinio vieta lyginant su kitais ir pan., todėl šie daiktavardžiai labai parankūs sudarant leksinius vienetus, atliekančius būdo prieveiksmio funkciją (*iš esmės, be reikalo, iš tiesų, iš dalies, tiesą sakant* ir kt.). Pagal leksinę reikšmę ir teksto funkcijas, apibendrinamieji abstrakčios reikšmės daiktavardžiai panašesni į požymius, o ne substanciją nurodančias kalbos dalis (plg. Jakaitienė 2009: 22).

3.2.2.2. Atrinktųjų daiktavardžių semantinės ir funkcinės ypatybės linksnių konkordansuose

Kaip rašyta anksčiau, išsamų bendrųjų daiktavardžių tyrimą tekstynų lingvistikos metodais atlikusi M. Mahlberg (2005) daiktavardžius teksto funkcijų ir vertinimo požiūriu analizavo suskirsčiusi tam tikromis semantinėmis grupėmis: „žmonių“, „laiko“ ir „pasaulio“. Į šio darbo tiriamuosius koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžius semantikos ir funkcijų atžvilgiu panašiausi M. Mahlberg „pasaulio“ grupės daiktavardžiai (formos: *world, way, life, part, end, place, things, business, thing*). Teigiama, kad daiktavardžius analizuojant semantinėmis grupėmis atskleidžiama daugiau reikšmės ypatybių, negu analizuojant juos po vieną (Mahlberg 2005: 83).

Dažniausi koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžiai *bėda, priežastis, skirtumas, problema, esmė, reikalas, privalumas, trūkumas, dalykas, bruožas, pranašumas, tiesa, klaida* ir *ypatybė* gana skirtingos semantikos, bet pagal bendras vartosenos ypatybes, nustatytas anksčiau, jie gali būti analizuojami kaip funkcinio požiūriu artimų narių, nors ir semantiškai nevienalytė grupė. Tačiau laikoma, kad vienoje koligacijoje vartojami žodžiai yra artimos reikšmės (plg. Sinclair 2000: 83–84). Kadangi visi šiame skyriuje analizuojami daiktavardžiai yra vartojami vertinamosios prigimties koligacijoje „N + *tas* + *kad*“, jiems būdingas tam tikras vienas reikšmės aspektas. Dažniausius koligacijos daiktavardžius galima skirstyti taip, kaip parodyta 12

lentelėje, remiantis teksto funkcijomis, atliekamomis apibendrinant propoziciją, ir pagal tai, kokią reikšmę propozicijai suteikia.

12 lentelė. Dažniausių koligacijos „N + *tas* + *kad**“ daiktavardžių semantinė ir funkcinė klasifikacija

Daiktavardžiai	Semantika	Funkcija
<i>Privalumas, pranašumas</i>	gerumas	emocinis vertinimas
<i>trūkumas, bėda, problema, klaida</i>	blogumas	
<i>tiesa</i>	tikrumas	modalumas
<i>esmė</i>	svarbumas (aukščiausia pakopa)	išryškinimas
<i>reikalas</i>	svarbumas	kategorizavimas
<i>bruožas, ypatybė</i>	išskirtinumas	
<i>dalykas</i>	neapibrėžtumas	
<i>priežastis</i>	priežastingumas	sąveikumas
<i>skirtumas</i>	palyginimas (nesutaptis)	

Kaip matyti iš 12 lentelės, dažniausi koligacijos „N + *tas* + *kad**“ daiktavardžiai nėra vieno tipo. Kaip tik priešingai, dažniausiais koligacijos daiktavardžiais atliekamos įvairios ir, tikėtina, pačios reikalingiausios teksto funkcijos: jais galima vertinti propoziciją emociniu kriterijumi kaip teigiamą (*privalumas, pranašumas*) ar neigiamą (*trūkumas, bėda, problema, klaida*), tikrą (*tiesa*), svarbiausią (*esmė*) ar svarbią (*reikalas*), išskirti, pabrėžti (*bruožas, ypatybė*), nusakyti jos ryšį su kita aptariama informacija (*priežastis, skirtumas*) ar apskritai padėti tekstą konstruoti ir perteikti vertinimą, priskirti tai, kas įvardijama kokiais nors bendrai kategorijai, neapibrėžiant ryškių jos požymių (*dalykas*).

Svarbu pasakyti, kad visais 12 lentelėje matomais daiktavardžiais apibendrinamas esinys ar propozicija pirmiausia yra apibrėžiama, tarsi įrėminama, jai suteikiamos tam tikros ribos (todėl kategorizavimo funkcija atliekama visais daiktavardžiais), ir tik tada nurodomi ryšiai (sąveikumo nurodymo funkcija), perteikiamas emocinis vertinimas, modalumas, išryškinama. Bendriausios reikšmės daiktavardžiu *dalykas* atliekama tik tam tikros kategorijos apibrėžties⁸⁰ funkcija. Panašus į jį yra ir daiktavardis *reikalas*, net abiejų reikšmės leksikografiniuose aprašuose DLKŽ (2006) aiškinamos vienas kitu, taigi tam tikruose kontekstuose šie daiktavardžiai gali ir vienas kitą pakeisti. Vis dėlto *reikalas* yra „rūpinimas, reikiamas dalykas, darbas“ (DLKŽ 2006), čia atsiranda svarbumo aspektas. Dėl to jis 12 lentelėje pažymėtas kaip svarbumo semantikos daiktavardis, daugeliu atvejų koligacijoje „N + *tas* + *kad**“ jį galėtų atstoti ir daiktavardis *esmė* ar junginys *svarbus dalykas* (žr. 70 pavyzdį).

⁸⁰ Apibrėžiama forma, bet turinys išlieka neapibrėžtas (dar žr. *neapibrėžtos reikšmės* termino aiškinimą Terminų žodynyje ir 2.1.1.2.).

(70) <...> *persikrausčius galima susirasti naujų draugų, yra teisingas, tačiau visiškai neprotinga teigti, jog neverta liūdėti dėl senųjų draugų. Reikalas tas, kad dažnai vaikai, kuriems niekas nepadėjo deramai atsisveikinti su draugais ir įveikti išsiskyrimo skausmą, nebesugeba užmegzti naujų draugysčių.*

Kita vertus, čia galima ir kelti klausimą, ar (70) pavyzdyje daiktavardį *reikalas* pakeitus daiktavardžiu *dalykas* be jokių pažyminių kas nors iš esmės pasikeistų. Tiek daiktavardžio *reikalas*, tiek *esmė*, tiek ir *dalykas* atveju čia daiktavardžio funkcija – apibendrinti informaciją, teikiamą toliau einančiame sakinio dėmenyje, susieti ankstesnę teksto atkarpą su nauja, atkreipti skaitytojo dėmesį, parodyti diskurso posūkį. Tas pačias funkcijas būtų galima atlikti bet kuriuo iš čia minėtų daiktavardžių, todėl daiktavardžių *reikalas*, *dalykas* ir *esmė* semantika ir funkcijos, pateiktos 12 lentelėje, diskutuotinos. Daiktavardis *reikalas* panašus į *dalykas* ir tuo, kad įeidamas į didesnių leksinių vienetų sudėtį praranda reikšmę, yra visai desemantizuojamas. Pavyzdžiui, junginiai *vidaus reikalų ministerija*, *užsienio reikalų ministras* yra dažniausi jo konkordanse (žr. 3.2.2.1.).

Kognityvinės lingvistikos požiūriu, dauguma iš keturiolikos dažniausių „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžių atitinka H.-J. Schmido kiautinių „faktinių“ daiktavardžių grupę, kuriai skiriami šie daiktavardžiai: *thing*, *point*, *business*, *reason*, *difference*, *feature*, *advantage*, *problem*, *trouble* (tik *tiesa* – angl. *truth* priklausytų autoriaus skiriamai „modalinių“ daiktavardžių grupei). Teigiama, kad bet kokia patirtis, išskyrus pirmosios pakopos esinius, pasitelkus reikalingą gramatinę konstrukciją „faktiniais“ daiktavardžiais gali būti vertinama kaip faktas (Schmid 2000: 94). Taigi tiek įvykiai, tiek abstraktūs ryšiai, pateikti propozicijoje, pirmiausia yra nominalizuojami – pavadinami tam tikrais faktais, o taip įvardijus propozicijas ar ištisas teksto pastraipas, tampa lengviau konstruoti tekstą.

Kadangi ypač dažni koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžiai yra tik penki: *bėda*, *priežastis*, *skirtumas*, *problema* ir *esmė*, galima teigti, kad propozicija dažniausiai vertinama pasitelkus kaip tik juos. Vadinasi, tai reikalingiausi daiktavardžiai, vartojami propozicijai vertinti. Taigi propozicijoje pateikiama informacija dažniausiai pažymima kaip neigiamybė (*bėda* ir *problema*), nurodomas šios informacijos priežastinio ar palyginamojo pobūdžio sąveikumas su kitomis teksto mintimis (*priežastis* ir *skirtumas*) ar teiginys konstruojant tekstą išryškinamas kaip pats svarbiausias (*esmė*). Linksnių konkordansų analizė padės atskleisti, kokioje dar leksinėje gramatinėje aplinkoje, be koligacijos „N + *tas* + *kad*“, šie daiktavardžiai taip funkcionuoja. Kadangi funkciniu aspektu šie apibendrinamieji daiktavardžiai tiriami kaip grupė, susitelkiama į jiems bendras funkcijas, išryškinant ir kiekvienam daiktavardžiui būdingas.

3.2.2.3. Apibendrinamųjų daiktavardžių funkcijų raiška

Pagrindinė ir plačiausia apibendrinamųjų daiktavardžių funkcija, pagal kurią apibrėžiama jų klasė ir kuri lemia visas kitas iš to išryškėjančias teksto funkcijas, yra galimybė daiktavardžiu apibendrinti teksto dalį. Todėl buvo surasti atvejai, kur šiais dažniausiais koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžiais apibendrinama teksto atkarpa, ir nustatyti tokios vartosenos polinkiai. Analizuojant apibendrinamąją daiktavardžių funkciją pabrėžiama keletas tokios vartosenos aspektų. Skiriama galimybė jais apibendrinti informaciją: (a) einančią prieš daiktavardį – anaforinė vartoseną (angl. *anaphora*) ir po daiktavardžio – kataforinė vartoseną (angl. *cataphora*); (b) kitame sakinyje (angl. *across clauses*) ir tame pačiame sakinyje (angl. *within the clause*); (c) tekste (angl. *endophora*) ir už teksto ribų (angl. *exophora*) (Francis 1994; Flowerdew 2003; Ivanič 2007).

Atkreipiant dėmesį į paskutinį aspektą, reikia pasakyti, kad šiame darbe daugiausia susitelkiama į tekste pasakytos informacijos apibendrinamąją funkciją. Tačiau priimama, kad gali būti apibendrinama ir tekste nepasakyta informacija, pavyzdžiui, daiktavardinis junginys *bėdos dėl alkoholio* (žr. 71 pavyzdį) gali nurodyti visą spektrą su daiktavardžio *alkoholis* reikšme susijusių *bėdų*, kurios siejamos su teksto autoriaus ir skaitytojo (klausojo) foninėmis žiniomis, ir nėra išreikštos leksiškai tekste.

(71) *Tikėjimo nepakeičiau tik dėl tėvo, kuris buvo geras žmogus, nors ir turėjo bėdų dėl alkoholio, bet ko daugiau tikėtis, jei <...>*

Kadangi tyrimo imtis – daiktavardžių vienos eilutės konkordansai, šiame darbe nesiiimta gilesnės plačių kontekstų analizės, kuri galėtų būti tolesnių tyrimų objektas. Čia aprašoma, iš kokių formaliųjų ypatybių galima atpažinti apibendrinamąją daiktavardžių funkciją tekste. Apibendrinamasis daiktavardis ir juo apibendrinta informacija viename sakinyje (vieno sakinio ribose) paprastai randami sudėtinio sakinio atveju: tiek jungtukiniame prijungiamajame aiškinamajame (su funkciniu jungtuku *kad*) (72), (73), tiek ir bejungtukiniame paremiamajame (74)–(76) – pastarųjų tirtuose konkordansuose rasta daugiau. Pavyzdžiuose apibendrinamoji propozicija pabraukta:

(72) *Visa bėda, kad taikomieji mokslai priklausomi nuo fundamentaliųjų.*

(73) *<...> karšties išėivijos patriotams“ (žr. knygą „Likimo vardas – Lietuva“).*

Skirtumas gal tik toks, jog ne vienas karštas išėivijos patriotas mylėjo Lietuvą <...>

(74) *Tereikia perprasti jos biurokратиšką esmę: kiekvieną žingsnį surašyti į popierius ir tuos popierius gerai tvarkyti.*

(75) *<...> autogeninio kaulo persodinimą. Pagrindinis šio metodo **privalumas** – persodinamas kaulas yra antigeniškai identiškas tam, kuris <...>*

(76) *<...> kai kurias reikia papildyti. Svarbiausia valščiaus švietimo tarnybos ypatybė suformuluota taip: „... stebinti organizacija atsakinga už pedagoginę <...>*

Visi pateiktieji pavyzdžiai – kataforinės vartosenos atvejai, kai apibendrinama informacija sakinyje eina po apibendrinamojo daiktavardžio. Vis dėlto juntama, kad apibendrinamųjų daiktavardžių leksinės reikšmės ypatybės lemia ne tik akivaizdžiai matomą ryšį tarp daiktavardžio ir juo apibendrintos informacijos (H.-J. Schmido terminais: *kiautinio daiktavardžio* ir *kiauto turinio*), bet ir sąsają su prieš tai pasakyta informacija. Ypač tai akivaizdu daiktavardžio *skirtumas* atveju (73) – šio daiktavardžio semantikoje glūdi palyginimo (nesutapties nurodymo) reikšmė, todėl būtini bent du lyginamieji nariai ar tam tikras lyginamasis kontekstas. To, su kuo kas lyginama, reikia ieškoti ankstesnėje teksto atkarpoje.

Panašiai aptarti galima ir kitus atvejus: tam, kad būtų galima nurodyti tam tikrą kategoriją, vertinamą teigiamai (75) ar neigiamai (72) arba kaip išskirtinę (76), svarbiausią (74), taip pat būtinas kontekstas, tam tikras lyginimo pagrindas. Vadinasi, apibendrinamasis daiktavardis, net ir siedamas to paties sakinio dėmenis, yra savotiška siejimo priemonė ne tik sakinyje, bet ir už sakinio ribų. Šį teiginį patvirtina tai, kad ištyrus konkordanso eilutes rasta daugiau atvejų, kai daiktavardis ir apibendrinamoji teksto atkarpa skiriama sakinio ribų, negu kad pasitaiko tame pačiame sakinyje, pavyzdžiui:

(77) <...> vyriškos lyties nebeįmanoma prisitaikyti dėl socialinių ir psichologinių ypatybių. Dažniau pasitaikantys, bet sunkiau diagnozuojami yra dalinio neįautrumo <...>

(78) Reikia, kad jie turėtų poreikį kolektyvui, kad būtų tam tikrų charakterio bruožų. Juos turi vienyti galimas grėsmės, pavojaus pojūtis, kuri <...>

(79) <...> mokslininkų, sunaikinti jų eksperimentinių bazių. Tai būtų nepataisoma klaida, kuri brangiai kainuotų Lietuvai ir jos kultūrai, nes fundamentinių mokslų <...>

(80) <...> perspektyvių sportininkų išugdykime pretendentes į medalius. Šitam reikalui tikrai nereikia gailėti pinigų, nes tai nebus lėšų „liejimas“ į kiaurą <...>

(81) <...> pacientė teigė buvusi ir sumušta, ir apiplėšta. Stebėjau verkiančią, į bėdą patekusią savo kolegę ir vos slepiamas sarkastiškas šypsenėles ją gydančių <...>

(82) <...> išorinių rinkos pokyčių bei kitų veiksmų priklausantis dydis. Dėl šių priežasčių biologinio turto ir žemės ūkio produkcijos įkainojimui ypač daug dėmesio <...>

Kai daiktavardžiu apibendrinama informacija kitame sakinyje ar ilgesnėje teksto atkarpoje, galima rasti tiek kataforinės (77), (78), tiek anaforinės (79)–(82) vartosenos atvejų. Anaforinei vartosenai būdinga įvardžių *šis, ši, šitas, šita, tas, ta, tai* vartosena, tada leksinis vienetas rodomas įvardis + daiktavardis veikia kaip anaforinės nuorodos elementas (angl. *anaphoric referece item*, žr. Halliday, Hasan 1976: 275). Vis dėlto analizuojant daiktavardžių konkordansą randama daug tokių eilučių, iš kurių matyti, kad daiktavardis neatlieka teksto dalies apibendrinimo funkcijos – juo apibendrinama tam tikra už teksto ribų esanti patirtis, pavyzdžiui:

(83) <...> metafizika pavadinime egzistenciškai išpažįstamą galimybę klysti ieškant tiesos tradicijoje ir tam tikra prasme neatpažįstant jos.

(84) <...> *taip tiiimpt, o po to šioji pliaukšt į dantis... – Tada tiesiog nežinau: nei priešasčių, nei pasekmių, aišku tik viena – teks šalinti dvyinį, kuris visiškai <...>*

Šiuose pavyzdžiuose teksto autoriaus pačiame tekste nėra paaiškinamas daiktavardžių *tiesa* ir *priežastis* reikšminis turinys, todėl norint suprasti tekstą būtinos tam tikros teksto skaitytojo iš anksčiau turimos žinios. Pasak J. Flowerdew (2003), kuo daugiau teksto suvokėjas skaitydamas (klausydamas) tekstą panaudoja savo foninių žinių, tuo tekstas jo geriau suvokiamas. Taigi šiuo požiūriu daiktavardžiai yra tarsi įvardžiai, nurodantys skaitytojams (klausytojams), kad jie turėtų ieškoti, ką šis įvardija. O tai, kas daiktavardžiu pavadinama, gali būti sakinyje, bet kur tekste ar už teksto (Flowerdew 2003: 338).

Apibendrinant reikėtų pasakyti, kad abstrakčios reikšmės apibendrinamieji daiktavardžiai labiau pasižymi galimybe apibendrinti informaciją, išreikštą žodžiais tekste, taigi jais kuriamos nuorodos tekste, o ne už teksto ribų. Vis dėlto, aptariant funkcijas tekste, reikia nepamiršti, kad jais nurodoma gali būti ir tikrovė už teksto. Būdami bendros ir neapibrėžtos reikšmės šie daiktavardžiai tik suteikia kontūrus tam tikrai patirčiai įvardinti, nepridedami daug papildomų reikšmės požymių (pasižymintys neapibrėžta reikšme). Vienas labiausiai išblukusios reikšmės ir tik apibrėžtą formą sąvokai pavadinti suteikiančių daiktavardžių yra *dalykas*. Šio daiktavardžio leksinės reikšmės ir vartosenos analizei aprašyti skiriamas tolesnis skyrius.

3.2.3. Daiktavardžio *dalykas* leksinė reikšmė ir vartosenos ypatybės

Atskirai šiame darbe aptariamos daiktavardžio *dalykas* reikšmės ir vartosenos ypatybės, nes jis laikomas tipišku apibendrinamuoju daiktavardžiu, kuris ypač svarbus konstruojant tekstą ir perteikiant vertinimą. Plačiau šio daiktavardžio pasirinkimo analizei iš visų motyvus paaiškinti reikėtų, nes jis ne pats dažniausias koligacijoje „N + *tas* + *kad*“, o už daiktavardžius *bėda* ir *priežastis* čia vartojamas net penkis kartus rečiau. Žiūrint semantikos ypatybių, *dalykas* yra visų koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžių hiperonimas: *problema*, *tiesa*, *faktas*, *priežastis* ar *trūkumas* – visi gali būti įvardyti bendresnės reikšmės daiktavardžiu *dalykas*⁸¹. Apskritai dėl reikšmės neapibrėžtumo *dalyku* galima pavadinti bet kurį abstraktų ar konkretų esinį, todėl jis galėtų būti laikomas ne tik apibendrinamųjų daiktavardžių hiperonimu.

Analizei šią leksemą pasirinkti nutarta ir išstudijavus anglų kalbos apibendrinamųjų daiktavardžių tyrimus. Juose artimiausias daiktavardžio *dalykas* atitikmuo anglų kalba *thing* pasitaiko bemaž visuose sąrašuose: tiek tuose, kuriuose pakliūva ir konkretnės reikšmės daiktavardžiai (pavyzdžiui, bendrieji, anaforiniai daiktavardžiai), tiek tuose, kuriuose daiktavardžiai išskirtinai abstraktieji (pavyzdžiui, kiautiniai daiktavardžiai; dar žr. 2.2.). Taigi nors *dalykas* ir nėra tipiškiausias (dažniausias) koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardis, jo, kaip tipiško apibendrinamojo daiktavardžio, statusas neabejotinas.

3.2.3.1. Daiktavardžio *dalykas* leksinės reikšmės ypatybės ir vartosenos DLKT dažnumas

Dalykas yra daugiareikšmis⁸² žodis, lietuvių kalbos žodynuose pateikiama nuo keturių (DLKŽe 2006) iki aštuonių (LKŽe 2008) reikšmių. DLKŽe (2006) nurodoma, kad *dalykas* yra: 1) kokia nors apraiška, atsitikimas: *Jam atsitiko toks d. Baisių ~ų pripasakojo*; 2) reikalas: *Dėl vieno ~o turiu į miestą eiti. Ne tavo d., tylėk!* 3) dėstomasis, mokomasis ar tiriamasis objektas; 4) materialus daiktas: *Žagrės, geldos, kubilai ir kiti ūkio ~ai*. Leksikografiniame straipsnyje nurodoma ir frazeologinė vartoseną: *Aiškūs d.* (aišku). Taigi tiriamuoju daiktavardžiu galima apibendrinti aibę reiškinių, įvykių, objektų ir daiktų visoje abstraktumo–konkretumo skalėje. Pirmosios dvi reikšmės žymi abstrakčius reiškinius ir įvykius („apraiška, atsitikimas, reikalas“),

⁸¹ Hiponimijos–hiperonimijos santykius tarp daiktavardžių patikrinti galima naudojant tam tikrus testus – įterpti daiktavardžius į jiems skirtas vietas tam tikrose koligacijose ir žiūrėti, kiek toks pasakymas yra teisingas (tokių testų pavyzdžių žr. *EuroWordNet* 2002: 12–13). Kaip pavyzdį galima pateikti koligaciją „N yra toks N₁“, kurioje N₁ – hiperonimas: (a) „*problema* yra toks *dalykas*“, „*privalumas* yra toks *dalykas*“ teisinga, o (b) „*dalykas* yra tokia *problema*“, „*dalykas* yra toks *privalumas*“ – ne. Iš išplėtos koligacijos varianto „N yra toks N₁, kuris...“ matyti, kad prie apibendrinamojo daiktavardžio labai patogų jungti naują informaciją.

⁸² Pažymėtina, kad iš keturiolikos dažniausių koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžių pagal DLKŽe (2006) *dalykas* turi daugiausia reikšmių. Po dvi reikšmes pateikta daiktavardžių *bėda*, *skirtumas*, *trūkumas* ir *bruožas*, o kaip vienareikšmiai nurodyti *priežastis*, *problema*, *esmė*, *klaida* ir *ypatybė*. Taip pat *privalumas* ir *pranašumas* – bet jų, kaip daiktavardžių, reikšmės žodyne neaiškinamos, nurodyta, kad tai vediniai iš būdvardžių *privalus* ir *pranašus*. Daiktavardis *tiesa* irgi vienareikšmis, bet svarbu, kad žodyne išskirtas ir homonimas *tiesa* kaip įterptinis žodis – „nurodoma prisimenant“ (DLKŽe 2006).

trečioji „dėstomasis, mokomasis ar tiriamasis objektas“ – apibrėžtesnė, nors ir nurodo ne tokį apčiuopiamą objektą kaip ketvirtoji „materialus daiktas“.

Dar vieną semantikos ypatybę atskleidžia frazeologinio junginio *aiškus dalykas* nurodyta reikšmė „aišku“. Iš junginio aiškinimo leksikografiniame straipsnyje ryškėja, kad būdvardžio *aiškus* leksinė reikšmė daug svarbesnė už analizuojamojo daiktavardžio *dalykas*. Apskritai čia daiktavardžio reikšmė tarsi visai išnyksta ir *dalykas* tik atlieka tam tikro vertinimo, modalumo apraiškos – tikrenybės perteikimo funkciją, o pačiu juo modalumas nereiškiamas. Tokią tiriamojo žodžio vartoseną galima vadinti nuline semema.

Pagal leksikografinį aprašą daiktavardį *dalykas* galima apibūdinti kaip labai plačios reikšmės žodį, o reikšmės apimtis atvirkščiai proporcinga turinio apimčiai: kuo reikšmė platesnė, kuo daugiau pavadinamų dalykų galima apimti, tuo siauresnis turinys, tuo mažiau patirties požymių galima priskirti (Marcinkevičienė 2011: 12). Kadangi viską (bet ką) galima pavadinti *dalyku*, konkrečių tikrovės požymių, priskirtinų *dalykui*, nėra, jie neapibrėžti. Keliamas klausimas, ar plačios reikšmės daiktavardžiai apskritai gali reikšti sąvokas (Marcinkevičienė 2011: 16).

Vis dėlto laikantis teorijos, kad žodžiai yra „[p]agrindinis tikrovės kategorizacijos instrumentas ir kartu rezultatas“, o žodžio reikšmės – „pavadinto tikrovės segmento tam tikra projekcija mūsų sąmonėje“ (Gudavičius 2000: 78), galima bandyti aprašyti ir daiktavardžio *dalykas* reikšmės ypatybes. Čia svarbu prisiminti, kad daiktavardis *dalykas* yra ir kitų plačios reikšmės – pusiau prasminių daiktavardžių (*problema, skirtumas, privalumas*) hiperonimas. Vadinasi, kategorizuojant tam tikrus gana neapibrėžtus tikrovės segmentus *dalykas* atsiduria aukščiausioje tokios kategorizacijos hierarchijos pakopoje – jis gali būti visų kategorijų kategorija. Todėl galima teigti, kad daiktavardžiu *dalykas* tik nusakomas pats kategorijos buvimas, tai yra nubrėžiami tam tikrų tikrovės segmentų kontūrai, apibrėžiamos ribos, nedetalizuojant tikrovės segmentų požymių.

Aprašytosios iš leksikografinio aprašo ryškėjančios *dalykas* reikšmės ypatybės lemia jo, kaip apibendrinamojo daiktavardžio, vartoseną. Kognityvinės lingvistikos požiūriu šie daiktavardžiai vartojami kaip laikinieji konceptai: kalbėtojas sakinyje ar ilgesnėje teksto atkarpoje teikiamą pranešimą aprėpia ir laikinai pavadina pastovias ir aiškias ribas turinčia sąvoka⁸³ (Schmid 2000: 14). Taip kaskart tuo pačiu daiktavardžiu įvardijant vis kitą pranešimą ar tikrovės segmentą, pastovūs ryšiai tarp sąvokos formos ir turinio susidaryti negali.

⁸³ Originalus tekstas: „they [shell nouns] allow speakers to encapsulate these complex chunks of information [which are expressed in clauses or even longer stretches of text] in temporary nominal concepts with apparently rigid and clear-cut conceptual boundaries“ (Schmid 2000: 14)..

Žodžio vartoseną laikant reikšmės atspindžiu tekste, atsižvelgiama į kiekvieną vartosenos aspektą. Reikia pasakyti, kad aptariant apibendrinamuosius daiktavardžius ypač svarbus yra žodžio dažnumo tekstyne kriterijus. Laikomasi nuomonės, kad informacija apie žodžio dažnumą atskleidžia ir to žodžio reikšmės ypatybes (plg. Mahlberg 2005: 37), o įvairias apibendrinamųjų daiktavardžių grupes aptarusių autorių pažymima, kad apibendrinamieji daiktavardžiai yra dažni žodžiai (plačiau 2.2.).

Daiktavardis *dalykas* 140 milijonų žodžių DLKT pavartotas daugiau negu 70 tūkstančių kartų (0,05 % visų tekstyne žodžių vartosenos atveju). Lyginant dažnumą DLKT su kitais lietuvių kalbos apibendrinamaisiais daiktavardžiais, vartojamais koligacijoje „N + *tas* + *kad*“, *dalykas* yra šeštoje vietoje po daiktavardžių *problema*, *tiesa*, *reikalas*, *pusė* ir *sąlyga* (tačiau nė vieno iš jų pavartojimų skaičius nesiekia daugiau negu 0,05 % DLKT; dar žr. 3.2.1.2.2.). Remiantis „Dažninio rašytinės lietuvių kalbos žodyno“ (Utko 2009) medžiaga, analizuojamas daiktavardis atsiduria 220 pozicijoje iš visų žodyne teikiamų 42061 žodžių. Taigi labai aukštai, o iš didžiausią anotuoto tekstyne dalį užimančių daiktavardžių (39,37 proc.) – *dalykas* 76-toje vietoje. Jis retesnis negu daiktavardžiai *darbas*, *žmogus*, *gyvenimas*, *klausimas*, *kalba*, *problema*, *vyras*, bet dažnesnis negu *pusė*, *centras*, *gaminys*, *teisė*, *vadovas*, *objektas* ir kiti.

Pagal principą: 1–100 labai dažni, 101–1000 dažni, 1001–... ne tokie dažni žodžiai, *dalykas* yra tarp dažniausių žodžių, nors ir nepatenka į pačią dažniausių žodžių viršūnę. Laikant analizuojamą daiktavardį dažnu žodžiu, ne taip nutolusiu nuo labai dažnų žodžių ribos, būtina pabrėžti su dažna vartoseną susijusį teiginį: pasak A. Utkos, „svarbiausia *ldž* [labai dažnų žodžių – V. D.] ir *ldžf* [labai dažnų žodžių formų – V. D.] paskirtis susijusi su funkcinę jų vartoseną, o ne turinio reiškimu, <...> retesni žodžiai užpildo *ldž* ir *ldžf* kuriamą struktūrą turiniu“ (2005: 51). Toks dažnų ir labai dažnų žodžių apibrėžimas atitinka apibendrinamųjų daiktavardžių išskirtinių savybių aprašymus, nes kaip tik ir pažymima, kad jie kalboje vartojami ne tiek dėl leksinės reikšmės, kiek dėl jais atliekamų teksto konstravimo ir vertinimo perteikimo funkcijų.

3.2.3.2. Daiktavardžio *dalykas* teksto fragmentų analizė

Pirmiausia *WordSmith Tools* programa buvo atrinkti dažniausi dvižodžiai ir trižodžiai teksto fragmentai (angl. *clusters*). Ir be didesnio konteksto matyti, kad daiktavardžiu *dalykas* su įvairiomis šalia jo einančiomis žodžių formomis gali būti kuriamos reikšminiu turiniu pildytinos struktūros (žr. 13 lentelę).

13 lentelė. Dažniausi *WordSmith Tools* programa apskaičiuoti dvižodžiai ir trižodžiai *dalyko* konkordanso teksto fragmentai (*tf*).

Dvižodžiai <i>tf</i>	Džn.	Trižodžiai <i>tf</i>	Džn.
KITAS DALYKAS	1435	GALIMAS DALYKAS KAD	430
VIENAS DALYKAS	1397	DAR VIENAS DALYKAS	317
TOKIŲ DALYKŲ	1298	TAI VIENAS DALYKAS	226
KITŲ DALYKŲ	1059	APIE TOKIUS DALYKUS	222
DALYKAS KAD	1025	KITAS DALYKAS KAD	203
TOKIE DALYKAI	992	IR KITŲ DALYKŲ	197
TOKIUS DALYKUS	989	SAVAIME SUPRANTAMAS DALYKAS	192
DALYKAS YRA	895	DALYKAS ANTRAS DALYKAS ⁸⁴	192
GALIMAS DALYKAS	905	KAI KURIUOS DALYKUS	179
TUOS DALYKUS	902	KAI KURIE DALYKAI	173

Teksto fragmentus galima skirti į keletą grupių. Teksto fragmentus su *dalyko* pažyminiiais einančiais įvardžiais ir skaitvardžiais *vienas*, *antras* ir *kitas* galima laikyti tam tikros teksto grupavimo ar skaidymo atskiromis atkarpomis funkcijos apraiška, plg. (85), (86). Ne visada daiktavardžio pažyminiai *vienas* ir *kitas* arba *vienas* ir *antras* randami gretimame kontekste poromis, kitaip sakant, *antras dalykas* ir *kitas dalykas* neatliepia kolokacijos *vienas dalykas*, plg. (87), (88). Tačiau aišku, kad ankstesnė teksto atkarpa laikytina pirmąja iš vardijamųjų narių (atstoja *vienas* ~).

(85) *Šis nutarimas tampa niekinis, ir visiškai Vyriausybės mes, kaip Seimas, negalime įpareigoti ir juo labiau pavesti. Tai vienas dalykas. Antras dalykas. Pastatų skirstymas pagal Vyriausybės įstatymą, pagal Savivaldos pagrindų įstatymą <...>.*

(86) *Vienas dalykas – paaiškinti žodžio reikšmę (prasmę). Kitas dalykas – klausti, ar tas žodis ką nors žymi, ar yra pasaulyje toks daiktas, kurį tas žodis įvardija.*

(87) *Net probėgšmais pažvelgę į šį sąrašą matome, kad neregijų studijuojamų specialybių spektras ganėtinai įvairus. Į akis krinta ir kitas dalykas: šalia tradicinių, akliesiems įprastų specialybių, atsiranda ir netradicinės – kūno kultūra, geografija, užsienio kalbos.*

(88) *Aš noriu Sekretoriui pasakyti, kad mes dvejus metus dirbam čia ir net mano vardo nežino. Antras dalykas. Priekulės paukštininkystės valstybinis ūkis niekad gyvenime nepriklausė Šilutės rajonui.*

Užuominos į išskaičiavimą matomos ir su neapibrėžiamųjų nežymimųjų įvardžių grupei priskiriamu samplaikiniu įvardžiu *kai kurie* (89). O kuriamos nuorodos į prieš tai (anaforinė

⁸⁴ *WordSmith Tools* programa apskaičiavus dažniausius keturžodžius teksto fragmentus, pirmasis pagal dažnumą pateikiamas *vienas dalykas antras dalykas*, į kurio sudėtį įeina trižodis lentelėje matomas fragmentas *dalykas antras dalykas*.

virtosena) ar po to (kataforinė virtosena) pateiktą teksto atkarpą ryškėja su rodomųjų įvardžių *tas* ir *toks* formomis (90)–(93).

(89) *Kai kurie dalykai tiesiog pasklinda, tiesiog ima cirkuliuoti, ir tai kelia nuostabą. Pavyzdžiui, šv. Augustinas krikščionybės paplitimą savaime laiko argumentu <...>*

(90) *Stasė nepatenkinta, kad vyras geria, bet, kita vertus, prie tokių dalykų pripratusi. Šią akimirką apniko naujas rūpestis.*

(91) *Pavyzdžiui, jis pats įsileidžia tik tai, ko jis nori. Jis neprisiliečia prie tokių dalykų, kurie jam atgrasūs – žiniasklaida, reklama...*

(92) *Kas bus arbitras, kada šiuo klausimu tarpusavyje nesutars? O tokie dalykai yra galimi ir labai dažni.*

(93) *<...> nesuprantama ir logikai prieštarauja tokie dalykai, kai vieno rajono policijos vadovai baudžiami už pažeidimus, kurie toleruojami kituose rajonuose.*

Išvardyti, sugrupuoti ar atskirti, nurodyti ir apibendrinti teksto atkarpose teikiamą informaciją vartojami junginiai su daiktavardžiu *dalykas* padeda sieti atskiras teksto dalis į visumą, kurti rišlų, vientisą tekstą. Taip atsiranda ir gretinimo galimybė, galima įvertinti ir nurodyti santykius⁸⁵ tarp atskirų teksto dalių. Sąsajos kuriamos, net jei nuorodos į teksto atkarpą akivaizdžiai nematyti, o tam tikras objektas pavadinamas *dalyku* remiantis hiponimijos ir hiperonimijos santykiu, pavyzdžiui, (94) ir (95). Apibendrinamojo daiktavardžio *dalykas* pavartojimas – ženklas, kad netrukus tekste denotatas bus aiškinamas plačiau, bus teikiama nauja informacija.

(94) *Bet jei ir turi butą, tai nieko nekeičia. Namai yra kitas dalykas. Mes namuose stengiamės suprasti, ko kitas žmogus negali. Stengiamės neminti vieni kitiems ant nuospaudų.*

(95) *<...> verdamas lipalas su laku. Lakas – tai ypatingas dalykas. Jis visada kitoks ir kiekvienas meistras jį gamina saugodamas lėtas ir greitas paslaptis, paveldėtas iš dvasinio tėvo.*

Šiuose pavyzdžiuose daiktavardis *dalykas* atsiduria sakinio gale – įprastinėje remos⁸⁶ pozicijoje. Sakinio pabaigos akcentas rodo, kad kalbėtojas pabrėžia daiktavardžio reikšmę naujai informacijai perteikti (Flowerdew 2003: 333). Vadinasi *dalyku* apibendrinama tai, kas pranešta, ir kuriama jungtis su tuo, kas bus pranešama vėliau. Kita vertus, negalima nepastebėti, kad daiktavardis šias funkcijas atlieka ne vienas, o su įvairiais pažyminiiais, kurie, be teksto jungimo, išryškina dar ir kitas analizuojamojo daiktavardžio funkcijas.

Tarp pačių dažniausių teksto fragmentų 13 lentelėje matyti junginiai ir su vertinamojo atžvilgio pažyminiiais *galimas* ir *savaime suprantamas*. Jais perteikiamas kalbėtojo požiūris į tai,

⁸⁵ DLKT dažnos tokios konstrukcijos: (*ir*) dar vienas dalykas, tačiau / bet / o / ir (*čia*) (visai) kitas dalykas, tas ar kitas dalykas, ir / o antras dalykas. Daugiskaita vartojamos frazės *panašūs dalykai*, *skirtingi dalykai* atsiduria tarp DLKT apskaičiuotų kolokacijų – daiktavardinių frazių.

⁸⁶ Aktualiosios sakinio skaidos teorijoje skiriamos: tema – žinoma informacija (reiškiny, apie kurį kažkas norima pasakyti) ir rema – nauja informacija (tai, kas norima pasakyti pranešimu apie tam tikrą reiškinį). Bendravimo požiūriu svarbiausia pasakymo dalis yra rema (plačiau DLKG 2005: 646–647, Holvoet 2003).

kas pranešama. Jie vartojami dvejopai: kaip įterpiniai, pavyzdžiui, (96), (97), ir kaip bejungtukio sakinio dėmenys ar prijungiamojo sakinio pagrindiniai dėmenys su nereikšminiais arba funkciniais (plg. DLKG 2005: 661) jungtukais *kad, jog*. Antruoju atveju junginiais *galimas dalykas* ir *savaime suprantamas dalykas* kuriamas vadinamasis modalinis sakinio rėmas (plg. Akelaitis 2011: Ambrazas 1986: 23–24), į kurią įkeliamas sakinio propozicija – objektyvusis sakinio turinio komponentas, pats pranešimas, pavyzdžiui, (98). Pranešimo vertinimas ir emocijos dėl to, kas pranešama, sudaro subjektyvųjį sakinio komponentą, kurio svarbiausioji dalis yra sakinio modalumas (Labutis 2002: 97–98).

Akivaizdžiai vieną modalumo apraiškų – galimybę reiškiantis junginys *galimas dalykas* minimas kalbotyros darbuose tarp įterpinių *aiškus ~, suprantamas ~, žinomas ~*. Visus šiuos junginius be ryškesnio reikšmės praradimo gali atstoti tik patį teiginio vertinimą reiškiančių būdvardiškųjų formų vadinamoji bevardė giminė (taip pat teikiama tarp įterpinių): *aišku, suprantama, žinoma*, ar kitos konstrukcijos, kaip pavyzdžiui, *galimas dalykas* atstoja *gali būti, galima sakyti*. Tai neabejotinai rodo DLKT rastas pavyzdys (96), kuriame sinonimiškai vartojama daiktavardinė ir nedaiktavardinė konstrukcija. Kitur tokia substitucija nėra akivaizdi, tačiau gretimame kontekste abi konstrukcijos vartojamos galimybei reikšti (97). Vadinasi, patį vertinimą reiškia daiktavardinėje konstrukcijoje pažyminiu einantis žodis – *vertinamoji kategorija* (angl. *evaluative category*), o daiktavardis atlieka *vertinimo perteikimo* (angl. *evaluation carrier*) funkciją (plačiau žr. 2.1.2.2.1.).

(96) *Jelcino operacija gali būti atšaukta Rusijos prezidento Boriso Jelcino širdies operacija, galimas dalykas, bus atšaukta, nes pagerėjo prezidento sveikata.*

(97) *Galimas dalykas, su totemizmu siejosi ir tam tikro Žvėrių viešpaties kultas. Gali būti, kad garbinti kelių rūšių gyvūnai.*

(98) *Jau tapo įprastas ir savaimė suprantamas dalykas, kad balandis simbolizuoja taiką, erelis – laisvę.*

Kai *galimas dalykas, (savaime) suprantamas dalykas* prisijungia šalutinį dėmenį, kaip (98) pavyzdyje, šie įterpinio formos junginiai eina sudurtinio tarinio vardine dalimi su atributiniais žodžiais, o prijungiamasis dėmuo atstoja veiksnį (plg. Akelaitis 2001: 6, DLKG 2005: 671). Kitaip tariant, visas prijungiamasis sakinyss atstoja konstrukciją „x yra *dalykas*“, kur x aiškinama, kas yra vienoks ar kitoks *dalykas*. 13 lentelėje matyti, kad kaip tik beveik pusę *galimas dalykas* konkordanso ir užima teksto fragmentas *galimas dalykas kad*. Prijungiamojo aiškinamojo sakinio konstrukcijos taip pat yra *dalykas kad* ir *kitas dalykas kad*.

Tai dar kartą rodo, kad analizuojamasis daiktavardis yra tokios bendros reikšmės, kad jam būtinas reikšmės papildymas, todėl dažnai eina su prijungiamuoju dėmeniu, kuris aiškina daiktavardžio reikšmę. Ir, atvirkščiai, pats daiktavardis būdamas neapibrėžtos reikšmės, suteikia

galimybę juo kartu su kitomis leksinėmis priemonėmis konstruoti teksto struktūrą, pildytiną reikšminiu turiniu, ir perteikti vertinimą apie tai, kas pranešama.

Automatiškai apskaičiuotų teksto fragmentų lentelėje neatspindima pažyminių įvairovė: DLKT *dalykas* vartojamas ne tik su įvardžiais ir skaitvardžiais *tas, tai, toks; vienas, kitas; antras* ir vertinamaisiais neveikiamosios rūšies dalyviais *galimas* ir (*savaime*) *suprantamas*, bet ir kitais dalyviais, būdvardžiais bei daiktavardžiais. Kaip tik formalioju požiūriu vertinant analizuojamojo žodžio vartoseną, matyti reikšmės skirtumai ir funkcijų ypatybės (plg. Jakaitienė 2009: 88–92).

Pavyzdžiui, žodyninės trečiosios „dėstomasis, mokomasis ar tiriamasis objektas“ reikšmės junginių pasitaikė išskirtinai tarp kilmininko ir daugiskaitos galininko DLKT pateikiamų daiktavardinių frazių iš *Lietuvių kalbos daiktavardinių frazių žodyno* duomenų bazės: *dalyko esmė*, ~ *paskirtis*, ~ *struktūra ir ryšiai su kitais dalykais, darbų ir buities kultūros* ~, *mokomojo* ~, *bendrojo lavinimo dalyku*, ~ *ryšiai pasaulio pažinimas, dėstomų* ~, *mokomųjų* ~, *dėstomus dalykus*. Šia reikšme daiktavardis kilmininku vartojamas be kitų priežasčių (neapibrėžto kiekio, dalies, neiginio raiškos kilmininku) dėl atributinio tipo junginių, kai *dalykas* yra priklausomasis atributinio junginio dėmuo (pažyminys): ~ *dėstymas*, ~ *dėstytojas*, ~ *egzaminas*, ~ *ekspertas*, ~ *išmanymas*, ~ *kokybė*, ~ *kursas*, ~ *medžiaga*, ~ *metodai*, ~ *mokytojas*, ~ *objektas*, ~ *turinys* ir kt. Vartojamas šia reikšme *dalykas* – ne pusiau prasminis daiktavardis, o prasminis, taigi ir nekuria ryšių tekste, o nurodo į už teksto esančią tikrovę. Šią *dalyko* reikšmę nesunku atpažinti iš vartosenos ypatybių.

Apskritai pagal vartoseną su įvairiais pažyminiais daiktavardžio *dalykas* funkcijas galima skirti į tokias grupes: (a) teksto konstravimo funkcijos: vardyti, grupuoti, skirstyti, įvardyti sakinio ar teksto dalių santykius, pateikti anaforines ir kataforines nuorodas, signalizuoti apie pateiksimą naują informaciją, sieti sakinio dėmenis ar teksto dalis, – jos ypač ryškios su įvardžiais ir skaitvardžiais, (b) už teksto esančios tikrovės reiškinių ir objektų įvardijimas – su daiktavardžiais (*buities, studijų, sutarties, bendrojo lavinimo*) ir pažinimo procesą įvardijančiais neveikiamosios rūšies dalyviais (*mokomasis, nagrinėjamas, dėstomas*), (c) vertinimo perteikimo funkcija – su modalumą ir vertinimą reiškiančiais būdvardžiais bei neveikiamosios rūšies dalyviais. Pastarąją funkciją atliekant vartojami *dalyko* junginiai toliau bus aptarti plačiau analizuojant *WordSmith Tools* programa automatiškai atrinktus dažniausius *dalyko* kolokatus.

3.2.3.3. Daiktavardžio *dalykas* kolokatų analizė

Kadangi iš daiktavardžio *dalykas* dažniausių teksto fragmentų neišryškėjo pažyminių įvairovė, o jų tikėtasi remiantis vertinamosios prigimties koligacijos „N + *tas* + *kad*“ analizės

duomenimis, *WordSmith Tools* programa buvo automatiškai atrinkti dažniausi *dalyko* kolokatai. Toliau pateikiama jų lentelė.

14 lentelė. Dažniausi *WordSmith Tools* programa apskaičiuoti pirmoje pozicijoje iš kairės (L1) *dalyko* kolokatai

Kolokatas	Džn.	Kolokatas	Džn.	Kolokatas	Džn.
KITAS	1341	ŠIUOS	584	KITUS	431
TOKIŲ	1276	TIE	574	SKIRTINGI	408
VIENAS	1204	SVARBIAUSIAS	563	DU (gal.)	379
KIŲ	1038	ŠIŲ	515	DU (vard.)	343
TOKIE	981	VIENINTELIS	490	TOKS	337
TOKIUS	981	VIENO	473	DAUG	326
GALIMAS	874	KITI	470	YRA	310
TUOS	784	SVARBUS	454	GERAS	287
VIENĄ	627	TŲ	442	DVIEJŲ	286
ŠIE	595	ANTRAS	436	TĄ	286

Iš lentelės matyti, kad pagal dažnumą pirmieji kolokatai yra įvardžiai ir skaitvardžiai, su kuriais *dalykas* paprastai atlieka teksto konstravimo funkcijas, tarp dažniausių ir modalumo apraišką – galimybę reiškiantis dalyvis *galimas* bei kiti vertinamąjį komponentą turintys žodžiai: *svarbiausias*, *vienintelis*, *svarbus*, *geras*. Kolokatas *skirtingi* rodo, kad *dalykai* tekste gretinami vertinant jų santykį (konkrečiau, nesutaptį), o *yra* – kad analizuojamasis daiktavardis dažnai atsiduria subjekto pozicijoje ir eina su grynąja sudurtinio tarinio jungtimi *būti*, taigi sudaro kopuliatyvinius „*dalykas yra x*“ konstrukcijos junginius, nusakančius, kas yra *dalykas*. Ši konstrukcija pasitaikė ir tarp dažniausių teksto fragmentų (13 lentelėje), o 14 lentelėje matyti daugiau vertinamųjų kolokatų. Todėl čia vertėtų prisiminti keletą vertinimo gramatikos (angl. *local grammar of evaluation*) teiginių.

Tiek vertinimo gramatikos teorijoje (Hunston, Sinclair 2000: 92) aprašyta, tiek ir analizuojant vertinamosios prigimties koligacijos „N + *tas* + *kad*“ konkordansą pastebėta, kad vertinamojoje konstrukcijoje, kai bendros ir neapibrėžtos reikšmės daiktavardis yra vertinimo perteikimo elementas, o pažymins – vertinamoji kategorija, dažnai vartojami laipsniuojamieji būdvardžiai (dar žr. 2.1.2.2.1. ir 3.2.1.3.2.). Pasak S. Hunston ir J. Sinclairio, jei būdvardis laipsniuojamasis, o jo laipsnio vertė kartais stiprinama prievaisiais, tikėtina, kad jis bus vertinamasis (Hunston, Sinclair 2000: 92). Analizuojant daiktavardžio *dalykas* konkordansą, pamatyta, kad būdvardžių vertinamoji reikšmė stiprinama tokiais prievaisiais kaip *labai*, *itin*, *be galo*, *gana* ((99) ir (100) pavyzdžiai), be to, pastebėta, kad dažnai šią funkciją atlieka įvardis *pats*, einantis su aukščiausio laipsnio būdvardžiu (111):

(99) *Jokių viešų kaltinimų, viskas lieka klausykloje. Išpažintis yra labai geras dalykas.*

(100) *Prezidentas metiniame pranešime atkreipė dėmesį į keletą itin svarbių dalykų, pavadindamas juos iššūkiiais Lietuvai.*

(111) *Šalia lavono mėtėsi dveji labai elegantiški marškiniai. Pats svarbiausias dalykas buvo Biblija su irištais švariais lapais, iš dalies prirašytais velionio.*

Vertinimą perteikiančias automatiškai DLKT atrinktas daiktavardines frazes *Lietuvių kalbos daiktavardinių frazių žodyno* duomenų bazėje, iš kurių kelios matyti ir 14 lentelėje, galima skirti į kelias semantines grupes. Svarbumo parametro būdvardžiais *esminis, pagrindinis, svarbiausias* ir *vienintelis* apibūdintas *dalykas* pažymimas kaip išskirtinis kokiais nors bendrais požymiais susietų *dalykų* grupės narys, taip pat šių junginių grupei priklausytų ir frazė su nelyginamojo laipsnio būdvardžiu – *svarbus dalykas*, tik juo nurodomas ne aukščiausias svarbumo lygmuo.

Pagal emocinį parametą teigiamo vertinimo junginiais laikomi: *įdomus ~, geras ~*, o neigiamo: *negeras ~, nesuderinami dalykai*. Pastaroji frazė nurodo į kelių *dalykų* santykio vertinimą neigiamu atžvilgiu, santykio vertinimo grupei priklauso ir daiktavardinės frazės *skirtingi ~* ir *panašūs ~*. Patirties atžvilgiu, arba suprantamumo ir tikėtinumo parametrais remiantis daiktavardines frazes galima skirti į nurodančias tai, kas nepatirta: *keistas ~, negirdėtas ~, naujas ~, nebūtas ~, neįmanomų ~*, ir patirta (visiems žinoma): *elementarių ~, įvairių ~, savaime suprantamas ~*. Kaip jau minėta, vieną modalumo apraiškų – galimybę nurodo junginys *galimas ~*. Kadangi vertinimas priklauso subjektyviajam sakinio komponentui, jis visada sąlygiškas – ši ypatybė išryškinama įvairiais žodžiais, einančiais šalia vertinamųjų būdvardiškųjų formų:

(112) <...> *mūsų tie diskusijos perkėlimai gal ir geras dalykas, kada mūsų aistros pakyla <...>*

(113) <...> *vadovybė atsilygino D. Makheilui: pasirašė su juo 5 metų darbo sutartį. Koledžo krepšinio istorijoje tai buvo beveik negirdėtas dalykas. Rytų regiono koledžų trenerių darbo sutarties „norma“ buvo 2–3 metai.*

(114) *Jei kada užsidarai kelias dienas, tatai yra kone neteisėtas dalykas. Reikalavimas, kad būtum pasiekiamas, yra toks griežtas, kad bemaž neturi <...>*

Iš pažyminių tyrimo aiškėja, kad šie daiktavardžiai turi ypač didelę reikšmę: nuo to, su koku pažyminiu *dalykas* vartojamas, priklauso ir jo leksinė reikšmė bei funkcijos. O tai, kad daugeliu atvejų daiktavardinę konstrukciją galima pakeisti nedaiktavardine neprarandant reikšmės, pavyzdžiui, *vienas dalykas* ir *viena, galimas dalykas* ir *gali būti, negirdėtas dalykas* ir *negirdėta*, atskleidžia *dalyko* reikšmę, kurią galima vadinti nuline semema. Analizuojamasis daiktavardis pats nėra turtingos semantikos, pusiau prasminis – labai priklausomas nuo konteksto. Tačiau dėl šių savybių jis kalbai nėra nereikšmingas – priešingai, jis atlieka svarbias

funkcijas: su vertinamaisiais būdvardžiais juo perteikiamas vertinimas, o su įvardžiais ir skaitvardžiais – konstruojamas tekstas.

Apibendrinant *WordSmith Tools* programa apskaičiuotų dažniausių teksto fragmentų ir kolokatų analizę, reikia pasakyti, kad daiktavardžiui *dalykas* būdingos teksto konstravimo ir vertinimo perteikimo funkcijos. Jos paprastai neatliekamos vien šiuo daiktavardžiu – ypatingą reikšmę turi pažyminiai, nuo kurių priklauso funkcijų pobūdis. Su rodomaisiais įvardžiais daiktavardžiu *dalykas* apibendrinamos teksto atkarpos, kuriamos anaforinės ir kataforinės nuorodos, su atskiriamaisiais įvardžiais ir skaitvardžiais pateikta informacija skaidoma, vardijama, grupuojama, atveriamą galimybę palyginti kelių teksto dalių turinį, o su vertinamaisiais būdvardiniais žodžiais perteikiamas vertinimas.

Pastebėta, kad substitucijos metodu tekste pakeitus daiktavardinę frazę nedaiktavardine, pavyzdžiui, *kitas dalykas į kita* ar *galimas dalykas į gali būti*, reikšmė iš esmės nekinta. Kadangi pažyminių leksinė reikšmė tokia svarbi dažniausiai analizuojamojo žodžio vartosenai, akivaizdu, kad *dalykas* čia vartojamas ne dėl reikšmės, kuri yra ypač neapibrėžta, o kaip tik dėl funkcinių ypatybių – daiktavardžiu *dalykas* kuriamos tam tikros struktūros, pildytinos reikšminio turinio. Kai *dalykas* vartojamas dėstomojo, mokomojo ar tiriamojo objekto reikšme, juo ne kuriami ryšiai tekste, o nurodoma į už teksto esančią tikrovę. Tačiau iš *WordSmith Tools* programa automatiškai atrinktų dažniausių teksto fragmentų ir kolokatų aiškėja, kad daugiausia *dalykas* vartojamas teksto konstravimo ir vertinimo perteikimo funkcijoms atlikti.

4. IŠVADOS

Tekstynų lingvistika padėjo atskleisti kalbos reiškinius, kurių pastebėti ir išsamiai ištirti nebūtų pavykę neturint galimybės analizuoti didelių tekstų masyvų. Vienas iš tokių kalbos reiškinių yra šios disertacijos objektas – apibendrinamieji daiktavardžiai, apibrėžiami pagal leksinės gramatikos principus semantikos ir vartosenos požiūriu. Iš šiuo principu aprašytų įvairių anglų kalbos daiktavardžių tyrimų išaiškėjo, kad, nors ir tirtų grupių pavadinimai skiriasi (*kiautiniai, bendrieji, signaliniai, anaforniai, perkeliameji daiktavardžiai, žymikliai* ir kt.), o joms priklausančių daiktavardžių sąrašai varijuoja, visiems būdingos tos pačios ypatybės: bendra ar neapibrėžta reikšmė ir teksto konstravimo bei vertinimo perteikimo funkcijos. Pagal pagrindinę funkciją – gebėjimą apibendrinti teksto dalį daiktavardžiai šiame darbe laikomi vienos funkcinės daiktavardžių klasės nariais ir vadinami apibendrinamaisiais.

Ryšys tarp apibendrinamųjų daiktavardžių vartosenos ir semantikos abipusis: semantikos atžvilgiu, šių daiktavardžių reikšmė reikalinga papildymo, o leksinė realizacija randama kontekste; vartosenos atžvilgiu, kai kuriamas tekstas ir norima jį sukonstruoti, kad būtų logiškas bei suprantamas, ir perteikti norimą vertinimą, pasitelkiami bendros ir neapibrėžtos reikšmės daiktavardžiai. Laikantis šių nuostatų ir jomis remiantis atlikus lietuvių kalbos apibendrinamųjų daiktavardžių tyrimą, buvo padarytos šios išvados:

1. Taikant skirtingas metodikas apibendrinamųjų daiktavardžių sąrašams sudaryti labiausiai skiriasi dvi jų grupės: *bendrieji* ir *kiautiniai* daiktavardžiai. Pagrindinis skirtumas semantikos atžvilgiu: tarp *bendrujų* daiktavardžių taikant dažnumo tekстыne metodą patenka ne tik abstrakčiųjų (*informacija, dalis*), bet ir konkrečiųjų, kurie, nors ir bendros reikšmės, realybėje egzistuojančius apčiuopiamus denotatus pavadinantys žodžiai (*įmonė, lietuvis, įstatymas*). O vartosenos atžvilgiu šis skirtumas išryškėja iš konkrečių koligacijų: ne visi bendrieji daiktavardžiai gali būti vartojami koligacijose, būdingose aukščiausios abstraktumo pakopos daiktavardžiams.

Dalis lietuvių kalbos daiktavardžių, taikant *bendrujų* ir *kiautinių* daiktavardžių atpažinimo metodus, sutampa abiejose grupėse, pavyzdžiui, *informacija, laikas, dalis, grupė*, taigi daiktavardžių sąrašai susilieja, o viena grupė šiuo atžvilgiu sudaro kitos pogrupį. Semantikos kriterijus – abstrakti ar konkreti reikšmė – grupėms atskirti nėra labai patikimas, nes riba tarp abstrakčiųjų ir konkrečiųjų daiktavardžių dažnai neryški. Taikant tekstynų lingvistikos metodus, parankesnis terminas yra ne abstraktumas, o apibendrinimas. Šiuo teiginiu remiantis lietuvių kalbos apibendrinamiesiems daiktavardžiams atrinkti taikytas *kiautinių* daiktavardžių metodas – nustatyta ir tirta apibendrinamosios prigimties koligacija „N + *tas* + *kad*“ (pavyzdžiui, *esmė ta, kad...; skirtumas buvo tas, kad...*), kurioje vartojamais daiktavardžiais apibendrinama tai, kas teikiama propozicijoje.

2. Koligacija „N + *tas* + *kad*“ atspindi prijungiamojo aiškinamojo sakinio konstrukciją, kurio šalutiniame funkcinio jungtuku *kad* prijungtame ir dėmenyje išreiškiama informacija apibendrinama daiktavardžiu, einančiu veiksmu pagrindiniame dėmenyje. Tokio sakinio sudurtinio tarinio vardinės dalies pozicijoje eina įvardis *tas*, prie kurio prijungtas šalutinis (tarinį išplečiantis) dėmuo. Koligacijoje vartojami apibendrinamieji daiktavardžiai – abstraktieji, o jei daiktavardis daugiareikšmis, jis vartojamas abstrakčia reikšme (pavyzdžiui, *rakštis*, *vaisius*, *žvaigždė*). Nustatyta, kad koligacija „N + *tas* + *kad*“ – labai būdinga tipiškiems lietuvių kalbos apibendrinamiesiems abstrakčios reikšmės daiktavardžiams.

2.1. Koligacijoje „N + *tas* + *kad*“, DLKT pavartotoje daugiau nei 6 tūkstančius kartų, rasta 386 skirtingi daiktavardžiai. Tačiau vartoseną koligacijoje apibrėžiama kaip ypač būdinga tik labai nedidelei daliai iš jų. Apskaičiuota, kad penkių didžiausių dažnumu pasižyminčių koligacijos daiktavardžių *bėda*, *priežastis*, *skirtumas*, *problema* ir *esmė* (tai sudaro tik 1,3 % leksemų) vartoseną užima net 46 % visų koligacijos atvejų. Ir net pusė koligacijoje pavartotų daiktavardžių pasitaikė tik po kartą – jų vartoseną užima tik 3 % koligacijos „N + *tas* + *kad*“ konkordanso. Taigi jie nėra laikomi tipiškais šios koligacijos daiktavardžiais, tačiau vis dėlto yra apibendrinamieji ir vartojami abstrakčia reikšme, kuri leidžia apibendrinti propoziciją: *ižvalga*, *laikysena*, *nuolaida*, *silpnumas*, *vargas*, *užduotis* ir kt.

2.2. Nustatyta, kad koligacija „N + *tas* + *kad*“ yra vertinamosios prigimties, todėl daiktavardžių semantiką tinka aprašyti vertinamuoju aspektu. Dalis koligacijoje vartojamų daiktavardžių nėra vertinamieji: vienais įvardijamos kategorijos, kurios nepriklauso nuo kalbėtojo, pavyzdžiui, *dalykas*, *grupė*, *pusė*, *detalė*, *rodiklis*, *aspektas*, *principas*, kitais – lingvistiniai ir mentaliniai konstruktai, pavyzdžiui, *mintis*, *idėja*, *samprata*, *klausimas*, *teiginys*, *tezė*. Kita dalis daiktavardžių, tekste galintys reikšti akivaizdų vertinimą: *privalumas*, *pranašumas*, *esmė*, *bėda*, *problema*, *trūkumas*, *klaida*, *nelaimė*. Tarp vertinamųjų ir nevertinamųjų galima skirti ir grupę daiktavardžių, kuriais propozicija akivaizdžiai vertinama santykio atžvilgiu: *priežastis*, *rezultatas*, *išvada*, *prielaida*, *sąlyga*, *motyvas*.

2.3. Nors ir ne visų koligacijoje vartojamų daiktavardžių leksinė reikšmė aiškiai vertinamoji, vertinimas koligacijoje „N + *tas* + *kad*“ dažnai perteikiamas su daiktavardžiais einančiais vertinamaisiais būdvardžiais ir dalyviais, pavyzdžiui, *nuostabiausias*, *palankiausias*, *absurdiškiausias*, *kvailiausias*, *žiaurus*, *siaubingas*. Iš pažyminių įvairovės ypač išsiskiria svarbumą reiškiančių pažyminių grupė *pagrindinis*, *vienintelis*, *svarbus*, *esminis* ir *didelis* (įvairiomis formomis). Tekstyno eilutės su šiais penkiais pažyminiais užima beveik ketvirtadalį koligacijos „N + *tas* + *kad*“ konkordanso. Pastebėta, kad, kai vertinimas reiškiamas pažyminiu su nevertinamosios reikšmės daiktavardžiu, daiktavardis tik suteikia tinkamą formą vertinimui išreikšti, todėl, vertinimo gramatikos terminais tariant, čia jis yra vertinimo perteikimo

elementas, o pažymins – vertinamoji kategorija, pavyzdžiui, *svarbus dalykas, principinė nuostata*.

Koligacijai „N + *tas* + *kad*“ būdinga ir skaitvardžių (*pirmas, antras, trečias*) bei įvardžių (*vienas, kitas*) vartoseną, išryškinanti teksto konstravimo funkciją. Teksto konstravimo ir vertinimo funkcijas rodo ir kiti kalbos vienetai, randami koligacijos „N + *tas* + *kad*“ konkordanse: įterpiniai *galų gale, kita vertus, apskritai, visų pirma*; pabrėžiamosios dalelytės *tik, juk, būtent, mat*; autoriaus poziciją rodantys žodžiai ir samplaikos *greičiausiai, veikiausiai, ko gero, išties, iš tikrųjų*; šaltinio nuorodos ... *manymu, pasak..., anot..., kaip pažymėjo...*; teiginio vertinimo sąlygų apribojimai *dabar, šiomet, čia, tokiu atveju, kol kas, neretai*.

3. Atrinktųjų keturiolikos dažniausių koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžių (*bėda, priežastis, skirtumas, problema, esmė, reikalas, privalumas, trūkumas, dalykas, bruožas, pranašumas, tiesa, klaida* ir *ypatybė*) vartosenos tyrimu jų linksnių konkordansuose atskleista apibendrinamųjų daiktavardžių formos ir turinio vienovė: užfiksuoti daiktavardžių desemantizacijos procesai, jiems būdinga teksto ir vertinamųjų funkcijų prigimtis.

3.1. Iš tekstynų analizės kompiuterine priemone *WordSmith Tools* apskaičiuotų daiktavardžių teksto fragmentų analizės pamatyta, kad tiriamiesiems daiktavardžiams būdinga „N + *tas* + *kad*“ koligacija. Tai rodo jų linksnių konkordansuose pasitaikę dažniausi fragmentai: „*tas kad*“, „*ta kad*“, „*yra tas*“, „*yra ta*“, „*yra tas kad*“. Taip pat tarp automatiškai nustatytų dažniausių teksto fragmentų pasitaikė morfologinių samplaikų: *iš esmės, be reikalo, iš tiesų, iš dalies, tiesą sakant* ir kt. Daiktavardžio formai įeinant į morfologinės samplaikos sudėtį, prarandamas daiktavardžio, kaip kalbos dalies, statusas – apibendrinamiesiems abstrakčios reikšmės daiktavardžiams būdinga desemantizacija.

3.2. Tiriant semantines ir funkcines tiriamųjų daiktavardžių ypatybes jų linksnių konkordansuose, pastebėta, kad keturiolika dažniausių koligacijos „N + *tas* + *kad*“ daiktavardžių galima apibrėžti kaip teikiančius įvairias pagrindines teksto funkcijas, jos nėra vieno tipo. Daiktavardžiais galima nusakyti propozicijos teigiamą ir neigiamą vertinimą (*privalumas, pranašumas; trūkumas, bėda, problema, klaida*), tikrumą (*tiesa*), pabrėžti svarbumą (*esmė*), apibrėžti bet kokią kategoriją (*dalykas*), kuri gali būti svarbi (*reikalas*) ar išskirtinė (*bruožas, ypatybė*), nusakyti kalbamojo turinio ryšį su kitais (*priežastis, skirtumas*).

3.3. Analizuojant apibendrinamuosius daiktavardžius jų linksnių konkordansuose, išryškėjo tai, kad daiktavardžiais apibendrinama teksto atkarpa rečiau pasitaiko tame pačiame sakinyje negu kitame sakinyje ar bet kur tekste. Be to, pamatyta, kad apibendrinamuoju daiktavardžiu gali būti apibendrinama ir realybė, patirtis už teksto ribų. O apibendrinamojo daiktavardžio pavartojimas tekste yra signalas skaitytojui, kad šis turi ieškoti to, kas juo įvardijama: sakinyje, tekste ar už teksto.

4. Vieno tipiškiausių apibendrinamųjų kategorijos apibrėžiamąją reikšmę turinčio pusiau prasminio daiktavardžio *dalykas* kolokatų ir teksto fragmentų tyrimu buvo atskleista jo teksto konstruojamoji ir vertinimo perteikimo prigimtis. Pastebėta, kad daiktavardiniame atributiniame junginyje, pavyzdžiui, *svarbus dalykas, kitas dalykas*, lemiamą yra pažyminio reikšmė, o daiktavardis *dalykas* desemantizuojamas – tokią jo reikšmę galima vadinti nuline semema.

Analizuojant daiktavardį *dalykas*, atkreiptas dėmesys ir į apibendrinamųjų daiktavardžių klasę kognityvinės lingvistikos požiūriu: tuo pačiu daiktavardžiu kaskart apibendrinant vis kitą patirties tipą, tam kartui apibrėžiant tai, kas pasakyta, formuojamas vadinamasis laikinasis konceptas. Laikinajam konceptui kurti ypač parankus daiktavardis *dalykas*, nes juo apibrėžiami bet kurios tekste reikalingos sąvokos kontūrai, nenurodant konkrečių tikrovės požymių. Taip suteikiama galimybė kategorizuoti bet kokius tikrovės segmentus ir pasakymus, o į apibrėžtą formą įkelti norimą turinį.

5. Apibrėžus leksikos ir gramatikos sankirtoje atpažįstamą plačią funkcinę apibendrinamųjų daiktavardžių klasę, pripažįstant jos semantinį nevienalytiškumą ir pastebint būdingas vertinimo perteikimo bei teksto konstravimo funkcijas, atsiveria tolimesnių įvairiakrypčių šių daiktavardžių semantikos ir vartosenos tyrimų bei jų praktinio pritaikymo galimybės. Disertacijoje analizuotų „N + *tas* + *kad*“ koligacijoje pasitaikančių daiktavardžių vartosenos tyrimai vertingi ne tik teoriniu požiūriu leksikos ir gramatikos vienovei atskleisti, bet ir praktiškai naudingi mokant(is) kurti kokybišką akademinį, stilistiškai abstraktų, bet tikslų, tekstą, norint aiškiai perteikti sakomą informaciją ir siekiant tinkamai paveikti teksto skaitytoją (ar klausytoją). Arba, kitaip tariant, mokantis konstruoti tekstą ir perteikti norimą vertinimą.

Tyrimo perspektyvos

Šiame darbe susitelkta į lietuvių kalbos abstrakčios reikšmės apibendrinamuosius daiktavardžius, vartojamus koligacijoje „N + *tas* + *kad*“. Tęsiant tyrimus lietuvių kalboje, reikėtų išanalizuoti kitas šiems daiktavardžiams būdingas koligacijas ir funkcijas jose. Naudinga daiktavardžius panagrinėti ir mažesnėse pagal leksinę reikšmę suskirstytose grupelėse. Be to, neišsamiai aprašyti liko bendros reikšmės konkretieji daiktavardžiai, kurie, kaip pastebėta, gali būti vartojami vertinamuosiuose modeliuose.

Apibendrinamuosius daiktavardžius taip pat reikėtų patyrinti įvairaus pobūdžio diskurse (pavyzdžiui, mokslo, politikos), palyginti vartoseną rašytinėje ir sakytinėje kalboje, nes čia išvelgta tam tikrų dėsningumų. Naudingi būtų ir gretinamieji kelių kalbų apibendrinamųjų daiktavardžių tyrimai.

5. LITERATŪRA

Šaltinis

Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas. Prieiga per internetą: <<http://tekstynas.vdu.lt/>>.

Literatūra

Akelaitis G. 2001: Įterpinių santykis su sudėtinių sakinių dėmenimis ir su atskirais sakiniais. *Kalbotyra* L(1), 5–15.

Akelaitis G. 2011: *Panašu* – naujas modalinis žodis? *Gimtoji kalba* 11, 3–10.

Akelaitis G. 2003: Beasmenio pagrindinio dėmens formos įterpiniai. *Žmogus ir žodis I*, 4–13.

Akelaitis G. 2006: Konstrukcijos su *prasme, prasmėmis*. *Kalbos kultūra* 79, 51–61.

Ambrazas V. 1986: Lietuvių kalbos sakinio sintaksinės ir semantinės struktūros vienetai. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, t. 25.

Asher N. 1993: *Reference to abstract objects in discourse*, Dordrecht etc.: Kluwer.

Biber D. 2009: A corpus-driven approach to formulaic language in English. Multi-word patterns in speech and writing. *International Journal of Corpus Linguistics* 14 (3), 275–311.

Biber D., Johansson S., Leech G., Conrad S., Finegan E. 1999: *Longman grammar of spoken and written English*, London etc.: Longman.

Bielinskienė A. 2002: *Sujungiamųjų nepredikatyvių daiktavardinių konstrukcijų semantika ir struktūra*. Magistro darbas. Kaunas: VDU.

Bitinienė A. 2009: Sakinių siejimo priemonių vartojimas mokslinio stiliaus tekstuose. *Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika* 11 (1), 21–26.

Bolinger D. 1977: *Pronouns and repeated nouns*. Indiana University Linguistics Club: Indiana.

Caldwell C. 2009: *Lexical Vagueness in Student Writing: Are shell nouns the problem?* Saarbrücken: VDM Verlag.

Carter R. 1998: *Vocabulary: applied linguistic perspectives*. London / New York: Routledge.

Chalker S. 1996: *Collins COBUILD English Guides 9: Linking Words*, London: HarperCollins.

Charles M. 2007: Argument or evidence? Disciplinary variation in the use of the Nouns that pattern in stance construction. *English for specific purposes* 26, 203–218.

Činčikienė A. 2010: *Tamsa lietuvių ir rusų kalbų pasaulėvaizdyje*. Magistro darbas. Šiauliai: Šiaulių universitetas.

Damošius S. 2007: Vertinimo raiška mokslinio stiliaus tekstuose. *Lituanistica* 53: 4 (72), 51–62.

Daudaravičius V., Marcinkevičienė R. 2004: Gravity counts for boundaries of collocations. *International Journal of Corpus Linguistics* 9: 2, 321–348.

DLKG 2005: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* (red. V. Ambrasas). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

DLKŽe 2006: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (vyr. red. S. Keinys.). Šeštasis (trečiasis elektroninis) leidimas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga per internetą: <www.lki.lt/dlkz/>.

EuroWordNet 2002: *EuroWordNet General Document*. Amsterdam: University of Amsterdam. Prieiga per internetą: <<http://vossen.info/docs/2002/EWNGeneral.pdf>>

Flowerdew J. 2003: Signalling nouns in discourse. *English for Specific Purposes* 22, 329–346.

Francis G. 1986: *Anaphoric Nouns*. Great Britain: University of Birmingham Printing Section.

Francis G. 1994: Labelling discourse: an aspect of nominal-group lexical cohesion. *Advances in Written text Analysis*, 83–101.

Gaivenis K., Keinys S. 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa.

Gudavičius A. 2000: *Etnolingvistika*. Šiauliai: K. J. Vasiliausko įmonė.

Halliday M. A. K. 1994: *An introduction to functional grammar*, 2nd ed. London: Edward Arnold.

Halliday M. A. K., Hasan R. 1976: *Cohesion in English*. London / New York: Longman.

Harris S. 1997: Procedural Vocabulary in Law Case Reports. *English for Specific Purposes*, vol. 16, nr. 4, 289–308.

Hoey M. 1993: *A common signal in discourse: how the word reason is used in texts*. In J. M. Sinclair, M. Hoey, & G. Fox (Eds.), *Techniques of description* (67–82). London / New York: Routledge.

Holvoet A. 2003: Aktualiosios skaidos problemos. *Lietuvių kalbos gramatikos darbai* 1, 79 – 98.

Holvoet A., Tamulionienė A. 2006: Apibrėžtumo kategorija. In Holvoet A., Mikulskas R. (red.), *Daiktavardinio junginio tyrimai*, 11–32, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Hunston S., Francis G. 1999: *Pattern Grammar. A corpus-driven approach to the lexical grammar of English*. John Benjamins Publishing Company: Amsterdam / Philadelphia.

Hunston S., Sinclair J. M. 2000: A local grammar of evaluation. *Evaluation in text. Authorial stance and the construction of discourse* (red. S. Hunston, G. Thompson). Oxford: Oxford University Press, 74–101.

Hunston S., Thompson G. 2000: *Evaluation in text. Authorial stance and the construction of discourse* (red. S. Hunston, G. Thompson). Oxford: Oxford University Press.

Ivanič R. 1991: Nouns in search of a context: A study of nouns with both open- and closed-system characteristics. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching* 2, 93–114.

Yamasaki N. 2008: Collocations and colligations associated with discourse functions of unspecific anaphoric nouns. *International Journal of Corpus Linguistics* 13:1, 75–98.

Jakaitienė E. 2009: *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Korzybski A. 1954: *Science and Sanity*. Michigan: Edwards Brothers, INC.

Kovalevskaitė J. 2012: *Lietuvių kalbos samplaikos*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Kovalevskaitė J., Rimkutė E. 2008: Morfologinių samplaikų struktūros ypatumai: kelių kalbų palyginimas. *Darbai ir dienos* 50, 119–156.

Kovalevskaitė J., Rimkutė E. 2010: Sudėtinės ir suaugtinės lietuvių kalbos morfologinės samplaikos. *Kalbų studijos* 16, 79–88.

KTŽ 1990: *Kalbotyros terminų žodynas* (red. K. Gaivenis, S. Keinys). Kaunas: Šviesa.

Labutis V. 2002: *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: VU leidykla.

Lyons J. 1977: *Semantics*, vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press.

LKG 1965: *Lietuvių kalbos gramatika*, t. 1. Vilnius: Mintis.

LKG 1976: *Lietuvių kalbos gramatika*, t. 3. Vilnius: Mokslas.

LKŽ 2008: *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas (vyr. red. G. Naktinienė). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga per internetą: < www.lkz.lt/ >.

Macijauskaitė I. 2000: Dvi antonimų poros mirtis–gimimas, mirtis–gyvenimas. *Darbai ir dienos*, t. 24, 121–142.

Mahlberg M. 2005: *English General Nouns. A corpus theoretical approach*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company (University of Liverpool).

Marcinkevičienė R. 1999: Atminties labirintuose. *Darbai ir dienos* 10 (19), 109–123.

Marcinkevičienė R. 2000: Tekstynų lingvistika (Teorija ir praktika). *Darbai ir dienos* 24, 7–64.

Marcinkevičienė R. 2001: Daiktavardžių konotacijos tyrimas tekstynų lingvistikos metodu. *Lituanistica* 3 (47), 46–57.

Marcinkevičienė R. 2006: Konceptualioji metafora vertime. *Darbai ir dienos* 45, 109–118.

Marcinkevičienė R. 2008: *Žanro ribos ir paribiai: Spaudos patirtys*. Vilnius: Versus aureus.

Marcinkevičienė R. 2010: *Lietuvių kalbos kolokacijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.

Marcinkevičienė R. 2011: *Žodžio reikšmė. Žodynai ir tekstynai* (vadovėlis). Elektroninė knyga, VDU.

Menzel P. 1975: *Semantics and syntax in complementation*. The Hague / Paris: Mouton.

Pakerys J., Rimkutė E., Utkā A. 2012: Lietuvių kalbos denominatyviniai veiksmažodžiai ir greta jų vartojami pamatiniai žodžiai (tekstyno tyrimas). *Darbai ir dienos* 58, 81–92.

Papaurėlytė S. 2002: Liūdesio konceptualizavimas lietuvių kalboje. *Kalbotyra* LI (1), 123–133.

Papaurėlytė S. 2005: Pavydas lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje. *Filologija* 10, 65–70.

Papaurėlytė-Kloviienė S. 2006: Abstrakčius fenomenus pavadinančių žodžių reikšmių aiškinimo ypatumai lietuvių kalbos žodynuose. *Leksikografija ir leksikologija: aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos* 1, 128–137.

Paulauskienė A. 2006: Lietuvių kalbos morfologijos pagrindai. Kaunas: Technologija.

Plėšnys A. 1996: *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Tautas.

Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. 1985: *A comprehensive grammar of the English Language*, London / New York: Longman.

Raubickaitė S. 2009: *Gilumo konceptas lietuvių ir anglų kalbų pasaulėvaizdyje*. Magistro darbas. Šiauliai: Šiaulių universitetas.

Remeikytė V. 2002: Sakinių siejimo priemonės Lietuvos ir užsienio kalbininkų darbuose. *Kalbotyra* LI (1), 147–157.

Rosinas A. 1996: *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai: funkcijos ir semantika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Ruzaitė J. 2010: Translation Equivalents of Vague Language Items: A Study of General Extenders in a Parallel Corpus. *Kalbų studijos* 16, 33–38.

Ryvitytė B. 2005: Vertinimo raiška lingvistinių knygų recenzijose. *Žmogus ir žodis* 1, 96–101.

Ruskan A. 2013: *Nemorfologinio evidencialumo raiška ir turinys lietuvių kalboje: bevardės giminės būdvardžiai ir prieveiksmiai*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Ružė A. 2008: Lietuvių kalbos morfologija, I dalis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Schmid H.-J. 1997: *Constant and ephemeral hypostatization: thing, problem and other "shell nouns"*. Proceedings of the 16th International Congress of Linguists. (Paris, July 20–25, 1997), Elsevier. CD-ROM.

- Schmid H.-J. 2001: Presupposition can be a bluff. *Journal of Pragmatics* 33, 1529–1552.
- Schmid H.-J. 2000: *English Abstract Nouns as Conceptual Shells: From Corpus to Cognition*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Scott M. 2010: *WordSmithTools*. Version 5.0. Liverpool: Lexical Analysis Software.
- Sinclair J. McH. 1991: *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- Sinclair J. McH. 2004: *Trust the text* (ed. R. Carter) London / New York: Routledge.
- Smetona A., Usonienė A. 2012: Autoriaus pozicijos adverbialai ir adverbializacija lietuvių mokslo kalboje. *Kalbotyra* 64 (3), 124–139.
- Spraunienė B. 2008: Apibrėžtumo kategorija ir jos tyrimai lietuvių kalbotyroje. *Lietuvių kalba* 2, prieiga per internetą <http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=102> [žiūrėta 2012-09-09].
- Stubbs M. 2002: Two quantitative methods of studying phraseology in English. *International Journal of Corpus Linguistics* 7 (2), 215–244.
- Šimanauskienė R. 2010: *Šviesa lietuvių ir anglų kalbų pasaulėvaizdyje*. Magistro darbas. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
- Šinkūnienė J. 2011: *Autoriaus pozicijos švelninimas rašytiniame moksliniame diskurse: gretinamasis tyrimas*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Tekorienė D. 1990: *Bevardės giminės būdvardžiai*. Vilnius: Mokslas.
- Toleikienė R. 2003: *Asociacijų raiška kalboje (metaforiniai junginiai su žodžiais PROTAS ir Verstand)*. *Filologija* 8, 33–39.
- Toleikienė R. 2008: *Vilties samprata lietuvių ir vokiečių kalbų pasaulėvaizdžiuose: konceptualiųjų metaforų analizė*. *Filologija* 13, 139–148.
- Usonienė A. 2001: Veiksmažodžio *matyti* komplementų tipai: formos ir reikšmės sąveika. *Baltistica* XXXVI(1), 115–124.
- Usonienė A. 2012: Komplementiniai predikatai ir jų multifunkcionalumas. Lietuvių kalbos tekstynais paremtas tyrimas. *Darbai ir dienos* 58, 223–233.
- Utka A. 1999: Ką reiškia *mintis* filosofinėje literatūroje? *Darbai ir dienos* 10 (19), 141–154.
- Utka A. 2009: *Dažninis rašytinės lietuvių kalbos žodynas: 1 milijono žodžių morfologiškai anotuoto tekstyno pagrindu [elektroninis išteklius] / sudarė Andrius Utka*. Vytauto Didžiojo universitetas. Kompiuterinės lingvistikos centras.
- Utka A. 2005. Labai dažnų lietuvių kalbos žodžių ir žodžių formų ypatybės. *Lituanistica* 1(61): 48–55.

Valeckienė A. 1998: *Funkcinė gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Vendler Z. 1968: *Adjectives and Nominalizations*. The Hague: Mouton.

Widdowson H. G. 1983: *Learning Purpose and Language Use*. Oxford: Oxford University Press.

Winter E. O. 1992: The notion of unspecific versus specific as one way of analysing the information of a fund-raising letter. *Discourse Description: Diverse Linguistic Analyses of a Fund-Raising Text*. 131–170.

Winter E. O. 1997: A clause-relational approach to English texts: a study of some predictive lexical items in written discourse. *Instructional Science* 6 (1), 1–92.

6. TERMINŲ ŽODYNĖLIS

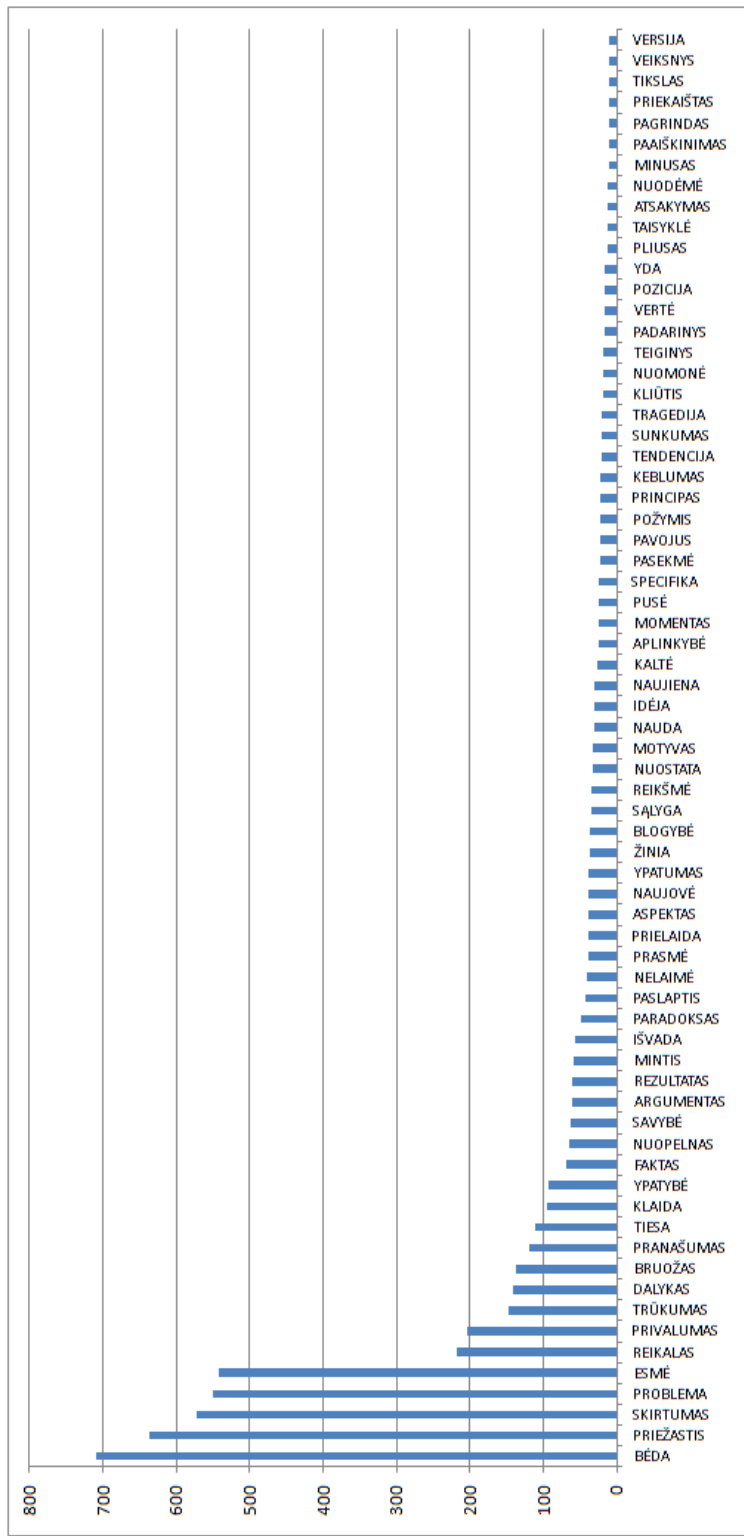
Terminas	Atitikmuo anglų kalba	Termino aiškinimas	Susiję terminai
Apibendrinamieji daiktavardžiai		Vienas terminas pavadinti visiems bendros, ir neapibrėžtos reikšmės daiktavardžiams, kuriems būdinga apibendrinamoji funkcija tekste. Apibendrinanti teksto atkarpa šiais daiktavardžiais yra konstruojamas tekstas ir perteikiamas vertinimas. Terminas apima <i>kiautinius, anaforinius, bendruosius, talpyklos, perkeltiuosius, signalinius daiktavardžius, žymiklius</i> ir kt.	Bendra reikšmė Neapibrėžta reikšmė
Bendra reikšmė	<i>General meaning</i>	Bendros reikšmės daiktavardžiais laikomi leksinių semantinių žodžių grupių nariai, turintys tik bendruosius grupės būdingus požymius ir visai neturintys ar turintys labai mažai skiriamųjų. Tai didesnių leksinių grupių hiperonimai.	
Bendrieji daiktavardžiai (BD)	<i>General nouns</i> (Halliday, Hasan 1976; Mahlberg 2005)	Ir abstraktūs, ir konkretūs bendros reikšmės daiktavardžiai, apibrėžiami leksikos ir gramatikos sandūroje (pavyzdžiui, <i>dalykas, žmogus</i>). Nors juos aprašiusių autorių (Halliday, Hasan 1976; Mahlberg 2005) nuomonė dėl BD sąvokos kiek skiriasi, pabrėžiamos tos pačios semantikos ir varosenos ypatybės. BD yra bendros reikšmės, dėl kurios suvokiami kaip didelių leksinių grupių hiperonimai, tačiau pagrindas skirti BD grupę yra jais atliekamos teksto funkcijos.	Bendra reikšmė Apibendrinamieji daiktavardžiai
Kiautiniai daiktavardžiai (KD)	<i>Shell nouns</i> (Schmid 2000)	Abstraktūs neapibrėžtos reikšmės daiktavardžiai, kuriems būtinas leksinis papildymas artimame kontekste (pavyzdžiui, <i>faktas, dalykas</i>). Dėl šios savybės KD galima vadinti pusiau prasminiais. Pastebėta, kad KD būdingos tam tikros leksinės gramatinės konstrukcijos, kuriose negali būti vartojami jokie kiti, net ir abstrakčios reikšmės daiktavardžiai (pavyzdžiui, <i>metlė, demokratija</i>). Tinkamas lietuvių kalbos KD koligacijos pavyzdys „N + tas + kad“.	Neapibrėžta reikšmė Pusiau prasminiai daiktavardžiai Apibendrinamieji daiktavardžiai
Koligacija	<i>Colligation</i>	Pasikartojantis leksikos ir gramatikos derinys. Koligacijos terminą J. Firthas (1957) apibrėžė kaip pasirinktu gramatikos vienetų pasikartojimą (angl. the co-occurrence of grammatical choices) su kokia nors leksema. Pavyzdžiui, su tam tikru žodžiu ar fraze dažnai vartojama viena kalbos dalis (Sinclair 2004: 142). Tokia yra koligacija „N + tas + kad“.	Leksinis gramatinis modelis

Kolokacija	<i>Colocation</i>	Iprastas tam tikrų leksemų vartojimas drauge. Tai prasmingas ir gramatiškai mažiausiai dviųjų žodžių junginys (Marcinkevičienė 1995: 40).	Koligacija
Leksinis gramatinis modelis	<i>Lexico-grammatical pattern</i>	<i>Leksinis gramatinis modelis</i> gali apimti keletą koligacijų ir jų variantų (Schmid 2000: 410).	
Neapibrėžta reikšmė	<i>Unspecific meaning</i>	Daiktavardžiai gali būti apibrėžtos ir neapibrėžtos reikšmės. Kuo mažiau semantinių komponentų turi daiktavardis, tuo jo reikšmė neapibrėžtesnė. Neapibrėžtos reikšmės daiktavardžiai daugiau ar mažiau monodimensiniai (angl. <i>mono-dimensional</i>), pavyzdžiui, <i>faktas</i> – kažkas tikra; <i>dalykas</i> – kažkas (plg. Schmid 2000: 16–17).	Pusiau prasminiai daiktavardžiai Neišsamaus turinio daiktavardžiai
Pirmosios, antrosios ir trečiosios pakopos esiniai	<i>First, second, third order entities (1st, 2nd, 3rd order entities)</i> (Lyons 1977)	Tai semantinė denotatų (kartu ir juos pavadinančių žodžių) klasifikacija į tris pakopas: 1) konkretūs esiniai, suvokiami per žmogaus jusles ir esantys bet kuriame taške trimatėje erdvėje, pvz., <i>objektas, substancija, instrumentas</i> ; 2) statinės ar dimaminės situacijos, galinčios būti suvoktos, kaip vykstančios laike, pvz., <i>būti, atsitiški, vartoti</i> ; 3) bet koks neįmanomas stebėti teiginys, egzistuojantis nepriklausomai nuo laiko ar erdvės, pvz., <i>idėja, mintis, informacija</i> .	
Prasminiai daiktavardžiai (Išsamaus turinio daiktavardžiai)	<i>Full-content nouns</i> (Ivanči 1991; Schmid 2000)	Daiktavardžiai, pavadinantys daugiau ar mažiau stabilius ir semantiškai turtingus denotatus: jie pasižymi pakankamu kiekiu požymių, tad jų reikšmė labai nekistų priklausomai nuo konteksto. Tai konkretieji daiktavardžiai (<i>katė, žmogus</i>), taip pat jiems priskiriami ir apibrėžtos reikšmės abstraktieji daiktavardžiai (<i>meilė, demokratija, infliacija</i>).	
Pusiau prasminiai daiktavardžiai (Neišsamaus turinio daiktavardžiai)	<i>Low-content nouns</i> (Bolinger 1977)	Pagal tekste atliekamas funkcijas ir priklausymą nuo konteksto pusiau prasminiai daiktavardžiai panašeni į įvardžius negu į prasminius daiktavardžius. Šiais abstrakčiaisiais neapibrėžtos reikšmės daiktavardžiais kaskart nurodoma vis kita patirtis, todėl ryšys tarp daiktavardžio ir to, kas juo pavadinama, kintamas. Tai, kas sakoma, apibūdinama tik bendrais bruožais, o detalių reikia ieškoti kontekste (<i>tikslas, dalykas, problema</i>).	Kiautiniai daiktavardžiai Neapibrėžta reikšmė
Stilistinis abstraktumas	<i>Stylistic abstractness</i> (Schmid 2000)	Antrosios esinių pakopos daiktavardžiai abstraktūs ne iš prigimties (kaip trečiosios), o stilistiškai abstraktūs. Įvykiai, veiksmai, pavadinimi antrosios pakopos daiktavardžiu, suvokiami abstrakčiai (pavyzdžiui, <i>ėjimas</i>).	Pirmosios, antrosios ir trečiosios pakopos esiniai

<p>Talpyklos daiktavardžiai</p> <p>Anaforiniai daiktavardžiai</p> <p>Perkeliamieji daiktavardžiai</p> <p>Signaliniai daiktavardžiai</p> <p>Žymikliai</p>	<p><i>Container nouns</i> (Vendler 1968)</p> <p><i>Anaphoric nouns</i> (Francis 1986)</p> <p><i>Carrier nouns</i> (Ivančič 1991)</p> <p><i>Signalling nouns</i> (Flowerdew 2003)</p> <p><i>Labels</i> (Francis 1994)</p>	<p>Įvairios tirtos ir aprašytos anglų kalbos apibendrinamųjų daiktavardžių grupės, pavadintos pagal pagrindines pabrėžiamas jų funkcijas, tačiau visų grupių nariai iš esmės atitinka apibendrinamųjų daiktavardžių apibrėžimą. <i>Talpyklos daiktavardžiai</i> apibrėžti pagal tai, kad atlieka talpyklos funkciją tam, kas pasakyta šalutiniu sakinio dėmeniu (<i>That he died is a fact</i>). <i>Anaforiniai</i> apibendrinama prieš taiėjusi teksto atkarpa (<...>. <i>This acceptance</i> <...>). Tiriant <i>perkeliamuosius daiktavardžius</i> susitelkiama į funkciją jais perkelti sakomą informaciją bet kur tekste; aprašant <i>signalinius</i> – i funkciją jais pranešti (signalizuoti) tai, kad teksto skaitytojui reikia ieškoti jų leksinės realizacijos tekste ar už teksto ribų. Panašiai aprašyti <i>žymikliai</i> ir kitos daiktavardžių grupės.</p>	<p>Apibendrinamieji daiktavardžiai</p>
<p>Teksto fragmentai</p>	<p><i>Clusters</i> (Scott 2010), <i>lexical bundles</i> (Biber 2009), <i>chains</i> (Stubbs 2002)</p>	<p>Statistiniai metodais tekste automatiškai identifikuoti dvižodžiai, trižodžiai ar ilgesni junginiai – pasikartojančios žodžių sekos.</p>	
<p>Vertinimo gramatika</p>	<p><i>A local grammar of evaluation</i> (Hunston, Sinclair 2000)</p>	<p>Taisyklių visuma, kuri sukurta ir plėtojama vertinimui tekste nagrinėti. Vertinamieji modeliai nagrinėjami naudojant kategorijas: <i>vertinamasis dalykas</i> (angl. <i>thing evaluated</i>), <i>jungtis</i> (angl. <i>hinge</i>), <i>vertinamoji kategorija</i> (angl. <i>evaluative category</i>), <i>vertinimo apibrėžtis</i> (angl. <i>restriction on evaluation</i>) ir kitas. Pavyzdžiui, sakinys <i>Horses are pretty to look at</i> kaip vertinamasis modelis „link verb + adjective group + to-infinitive clause“ nagrinėjamas taip: <i>Horses</i> – vertinamasis dalykas, <i>are</i> – jungtis, <i>pretty</i> – vertinamoji kategorija, <i>to look at</i> – vertinimo apibrėžtis (Hunston, Sinclair 2000: 87).</p>	

7. PRIEDAI

1 priedas. Dažniausių koligacijos „N + tas + kad*“ daiktavardžių pasiskirstymas pagal pavartojimų joje skaičių: dvi dažnumo grupės $x > 100$ (*bėda... tiesa*) ir $100 \geq x > 10$ (*klaida... versija*), kai x – daiktavardžio pavartojimo koligacijoje „N + tas + kad*“ skaičius

2 priedas. Koligacijoje „N + tas + kad“ vartojami daiktavardžiai be pažyminių ir su svarbumo parametro pažyminiais

Be pažyminių rasta 2039 eilučių, pavartota 115 daiktavardžių

Bėda 503, skirtumas 340, problema 263, reikalas 215, esmė 190, priežastis 92, tiesa 75, faktas 44, dalykas 42, rezultatas 19, paslaptis 14, naujovė 11, nelaimė 10, trūkumas 9, keblumas 8, mintis 8, pavojus 8, išvada 7, klaida 6, paguoda 6, pranašumas 6, privalumas 6, atsakymas 5, nauda 5, idėja 4, minusas 4, motyvas 4, pliusas 4, realybė 4, blogybė 3, gudrybė 3, kliūtis 3, skirtybė 3, tikslas 3, tragedija 3, bėda/gėda 2, intriga 2, išeitis 2, kaltė 2, klausimas 2, prasmė 2, sąlyga 2, teisybė 2, alternatyva, aplinkybė, argumentacija, argumentas, baimė, baisumas/pavojingumas, bėda/laimė, bėda/tragedija, blogis, dilema, draudimas, fenomenas, gerumas, gražumas, hipotezė, implikacija, informacija, išskirtinumas, istoriškumas, kaina, kančia, keistumas, klimatas, kolizija, kontrolė, kūrinys, laikas, laimė, Li (metodas), nepaprastumas, nepatogumas, nesuderinamumas, nuodėmė, nuopelnas, nuostata, paaiškinimas, padarinys, paprastumas, papratimas, paradoksas, pasiekimas, paslaptis/atsakymas, pravda, prielaida, prieštaravimas, proga, reikšmė, replica, rizika, rūpestis, sėkmė, sielvartas, smagumas, subtilybė, sudėtingumas, sunkumas, svarba, taisyklė, tendencija, tezė, tikrovė, triukas, velniava, versija, viltis, yda, ypatumas, ypatybė, žala, žavesys, žinia.

Su pagrindinis (-ė) rasta 479 eilučių, pavartota 79 daiktavardžių

Priežastis 110, problema 56, skirtumas 35, mintis 23, argumentas 19, trūkumas 19, principas 14, bruožas 13, idėja 12, privalumas 12, klaida 10, pranašumas 8, bėda 7, dalykas 7, motyvas 7, prielaida 7, nuostata 6, teiginys 6, išvada 5, savybė 5, tezė 5, prieštaravimas 4, esmė 3, ypatybė 3, nauda 3, naujovė 3, nuopelnas 3, reikalavimas 3, rezultatas 3, taisyklė 3, uždavinys 3, akcentas 2, aspektas 2, blogybė 2, ypatumas 2, kaltinimas 2, keblumas 2, kliūtis 2, kriterijus 2, priekaištas 2, sąlyga 2, sunkumas 2, tiesa 2, tikslas 2, veiksnys 2, aplinkybė, blogis, charakteristika, faktas, hipotezė, įnašas, išskirtinumas, kaltė, koziris, laimėjimas, leitmotyvas, mįslė, neigiamybė, nelaimė, nesutarimas, pakeitimas, pasiekimas, pastaba, pastebėjimas, poveikis, požymis, prasmė, reikšmė, ribotumas, siekis, siūlymas, skirtybė, straipsnis, tendencija, vertė, yda, žala, žinia, žymė.

Su did* (didelis (-ė), didesnis (-ė), didžiausias (-ia), didžiulis, didysis, didžioji) rasta 417 eilučių, pavartota 90 daiktavardžių

Problema 69, bėda 66, trūkumas 32, privalumas 27, nuopelnas 21, klaida 18, skirtumas 13, pranašumas 11, blogybė 9, nelaimė 9, pavojus 7, minusas 6, sunkumas 6, kaltė 5, paslaptis 5, yda 5, keblumas 4, kliūtis 4, nauda 4, nuodėmė 4, staigmena 4, vertė 4, žala 4, išpūdis 3, laimėjimas 3, paradoksas 3, pasiekimas 3, reikšmė 3, tragedija 3, grėsmė 2, naujiena 2, naujovė 2, netikėtumas 2, prasmė 2, priežastis 2, sėkmė 2, teigiamybė 2, tiesa 2, vertybė 2, alibi, apgavystė, atradimas, baisumas, bruožas, dalykas, deformacija, dorybė, džiaugsmas, galia, galimybė, gėda, geradarystė, gražumas, grimasa, ironija, išmintis, iššūkis, įvykis, keistenybė, keistumas, kontroversija, laimė, malonumas, nepatogumas, nuostolis, pamoka, pasikeitimas, patrauklumas, pergalė, permaina, pliusas, priekaištas, rezultatas, rizika, rūpestis, silpnybė, skriauda, slėpinys, specifika, spraga, stebuklas, svarba, tikslas, žaidimas, žavesys.

Su **svarb*** (**svarbus (-i), svarbesnis (-ė) , svarbiausias (-ia)**) rasta 379 eilutės, pavartota 82 daiktavardžiai

Priežastis 75, dalykas 19, bruožas 18, privalumas 15, skirtumas 15, ypatybė 14, problema 14, momentas 12, išvada 11, savybė 11, trūkumas 9, faktas 7, mintis 7, naujovė 6, nuopelnas 6, pranašumas 6, akcentas 2, aplinkybė 5, apraiška, argumentas 5, aspektas 14, atradimas 5, prielaida 5, sąlyga 5, bėda 4, nuostata 4, požymis 4, rezultatas 4, teiginys 4, veiksnys 4, elementas 3, idėja 3, klaida 3, priekaištas 3, dalis 2, detalė 2, indėlis 2, klausimas 2, motyvas 2, pasiekimas 2, pusė 2, straipsnis 2, vertybė 2, yda 2, atsakymas, dvigubystė, erezija, faktorius, funkcija, grėsmė, iškovojimas, įvykis, kliūtis, kontraargumentas, kriterijus, laidas, laimėjimas, moralas, nauda, naujiena, niuansas norma, pamoka, pasekmė, pasikeitimas, patobulinimas, pokytis, poslinkis, prieštaravimas, principas, reikšmė, siekis, smulkmena, sprendimas, taisyklė, tendencija, tikslas, vaidmuo, vertė, ypatumas, žinia.

Su **vienintelis (-ė)** rasta 140 eilučių, pavartota 70 daiktavardžių

Skirtumas 21, priežastis 12, dalykas 11, bėda 4, privalumas 4, argumentas 3, blogybė 3, išimtis 3, klaida 3, paaiškinimas 3, problema 3, sąlyga 3, kaltė 2, kliūtis 2, nauda 2, nepatogumas 2, nuodėmė 2, nuopelnas 2, pasiteisinimas 2, reikalavimas 2, trūkumas 2, abejonė, aplinkybė, atsakymas, bendrumas, būdas, dosnumas, efektas, galimybė, gebėjimas, gerumas, išvada, klausukas, kliūtis, koziris, linksmumas, mintis, minusas, motyvas, naujiena, naujovė, nusikaltimas, nusiskundimas, pagrindas, paguoda, paslauga, pataisa, patvirtinimas, pavojus, pažeidimas, permaina, pranašystė, priekaištas, principas, privilegija, reikšmė, rezultatas, ryšys, sąsaja, specifika, sprendimas, sunkumas, sutapimas, tiesa, tikslas, veiksmas, yda, ypatybė, žinia, žodis.

Su **esminis (-ė)** rasta 134 eilutės, pavartota 36 daiktavardžiai

Skirtumas 57, dalykas 11, bruožas 10, ypatybė 5, trūkumas 5, prielaida 3, priežastis 3, privalumas 3, problema 3, klaida 2, elementas 2, ypatumas 2, naujovė 2, pakeitimas 2, savybė 2, aspektas, bėda, funkcija, galimybė, idėja, indėlis, išvalga, kriterijus, lūžis, mintis, momentas, nuopelnas, pasekmė, pasiūlymas, pokytis, požymis, punktas, reikalavimas, ribotumas, siūlymas, tezė.

Viltė DRŪLIENĖ

**LIETUVIŲ KALBOS
APIBENDRINAMIEJI DAIKTAVARDŽIAI:
LEKŠINĖ REIKŠMĖ IR PRAGMATINĖS FUNKCIJOS**

Daktaro disertacija

Išleido ir spausdino – Vytauto Didžiojo universiteto leidykla

(S. Daukanto g. 27, LT-44249 Kaunas)

Užsakymo Nr. K14-001. Tiražas 15 egz. 2014 01 22.

Nemokamai.